TOPLUMSAL
tarih
308
AĞUSTOS 2019

AK Parti Tarih Kurgusunun Atatürk Figürü ile Sınanması
ÖZGÜR KAYA

Türkiye'de Dünü İnşa Etmek: Hasan Tahsin ve İlk Kurşun Anıtı
MİTHAT K. VURAL

Günümüz İstanbul'unda Bizans

HRAND DER ANDREASYAN (1892-1978) VE ÇALIŞMALARI
SARO DADYAN

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | FİYATI: 15 TL. (KDV DAHİL) | ISSN: 1300-7025
194
ISSN 1300-7025-91
9 771300 702598

ATATÜRK'ÜN ÖNDERLİĞİNDE
TÜRKİYE'NİN ÇAĞDAŞ SANAT MÜCADELESİ

Sanatın Işığında 78 Yıl
Cevad Memduh Altar
848 sayfa, 38 TL

Mersin-Pozcu kitabevimiz açıldı.
Güvenevler Mah. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 360/A Yenişehir/Mersin
Tel: (0324) 327 55 12

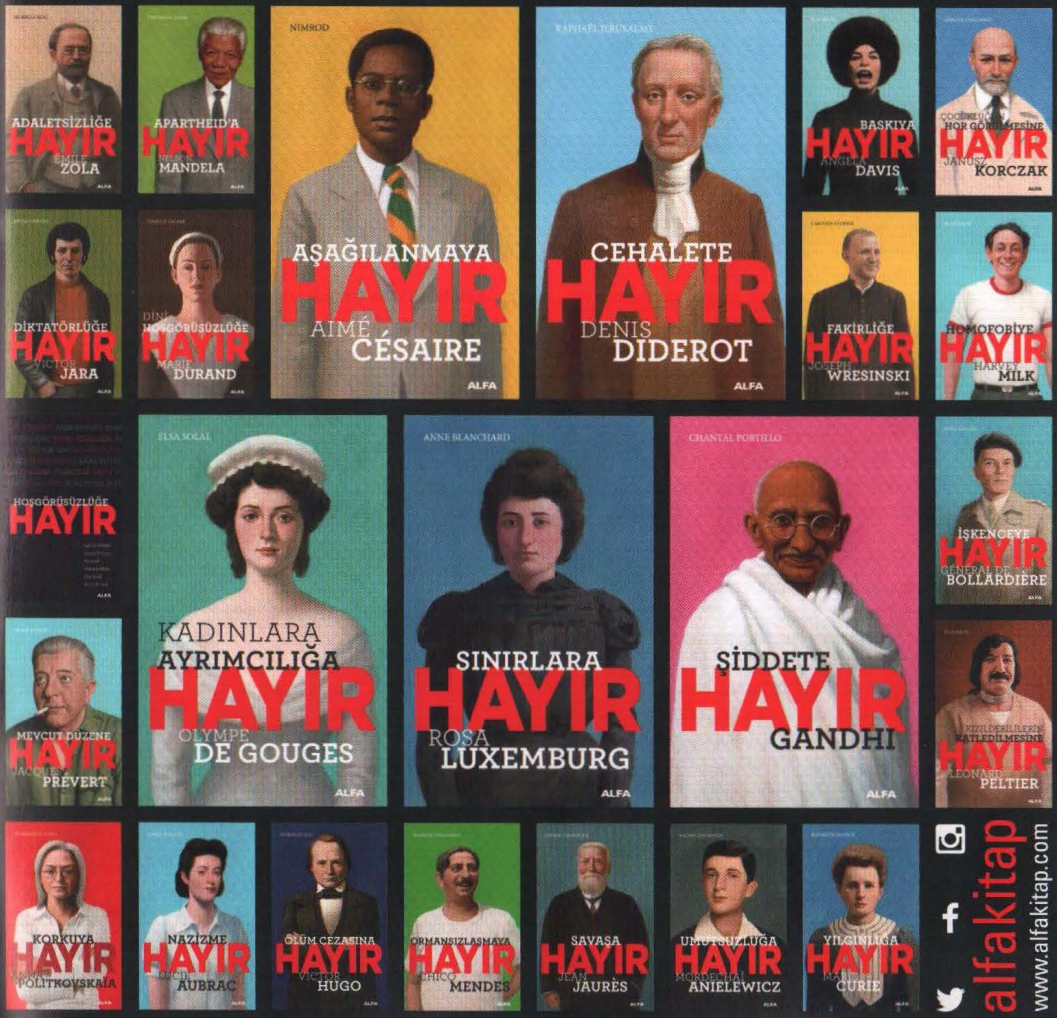
/iskultur /iskultur /isbankasikulturyayinlari iskultur.com.tr

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze. Tel: (0212) 511 13 37 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı. Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 Bahçelievler, Tel: (0312) 222 63 38 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 Konak, Tel: (0232) 484 77 21 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** - Selçuklu. Tel: (0332) 351 16 07 • **Kayseri** - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 • **Manisa**, Tel: (0236) 231 69 24 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

HAYIR

DİYEBİLENLERİN HİKÂYELERİ

alfakitap
www.alfakitap.com

ALFA

Merhaba,

Bizans tarihi çalışmalarının bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkışı 19. yüzyıla dayanmakla birlikte, Türkiye'de Bizans tarihçiliği oldukça geç başladı. Bu gecikmenin temelinde milliyetçiliğin Türk tarih yazıcılığında egemen eğilim olması kuşkusuz büyük bir rol oynadı. Türkiye'nin Bizans coğrafyası üzerinde kurulmasına ve İstanbul'un da Bizans İmparatorluğu'nun idari ve kültürel merkezi olmasına rağmen, bu uygarlığın günümüze kadar devam eden izlerine ve bıraktığı mirasa yönelik ilgi sınırlı kaldı. Yine de özellikle son yıllarda bu alanda azımsanamayacak ilerlemeler kaydedildi. Hem Bizans tarihi konusunda uzmanlaşan kütüphaneler ve kurumlar çoğaldı hem de bu alandaki çalışmaların ilgi konusu devletten topluma kayarak zenginleşti. Bu nedenle *Toplumsal Tarih*'in ağustos sayısının dosyasını Türkiye'de Bizans tarihçiliğinin bugünkü durumunu gösteren araştırmalara ayırdık. Yayın kurulu üyemiz Buket Kitapçı Bayrı tarafından hazırlanan dosyada bir araya getirilen makaleler, İstanbul ve çevresinde son yıllarda yapılan kazılardan ve yürütülen araştırmalardan hareketle Bizans dönemi toplumsal ve gündelik hayatına dair önemli bulgular sunuyor. Dosyadaki yazılar aynı zamanda İstanbul'da Bizans mirası üzerine araştırmaların geçmişine ve kaynaklarına ilişkin de yeni bilgiler içeriyor. *Toplumsal Tarih*'te bir süredir ihmal ettiğimiz Bizans tarihi alanındaki çalışmalara önümüzdeki sayılarda daha fazla yer vereceğiz.

Ağustos sayımızı hazırlarken, "Bu Suça Ortak Olmayacağız" başlıklı metne imza vererek yüzlerce meslektaşıyla birlikte barış çağrısı yaptığı için hapis cezası alan ve cezaevine giren hocamız ve Tarih Vakfı mütevellisi Prof. Dr. Füsun Üstel'in 75 gün sonra tahliye olduğu haberi geldi. Füsun Üstel hocamıza aramıza hoş geldiniz derken, cezaevindeki 80. gününe yaklaşan bir diğer Barış Akademisyeni Doç. Dr. Tuna Altınel'in de bir an önce serbest bırakılmasını bekliyoruz.

İfade özgürlüğü, basın özgürlüğü, akademik özgürlük ihlalleriyle sonuçlanan adli ve idari süreçlerin son bulduğu, bu hak ve özgürlüklerin uluslararası insan hakları hukuku standartları çerçevesinde korunduğu günlere ulaşmak ümidiyle...

Barış Alp Özden

İÇİNDEKİLER

04 **Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay**
HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

14 TÜRKİYE'DE DÜNÜ İNŞA ETMEK:
Hasan Tahsin ve İlk Kurşun Anıtı
MİTHAT K. VURAL

26 **Günümüz İstanbul'unda Bizans'ı Araştırmak**
BUKET KİTAPÇI BAYRI

30 **Marmaray Kartal İstasyonu Arkeolojik Kazıları**
RAHMİ ASAL - MEHMET ALİ POLAT - YUSUF TOKGÖZ

38 **İstanbul Kazı Buluntuları ve Bizans'ta Günlük Yaşam**
GÜLBAHAR BARAN ÇELİK – EMİR SON

46 **İstanbul'un Eski Çağ ve Orta Çağ Limanları**
MUSTAFA H. SAYAR

52 İSTANBUL'DA BİZANS'I GEZEREK KEŞFETMEK
Bizans Dönemi Su Temini Alt Yapısı: Büyük Saray Bölgesi
KERİM ALTUĞ

62 AZİZ OGAN ARŞİVİ:
Aziz Ogan ve Yabancı Bizantologların Yazışmaları Işığında İstanbul'da Bizans Mirası Tartışmaları
SELVİHAN KURT

70 BEYOĞLU'NDA BİZANS'I ARAMAK:
Bizans Koleksiyonuna Sahip Bibliopera Kütüphaneleri
NAZ BAYDAR

74
AK Parti Tarih Kurgusunun Atatürk Figürü ile Sınanması
ÖZGÜR KAYA

82 **Şücâeddin Orhan Bey Döneminde Menteşe Emirliği**
REFİK BAYKARA

KAPAK RESMİ: **ALİ YAYCIOĞLU**

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 308, Ağustos 2019

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Mehmet Öznur Alkan

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul (0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Buket Kitapçı Bayrı, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, İpek Hüner Cora, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Selçuk Esenbel, Fırat Gülü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihlioğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Oya İklil Selçuk, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, İsmail Yaşayanlar, Nuran Yıldırım

S. YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Barış Alp Özden

YARDIMCI EDİTÖR
Zeynep Büyükpalta

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Gökhan Pahlı

KAPAK, SAYFA TASARIM / UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
barisozden@gmail.com

BASKI
Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
Akpınar Mah. Hasan Basri Cad. No:4
Sancaktepe - İstanbul
(0216) 585 90 00

BASKI TARİHİ
Temmuz 2019

DAĞITIM
Turkuvaz Dağıtım Paz. A.Ş.
Sabah 2000 Tesisleri
Akpınar Mah. Hasan Basri Cad.
34885 Samandıra - İstanbul
(0216) 585 90 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12815

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 150,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.
Tarih Vakfı İş Bankası Pangaltı Şubesi
IBAN TR81 0006 4000 0011 0410 8655 25

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

Mustafa Kemal Paşa Ne Yaptı ve Ne Yapıyor

2 AĞUSTOS 1919 **SABAH**

Üçüncü Ordu müfettiş-i sabıkı Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazır-ı esbakı Rauf Bey'in Hükümetçe asi olarak telakki ve taşralara derdest ve tevkifleri hakkında o emr-i şedide verildiği malumdur. Bir refikimiz, Mustafa Kemal Paşa'nın bais-i itham ve takibi olan harekatı hakkında tafsilat-ı âtiyeyi veriyor:

Mustafa Kemal Paşa Üçüncü Ordu Müfettişliğiyle Samsun'a gittiği zaman bir takım teşkilat icrasına başlamış, bir gün halkı camide toplayarak onlara İzmir işgalinden bahsetmiş ve "kalkınız ne duruyorsunuz ?" gibi tahrik amiz sözlerle ahaliyi isyana teşvik etmiş. Bu harekatı merkeze bildirilince Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a davet edilmiş ise de icabet etmemiş. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti taşraya gönderdiği bir tamimde Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğini bildirmiş. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu tebliğe rağmen vazifesine devam eylemiştir. Nihayet Hükümetle araları açılınca istifa etmeyi tercih ederek İstanbul'a askerlikten istifa ettiğini bildirmiş. Fakat bu defa tahrikata germi vermiş. Hatta bu tahrikat o havalide bulunan İslamlarla Hıristiyanlar arasında sû-i tefehhümler tevlidine başlamıştır.

Bir taraftan da vilayetlerden murahhaslar getirterek ve Hükümetin şifresini istimal ederek Erzurum'da bir kongre akdettirmiştir. Kanun-i Esasinin sarahatına binaen bu son hareketi meşrutiyete karşı isyan teşkil ettiği gibi, tahrikat ve iğvaatı da memleketin selametiyle oynamak mahiyetinde görülmüştür. Bu sebeble Mustafa Kemal Paşa ile harekatında ona iştirak eden Rauf Bey Hükümet nazarında asi vasfını almıştır. İşte Hükümet bu iki adamın tevkifine bu sebepten lüzum görüyor.

Elim Bir Dert 40 Bin Frengili Kadın

4 AĞUSTOS 1919 **SABAH**

Şehrimizde frengi illetinin yaptığı tahribat akla veleh (şaşkınlık) getirecek bir mertebeye varmıştır. Bu nânmânsûz (yakıcı kül eden) illetin tahribatı o derece büyük bir vüsat kesb etmiştir ki, buna karşı tedabir-i ciddiye ittihaz edilmezse, hastalığın koca İstanbul şehri içinde yakasına sarılmadık tek bir fert bırakmaması ihtimali vardır. Bu iddiamızı tesbit için Polis Müdüriyet-i Umumiyesince yapılan istatistiki işhad edeceğiz. Bu istatistiğe göre Beyoğlu ve İstanbul'da frengi illetine müptela olan kadınların adedi kırk bine baliğ olmuştur. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi ile Şehremaneti bu müthiş illetin tevsi-i daire etmemesi için tedabir-i fenniye ittihazını taht-ı karara almışlardır. Gerçi umumhaneler muayene-i tıbbiyeye tabi iseler de hususi hanelerde fuhşiyyatta bulunanlar muayene edilmemekte ve işte frengi bu hususi hanelerdeki kadınlar vasıtasıyla sirayet etmektedir. Takarrür eden tedabir-i sıhhiyenin müsâraaten (acale olarak) mevki-i tatbike vaz'ını selamet-i umumiye namına temenni ederiz.

Pahallılığa Karşı Düşünülen Tedbirler

5 AĞUSTOS 1919 **İKDAM**

Mütarekenin akdi üzerine oldukça tenezzül eden eşya-yı muhtelife fiyatlarının birdenbire tekrar yükselmesi yüzünden ahalinin son derece müşkülat çektiği malumdur. Bu pahallılığın esbabını hem de izalesi çarelerini sormak üzere muharrirlerimizden birini nezdine izam ettiğimiz en salahiyettar bir zat ber-vech-i âti beyanatta bulunmuştur:

Memlekette İhtikar Var mı?

Memlekette ihtikar olup olmadığını anlamak için tetkikat-ı amikte bulundum. Size kemal-i kat'iyyetle söyleyebilirim ki memleketimizde ihtikar yoktur ve ihtikar olması imkanı da mevcut değildir. Bütün dünyadaki eşya Türkiye kadar ve belki de Türkiye'dekinden daha pahallı bulunmaktadır. [...]

Kambiyo Farkları:

Bizdeki hal-i hazır fiyatları artıran tamamen kambiyo farklarıdır ve kambiyonun bu derce sarih tahavvülatına nazaran ihtikar yapmak, yani malı saklayıp piyasaya tedricen galî fiyat ile çıkarmak hiçbir tüccarın işi olmasa gerektir. Kambiyo farkının esbab ve avamili de herkesin malumudur zannederim. Hükümetin bu harp senesinde çıkardığı yüz elli milyon liralık kavaim-i nakdiye Arabistan, Suriye ve şark vilayetlerinden sarf-ı nazar, İstanbul ve Bursa'nın pek yakın köylerinde bile revaç bulamayarak yalnız birkaç vilayete inhisar etmekle kıymetten düştü. Sonra bizim mağlubiyetimiz bunların daha ziyade düşmesine sebebiyet verdi. [...]

Sadrazam Paşa

6 AĞUSTOS 1919 **İKDAM**

Sadrazam Ferit Paşa evvelki akşam Harbiye Nezaretine giderek Harbiye Nazırı Nazım ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Hadi paşalar ile birlikte uzun müddet müzakeratta bulunmuş ve telefonla vaki olan davet üzerine Nafıa Nazırı da celb olunarak saat altıya kadar müzakerata devam edildikten sonra Sadrazam Paşa Daire-i Harbiye'den müfarekat eylemiştir. [...]

Müteakiben Harbiye Müsteşarı Fevzi Paşa da davet edilmiş ve yedi buçuğa kadar teati-i efkar olunmuştur. Bu bâbda istihsal ettiğimiz malumata göre bu içtimada ahiren Meclis-i Vükelâ kararıyla lağve-

dilen Üçüncü Ordu Müfettiş-i sabıkı Mustafa Kemal Paşa'nın harekat-ı ahiresiyle Anadolu'nun son iktisap ettiği vaziyet ile bu vaziyete karşı Hükümetin ittihaz edeceği tedabir ve müzakere ve takip eyleyeceği nokta-i nazar mevzu bahs olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın teşebbüsat-ı ahiresiyle husule gelen ahvalin izale veya tetkikine memur edildiğini yazdığımız Müşir Abdullah Paşa ile Harbiye Müsteşarı Fevzi Paşa'nın havali-i mezkûreye azimetleri keyfiyeti temadi-i müzakereyi icap ettirmişti. Abdullah Paşa'nın mıntıka-i mezkûreyi kabul veya adem-i kabulü henüz malum olmamakla beraber o havali hakkındaki vukuf ve malumatından istifade edilmek üzere tercihan tayin edilmiş olan Harbiye Müsteşarı Fevzi Paşa'nın vazife-i mezkûreden affını rica fikrinde olduğu ve müşarünileyhin bu vazifeyi kabul eylediği takdirde avdetine kadar vazifesinin vekaleten idare olunacağı haber alınmıştır.

Bela Kun'un Sukutu

6 AĞUSTOS 1919 **SABAH**

Paris 4 Ağustos- Müttefikin Meclis-i Alisi Bela Kun'un sukutu hakkında resmi bir tebliğe destres olmuştur. Yeni Macar Hükümeti, kendisine vaat edildiği vechile Romanya kıtaâtının mütareke şeraitine riayet ettirilmesini talep etmiştir.

Gazeteler Bela Kun Viyana'ya vürud ettiği halde Komünist Hükümeti aza-yı sairesi firar etmek teşebbüsünde bulunmuş ise de bunların derdest edilerek Viyana'ya sevk edildiklerini ve haklarında bir karar ittihaz edilinceye kadar orada taht-ı nezarette bulundurulacaklarını yazıyor.

Sırf sosyalist azadan ibaret bir kabine teşekkül etmiş ve ilk icraatı hakk-ı tasarrufu iade etmek olmuştur. İhtilalci Hükümetin istifası Macaristan'ın bütün mehafilinde bir sürur-ı azim ile karşılanmıştır. [...]

Macar Bolşevikleri

7 AĞUSTOS 1919 **SABAH**

Paris 5 Ağustos-Bükreş'ten vürud eden haberlere nazaran Romanya orduları Budapeşte'den on beş kilometre mesafede bulunmaktadırlar. Avusturya'ya iltica etmiş olan Bela Kun ve rüfekası taht-ı tevkif ve muhafazaya alınmıştır.

Londra 5- Bela Kun'un Viyana'ya esna-yı hareketinde eşyası arasında beş milyon kron bulunmuştur. Bir gazete muhabiri Budapeşte'deki ahvali şu suretle tarif ediyor: Macar payitahtı derhal manzara-i tabisini iktisab etmiştir. Pazar sabahı bütün kiliselerdeki çanlar Komünist Hükümetin sukutundan dolayı alaim-i sürur olarak çalmaya başlamış ve eski heyet-i zabıta ifâ-yı vazifeye mübaşeret etmiştir. Dün akşam sabık rical-i hükümet ve erkan-ı memurin Hariciye Nezareti önünde tecemmu etmişler ve Bolşevik Hükümetinin sukutunu hurra sedalarıyla alkışlamışlardır. Genç daktilograf kızlar eski Macar milli şarkılarını terennüm etmişlerdir.

Heyet-i Tetkikiye Karahisar-ı Sâhib'de

9 AĞUSTOS 1919 **SABAH**

Hükümet-i mülkiye erkanı ile Hükümet-i askeriye memurini arasında tahaddüs eden ihtilâfatı tetkik ve fasl etmek (halletmek) üzere Hükümetçe Konya ile Ankara havalisine gönderilen ve Süleyman Şefik Paşa ile Defter-i Hakani Emini Yusuf Ziya Bey'den mürekkep olan ilk heyet-i tetkikiye Karahisar'a muvasalat etmiştir. Karahisar-ı Sâhib'de intişar eden İkaz refikimiz, heyet-i tetkikiyenin muvasalatı ve vazifesini ne suret ile ifâ ettiği hakkında tafsilatı veriyor. [...]

Heyet erkanıyla bir mülakat: Süleyman Şefik Paşa ve Ziya Bey heyet-i miliyleler ile Aydın meselesi hakkındaki efkar ve ihtisasatını istimzaç etmek üzere kendilerine müracaat eden İkaz muharririyle mülakatta bulunmuşlardır.

Yunanlıların Aydın'da ika ettikleri cinayetler ve mezalimler hakkında Hükümet-i merkeziyenin ne gibi teşebbüsatta bulunduğunu istifsar eden muharrire cevaben Süleyman Şefik Paşa demiştir ki:

- Yunanlıların şu hareketlerini Hükümet her zaman protesto ile lazım gelen teşebbüsat-ı siyasiyede bulunmaktadır. Bunun yakında âsarı zuhur eder, Yunanlıların hudud-ı işgaliyeleri ümit ederim, tahdid edilecektir. Yunan'ın İzmir ve Aydın havalisinde yaptığı feciayı bir heyet tahkik edecektir. Hükümet bu gün teşebbüsat-ı siyasiyeden başka bir şey yapamaz.
- Mustafa Kemal Paşa'nın hareketini ve Milli Kongrenin içtimaa daveti için vuku bulan teşebbüsatı nasıl buluyorsunuz
- Mustafa Kemal Paşa'nın hareketini iyi bulmam. Bu gün en çok ittihad ve Makam-ı Saltanatın ve Hilafetin etrafında toplanacağımız bir gündür. Bu gibi haller, korkarım memleketin bâdi-i felaketi olur. Hem bu milli kongreye ne lüzum var? İşte Hükümet Meclis-i Mebusan intihabatının icrasını emretmiştir ve kat'iyyen müdahale etmemeye karar vermiştir. Hükümet-i hazıra Hatt-ı Hümayunda da görüldüğü üzere hiçbir fırkaya mensup olmayan devletçi zevattandır. Ahali, hukukunu muhafaza ve sıyanet edici Mebusanı intihab edecek olursa memleket için daha nâfi'dir. Heyet-i miliyeler umumi hareketlerinden ictinab eylemelidirler. Zira pek tehlikeli bir oyundur. [...]

Gazeteciler Cemiyeti

10 AĞUSTOS 1919 **SABAH**

Siyaset ile kat'iyyen iştigal etmemek ve sırf meslektaşlarımızın hukukunu müdafaa ve açıkta kalanların maddeten ve manen terfihi (rahat yaşamasını) esbabını istikmal eylemek üzere bilfiil gazetelerde çalışan muharrirlerden ve muhabirlerden mürekkep olmak üzere bir gazeteciler cemiyeti teşekkül etmek üzeredir. Bu meslek cemiyetinin nizamnamesi tertip

edilmiş ve müsaadesi istihsal edilmek üzere beyannamesi Dahiliye Nezareti'ne takdim edilmiştir. [...] Şu noktayı da kemal-i ehemmiyetle kaydederiz ki Gazeteciler Cemiyetinin, Osmanlı Matbuat Cemiyeti ile hiçbir alakası yoktur.

Erzurum Kongresi Dağıldı

11 AĞUSTOS 1919 **SABAH**

Mustafa Kemal Paşa tarafından, Erzurum'da içtimaa davet edilmiş olan Milli Kongre, Ağustos'un yedisinde dağılmıştır. Kongreye iştirak edenler, ehemmiyetsiz birtakım adamlardan ibarettir. Anadolu ahali-i İslamiyesinin, yapılan tahrikata asla ehemmiyet vermediğini salahiyettar bir menbadan aldığımız malumata istinaden temin edebiliyoruz. Ağustos'un yedisinde dağılmış olan Milli Kongre Mustafa Kemal Paşa tarafından küşat edilmiş ve mûmaileyh riyasete, İzzet ve Raif efendiler de reis vekaletine intihab edilmişler idi.

Anadolu Harekat-ı Milliyesi

12 AĞUSTOS 1919 **SABAH**

Fransızca İstanbul refikimiz "Vaziyet" serlevhası ile yazdığı bir makalede Konya Heyet-i Tahkikiyesi Reisi Süleyman Şefik Paşa'nın Karahisar-ı Sahip'te münteşir "İkaz" refikimize icra ettiği beyanatın samimiyet ve hulûsunu büyük bir memnuniyetle kayd eyledikten sonra diyor ki: Mustafa Kemal Paşa, Hükümet ve memleketine karşı alenen ilan-ı isyan etti mi. Mûmaileyh asker topluyor, memlekete tekalif-i harbiye tarh ediyor ve Erzurum'da bir meclis-i müessesan vaz'ını takınmak isteyen bir Milli Kongreyi içtimaa davet ediyor. Erzurum'da ittihaz edilen mukarreratın nevi ve mahiyetini tamamıyla bilmiyoruz. Fakat aldığımız haberlerden anlıyoruz ki, kongre, hal-i hazırda Anadolu ahali-i İslamiyesi arasında cidden caniyane olacak tahrikat yapıyor. Süleyman Şefik Paşa bu gibi hareketlerin memleketi izmihlale sürükleyebilecek bir mahiyette olduğu söylüyor ki, bundan daha doğru bir şey olamaz. Türkiye, muharebeden mağlup çıkıyor. Binaenaleyh Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan gibi bu mağlubiyetin cezasını çekecektir.

Maamafih Sulh Konferansı tarafından hakkında bir karar ittihaz edilinceye kadar Türkiye tarafından ittihaz olunacak vaziyete göre bu akıbetlerin ağır veya hafif olması muhtemeldir. Osmanlı İmparatorluğu dahilinde cereyan eden hadiseler, zannederiz ki Paris'te Düvel-i Müttefike mümessilleri tarafından kemal-i dikkat ile takip olunmaktadır. Eğer bu murahhaslara Türklerin bizzat kendini idare etmek kabiliyetini haiz olmadıkları kanaat-i kat'iyesi telkin olunacak ise, bu bâbda icap eden tedbirleri ittihaz etmeleri meşru ve zaruridir. Zira Türkiye gibi vâsi' bir memleketi anarşi ve Bolşevizmin sirayeti altında terk etmek gayrı kabildir. Binaenaleyh Hükümet, selamet-i memleketin mevcudiyetini tehlikeye atan bu kargaşalıkların amilleri aleyhinde en büyük şiddet ve kat'iyet ile hareket etmesi lazımdır. Ferit Paşa Kabinesi bunu anladı. Hükümet asilere karşı kemal-i şiddet ile harekete karar vermiş gibi görünüyor. [...]

Mustafa Kemal Paşa

13 AĞUSTOS 1919 **SABAH**

Üçüncü Ordu Müfettişliğinden mazul ve askerlikten müstafi Mustafa Kemal Bey meslek-i askeriden ihraç ve haiz olduğu nişanlar nez' ve uhdesindeki fahri yaverlik rütbesi feshedilmiştir.

İstanbul'da Amerika Ticareti

18 AĞUSTOS 1919 **İKDAM**

Bazı Amerika ticarethaneleri vekillerinin şehrimizin bazı mevkilerinde ve bilhassa İstanbul'da bir takım küçük sergiler tesis ruhsatını istihsal ettiklerini ve bu sergilerde Amerika mahsulatının ahaliye teşhir edilerek ucuz fiyatla eşya satılacağını karşı gazeteleri yazıyor.

Hanımların Tıbbiyeye Kabulü

18 AĞUSTOS **İKDAM**

Hanımların Tıbbiyeye kabulü hakkında Sıhhiye Müdür-i Umumisi Abdullah Cevdet Bey bir muharririmize beyanat-ı âtiyede bulunmuştur:

Bu gün Besim Ömer Paşa telefonla tebrik etti. Kendi riyaseti altında inikad eden Tıp Fakültesi meclis-i muallimini, Tıp Fakültesi kapısını Darülfünunun diğer fakülteleri gibi hanımlara da açmaya karar vermiştir. [...]

Fuhuş Mücadelesi Darü'l- hikmeti'l-İslamiyenin tedbirleri

22 AĞUSTOS 1919 **SABAH**

Memleketimizde son zamanlarda pek ziyade tevessü eden fuhuş ve ahlaksızlığa karşı her hususta büyük gayret ve mücâhedâtını görmekte olduğumuz Darü'l-hikmeti'l- İslamiyenin dahi mücadeleye başlayacağı işitilmiştir. Bir muharririmiz beray-i tahkik dar-ı meskûre azimet ile Reis Vekili Hüseyin Avni Efendi ve azadan Ferit Bey ile görüşmüş ve şu malumatı almıştır:

Filvaki Şeyhülislam Efendi hazretlerinin teemmül ve kararlarıyla bir encümen teşekkül edeceği doğrudur. Vazife-i mezkûre heyetimize havale buyrulmuştur. Bu encümen heyetimiz azasıyla her nezaretten izam olunacak birer memur-i mahsustan mürekkep olacaktır. Şimdiye kadar ancak Dahiliye Nezareti bir memur tayin etmiştir. Diğer nezaretlerce dahi birer zat tayin olununca encümen faaliyet ve müzakeratına başlayacaktır. Encümenin gayesi memlekette son zamanlarda had bir şekil alan fuhuş vesair ahlaksız-

lıkları men' için tedabir ittihaz etmek, ihtiyaç saikasıyla bu rezalete kendini feda eden biçarelere iş bulup bunları tarik-i selamete sevk ve bu hususta icap ederse Polis Müdüriyet-i Umumisi, Zabıta-i Ahlakiye şubesi gibi alakadar idarelerle teşrik-i mesai eylemek velhasıl vatanın terakki ve tealisi hakkında lazım gelen tedabiri ittihaz etmektir.

Amele Hayatı

25 AĞUSTOS 1919 **İKDAM**

Türkiye Sosyalist Fırkası tarafından Bahriye ve Ticaret nezaretlerine verilen layiha suretidir:

Bahriye Nezaret-i celilesine merbut müessesat ve fabrikalarda müstahdem olup aralarında bir tesanüt ve muavenet-i mütekabile tesisi maksadıyla bir cemiyet halinde toplanarak fırkamızın Kasım Paşa Şubesini teşkil eden amelenin ber- vech-i zir istirhamatının tahkikini, Nezaret-i âliyelerinden ve makamatı saireden temini için vuku bulan müracaatları üzerine, is'af-ı mutalebe himmet buyrulacağı ümidiyle takdim-i maruza mübaderet kılındı:

1) Saat-ı mesainin günde 8 ve haftada 48 saate tenziliyle haftada bir gün tatil prensibi bütün memleketlerde kabul ve mukadderat-ı mileli tayin etmekte olan Paris Sulh Konferansında da resmen temhid edildiği ve memleketimizin bile bazı müesseselerinde hatta Zeytinburnu, Tophane fabrikalarında ve bahriye matbuası gibi müessesat-ı resmiyede tatbik olunduğu halde Bahriye Nezaret-i celilesine merbut fabrikalarda müstahdem amele maalesef elan bu haktan mahrum bulunmaktadırlar. Aınmece kabul edilen, müessesat-ı hususiyede bile tatbik edilmeye başlanan bu hakkın, cihanın en zavallılarını teşkil eden Türk ve İslam amelesine de biran evvel temin edilmesi lazım geleceği bu hakkın, zat-ı Nezaret-penahilerince ihmal edileceğini katiyyen tasavvur etmiyoruz. [...]

2) Amelenin, memurin müsüllü, fabrikaya ve ya bir işe duhulünde, nısıf maaşlarının kat' edilmesi, amelenin maduriyetini mucip olmakta ve bu ise ciddi, muhik bir esasa müstenit bulunmamaktadır. Zaman-ı hazırda bir günlük maişetini bile tedarikten aciz bulunan amelenin 15 gün bir müddet açlığa mahkum olması esasat-ı insaniyetperveri ile kabil-i telif olmadığı gibi hayat ve sıhhat-ı umumiyenin muhafaza ve idamesiyle alaka-i şedidesi bulunan menafi-i devlete de münafidir. [...]

3) Üçüncü bir nokta ise amelenin âtiyen saadet hallerini temin etmek maksad-ı hayır-perveranesiyle teşekkül ettiği halde neticede, maalesef, hiçbir amelenin ihtiyarlık ve maluliyet devrinde vesait-i maişetini temin edemeyen ve ahiren "Bahriye Amelelerinin Temin-i İstikbal Sandığı" namını alan tekaüt sandığına müteallik bulunmaktadır. Bu sandığın suret-i idaresi ise bütün amele arasında kil ü kal (dedikodu) ve adem-i memnuniyeti mucip olmaktadır. [...]

Bahriye Nezaret-i Celilesine mensup fabrikalar müstahdemini, sandığın bidayet-i tesisinden bu güne kadar cereyan eden muamelatının ameleden de murahhas bulunmak şartıyla, bir komisyon vasıtasıyla tetkik ve teftişini ve bu hususta muvazzah bir muvazene-i umumiye neşrini istirham etmektedirler.

Siyah Pençe Grupları

25 AĞUSTOS 1919 **SABAH**

Siyah pençe grupları hakkında tahkikat ve tetkikat gittikçe pek ehemmiyetli bir şekil ve safhaya girmektedir. Siyah pençe gruplarına pek mühim birçok ticarethaneler iştirak eylemiştir. Siyah pençe grupları memleketi, milleti soymak için her ne denaet yapmak lazım gelmiş ise cümlesini yapmışlardır. Tahkikattan anlaşıldığına göre, siyah pençe, devair-i resmiyeyi aldatmış, hukuk-i devleti de gasp etmiş, vagon ihtikarından başka Almanya'dan, Avusturya -Macaristan'dan harp esnasında getirilen milyonlarca liralık emtia-i ticariyeyi gümrüğe beş para vermeksizin eşya-yı askeriye bahanesiyle serbestçe memlekete ithal etmiştir. Siyah pençe gruplarının asıl müessisleri Levazım Reis-i esbakı firari Topal İsmail Hakkı, Talat ve hempalarıdır.

Harbin devam etmiş olduğu dört buçuk sene zarfında Avusturya'dan, Almanya'dan, Bulgaristan ve bitaraf memleketlerden getirilmiş olan altmış dokuz bin vagon eşya (askeri levazımdır, mühimmatıdır) diyerek bilâ- resm ithal edenler ve bu suretle milyonlarca liralık temettü elde edenler, hep siyah pençe şirketine mensup olan gruplardır.

Siyah pençe grupları Sirkeci, Galata ve İstanbul gümrüklerine birer heyet göndermişlerdir. Eşya gelince bu heyetler süngülülerle etrafını çevirmekte ve hemen pek aşikar bir surette ticarethanelere sevk edilmekte idi.

Rüsumat memurları, alelhusus muayene memurları eşyanın yanına gidemiyorlar, giderlerse darp ediliyorlardı. Levazım idaresi ticarethaneleri müteaddit gruplara ayırmış idi. Çaldılar, gasp ettiler, memleket, millet soyuldu. [...]

Han-ı Yağma! Talat Paşa da Almış

28 AĞUSTOS 1919 **SABAH**

İttihad ve Terakki Hükümeti zamanında Maliye Hükümet-i Osmaniye'nin değil, İttihad ve Terakki Ocağının adeta bir kasası idi. Ocaklılar Maliye veznelerinden istedikleri kadar para alırlar. Talat Paşa'nın Dahiliye Nezaretinde bulunduğu esnada, bir emir ile Maliye hazinesinden 14 844 lira aldığı Şehremanetinde tetkikat icra etmekte olan mülkiye müfettişleri tarafından meydana çıkarılmıştır. Bu para güya erzak mübayaası için alınmış olduğu halde, erzak için sarf edilmemiş ve Talat Paşa tarafından ihtiyacat-ı zatiyesini tehvine tahsis edilmiştir. [...]

100. Yılında Uluslararası İlişkiler Öğretisi Çalıştayı

İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ, 24 MAYIS 2019 TARİHİNDE KÜRESEL SİYASAL EĞİLİMLER BİRİMİ (GPOT), TARİH VAKFI VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER KONSEYİ'NİN (UİK) ORTAKLIĞINDA "100. YILINDA ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÖĞRETİSİ ÇALIŞTAYI"NA EV SAHİPLİĞİ YAPTI.

YASİN KÜÇÜKKAYA - SENA KEKEÇ

Sınırlı sayıda katılımcıya açık olan ve dört oturumda gerçekleşen toplantı; organizasyona imza atan kurumları temsilen Prof. Dr. Mensur Akgün (GPoT Birim Başkanı), Prof. Dr. Mustafa Aydın (UİK Başkanı) ve Doç. Dr. İsmet Akça'nın (Tarih Vakfı Genel Müdürü) açılış konuşmalarıyla başladı. Oturumlarda, "Tarihi Arka Plan ve Disiplinin Doğuşu", "Soğuk Savaş ve Realizm", "Yeni Gerçekler, Yeni Fikirler, Yeni Teoriler" ve "21. Yüzyılda Uluslararası İlişkiler" başlıkları; "Tarihi Arka Plan", "Disiplinin Durumu" ve "Türkiye'de Durum" ışığında masaya yatırıldı. Son olarak toplantı, Akgün ve Aydın'ın kapanış konuşmalarının ve toplantının genel bir değerlendirmesi mahiyetindeki katılımcıların karşılıklı eleştiri, görüş ve fikir alışverişinin ardından sona erdi.

İlk oturum, Prof. Dr. İlter Turan'ın moderatörlüğünde gerçekleşti. Oturumun konuşmacıları sırasıyla: Prof. Dr. Zafer Toprak, Prof. Dr. Nuri Yurdusev, Prof. Dr. Ebru Şule Canan Sokullu'ydu. Oturumun ilk konuşmacısı olan Toprak, konuşmasını tarihsel arka plana ayırdı. Toprak, 1872 yılında Galler'de kurulan Aberystwyth Üniversitesinde 1919 yılında "*Department of International Politics*" adlı bir bölümün açıldığını ve "uluslararası ilişkilerin 100. yılı" vurgusunun da buradan ileri gelmiş olabileceğini söyleyip, uluslararası ilişkiler camiası olarak uluslararası gelişmeleri Türkiye'deki gelişmelere öncelediğimiz yönünde bir tespitte bulundu. Toprak bu durumu, uluslararası ilişkilerin başlangıç noktası olarak kabul edilen 1919'dan tam 11 yıl önce 1908 yılında İstanbul'daki Mekteb-i Mülkiye'de "Siyasiyat" adlı bir bölümün kurulmuş olmasıyla açıkladı. Oturumun ikinci konuşmacısı olan Yurdusev ise disiplinin durumunu ele aldı. Yurdusev'e göre bir realitenin ya da bir olgunun ortaya çıktığı ilk tarih ile o olguyu düşünme, anlama, bilgiye dönüştürme çabası ve bu bilgiyi kurumsallaştırmak farklı şeylerdir. Olgu, tarihin belirli bir döneminde ortaya çıkmış olabilir fakat insanların o olgu üzerine düşünmesi, bunu kurumsallaştırması çok sonra olabilir. Bu sebeple Yurdusev, 1919 yılında Aberystwyth'de kurulan "chair of international politics"in uluslararası ilişkiler disiplininin başlangıç noktası olarak kabul edilmesini makul karşıladığını söyledi. Oturumun üçüncü konuşmacısı olan Canan Sokullu ise Türkiye'deki uluslararası ilişkiler çalışmalarının doksanlara dek nitel ağırlıklı olduğunu ancak uluslararası arka planda nicel çalışmaların her geçen gün yaygınlaştığını söyledi. Türkiye'nin bu evrimi daha geç yaşadığını ve 1990'lardan sonra net bir biçimde nicel çalışmaların arttığını gözlemlediğini belirtti.

Akça'nın moderatörlüğünde gerçekleşen ikinci oturumun konuşmacıları olan Dr. Cangül Örnek, Prof. Dr. Atila Eralp ve Prof. Dr. Gencer Özcan sırasıyla; tarihi arka planı, disiplinin durumunu ve Türkiye'deki durumu ele aldı. Oturum ilk konuşmacısı olan Örnek, konuşmasını Soğuk Savaş'a ayırdı ve Soğuk Savaş'ın yalnızca iki kutuplu bir eksen içerisindeki güçler arası bir savaş olmadığını, aynı zamanda bunun kapitalist üretimle sosyalist üretim arasında geçen bir rekabet olduğunu söyledi. Oturumun ikinci konuşmacısı olan Eralp, konuşmasını realizme ayırdı. Eralp'e göre uluslararası ilişkiler, bir 20. yüzyıl disiplinidir ve onu bir disiplin haline getiren de realizmdir. Bu noktada Carr ve Morgenthau'ya atıfta bulunan Eralp, en önemli hususun metot konusu olduğunu söyledi. Ayrıca, uluslararası ilişkiler disiplini ile uluslararası politikanın iç içe geçtiğini ve bu bağlamda alan üzerinde ciddi bir Amerikan ağırlığı olduğunu, disiplinin Kıta Avrupa'sından Amerika'ya kaydığını, hatta Stanley Hoffman'ın "Amerika'nın sosyal bilimi uluslararası ilişkilerdir" dediğini hatırlattı. Oturum üçüncü konuşmacısı olan Özcan ise konuşmasında Türkiye'deki durumu ele aldı. Özcan, konuşmasının başlarında uluslararası ilişkilerin ancak iktidar ilişkileri içerisinden anlaşılabileceğini, uluslararası ilişkiler disiplinini anlamak için egemen iktidar ilişkilerinin niteliğine ba-

kılması gerektiğini ve konuşmasında bir metot önerisinde bulunmak istediğini belirtti.

Prof. Dr. Ali Karaosmanoğlu'nun moderatörlüğünde gerçekleşen üçüncü oturumun konuşmacıları olan Prof. Dr. Haldun Yalçınkaya, Doç. Dr. Evren Balta ve Prof. Dr. Bahar Rumelili sırasıyla; tarihi arka planı, disiplinin durumunu ve Türkiye'deki durumu ele aldı. Üçüncü oturumun ilk konuşmacısı olan Yalçınkaya, konuşmasının başında yeni gerçekler, yeni fikirler ve yeni teorilerin ortaya çıkmasını sağlayan ekosistem üzerinde duracağını belirtti. Sosyal bilimlerin kontrol edilemez değişkenlerden oluştuğu için sosyal bilimcilerin de zorlandığını söyledi. Oturumun ikinci konuşmacısı olan Balta, 1980-2014 tarihleri arasında yazılan toplam 1792 uluslararası ilişkiler makalesinin %80'inde pozitivist epistemolojinin kullanıldığını, aynı veriye fakülteler bazında bakıldığında kendisini pozitivist olarak tanımlayan fakültelerin genel toplam içindeki oranının da %40'larda olduğunu söyledi. Balta'ya göre bu veri, makalelerin bir politikasının olmadığını göstermektedir. Balta, uluslararası ilişkilerin her geçen gün daha disiplinler arası olma yolunda ilerlediğini ve giderek artan bir şekilde *mikrolaştığını* öne sürdü. Oturumun son konuşmacısı olan Rumelili, kısaca konunun tarihsel arka planını aktarıp Türkiye'deki durumu aktardı. Rumelili, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından dünya düzeninin değiştiğini, Türkiye'nin pozisyonunun o dönem net bir biçimde belli olmadığını söyledi. Rumelili'ye göre Türkiye'nin konumunun ne olacağına ilişkin kaygılar katlanıyordu ve Türkiye, hem kendi demokratik durumu hem de ülkenin Kürt yoğunluklu bölgelerindeki gelişmelerden ötürü çok ağır uluslararası eleştiriler altındaydı. Bu durumun ülkeyi topyekün içe dönük tartışmalara sevk ettiğini belirten Rumelili, tüm bunlara bağlı olarak da milliyetçi bir reaksiyonun geliştiğini kaydetti.

Prof. Dr. Fuat Keyman'ın moderatörlüğünde gerçekleşen dördüncü oturumun konuşmacıları Doç. Dr. Galip Yalman, Dr. Öğr. Üyesi Seçkin Barış Gülmez ve Prof. Dr. Mustafa Aydın'dı. Bu oturumun ilk konuşmacısı olan Yalman, uluslararası ilişkiler bağlamında tarihsel arka plan içerisinde son yarım yüzyılı ele aldı. Yalman, 60'ların başından itibaren sosyal bilimlerin genel itibariyle pozitivizme bir tepki olarak disiplinler arası bir mahiyete bürünmesini önemli bulduğunu ve uluslararası ilişkilerin de bundan nasibini aldığını söyledi. 70'lere gelindiğinde ise bir uluslararası ekonomik düzen talebinin gözlemlendiğini belirten Yalman, henüz Bretton Woods çökmemişken ve Petrol Krizi baş göstermemişken bu talebin yüksek sesle dile getirildiğini aktardı. Oturumun ikinci konuşmacısı olan Gülmez, disiplinin durumunu ele aldı. Konuşmasında dört ana eğilim ile uluslararası ilişkiler teorilerinin durumunu anlattı. Gülmez, bunlardan ilkinin realizm, liberalizm ve konstrüktivizm ana teorilerinin kendilerini yeniden tanımlama çabası içerisinde olduklarından bahsetti. Beraberinde yeniden canlanma süreci gözlemlediğini belirten Gülmez, bunun ikinci eğilim olduğunu vurguladı. Üçüncü bir eğilim olarak küreselleşme bahsinde James Rosenau'nun söz konusu fenomeni hem bütünleşme hem de ayrışmanın aynı anda yaşanan bir süreç olarak okuduğunu anlattı. Son olarak dördüncü eğilime karşılık gelen, disiplinin bireyi öne çıkarması gibi gelişmelerin de 21. yüzyıl uluslararası ilişkiler disiplinine özgü olduğunu söyledi. Oturumun son konuşmacısı olan Aydın, Türkiye'deki durumu ele aldı. Aydın, ilk defa herkesin uluslararası ilişkiler lisansı eğitimi aldığı yılın 90'lara denk geldiğini söyledi. 2009'da bir patlama gözlemlediğini belirten Aydın, bu dönemde Türkiye içerisinde bir "Anadolu teorisi gelişir mi?" şeklinde sorgulamaların baş gösterdiğini belirtti.

Kapanış konuşmasında Türkiye'deki uluslararası ilişkiler öğretisi konusunda umudunu koruduğunu belirten Akgün, dört kuşağın bir arada olduğu böylesi toplantıların ve tartışmaların yapılmasının önemli olduğunu vurguladı. Ülke karamsar bir dönemden geçiyor olsa da Türkiye'nin diğer ülkelerle karşılaştırılıyor olmasının hala ümit verici bir şey olduğunu kaydetti.

Akmed'de Sergi: Pazarın Cazibesi

ANTALYA'DA BULUNAN KOÇ ÜNİVERSİTESİ SUNA & İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA MERKEZİ, KALEİÇİ MÜZESİ'NDE KÜRATÖRLÜĞÜNÜ MERKEZİN DİREKTÖRLÜĞÜNÜ DE YAPAN PROF. DR. OĞUZ TEKİN'İN ÜSTLENDİĞİ BİR SERGİYİ 1 ARALIK 2018 TARİHİNDEN İTİBAREN ZİYARETÇİLERİNE AÇMIŞ BULUNUYOR.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

"Pazarın Cazibesi: Tarih Boyunca Akdeniz Dünyasında Alışveriş" adlı sergi, Merkezin bir kısmını oluşturan Kaleiçi Müzesi'nde açılan ilk sergi olma niteliğini taşıyor. Mezopotamya ve Mısır tarihinden Osmanlı tarihine kadar pazar ve çarşı tarihini gözler önüne seren sergide pek çoğu kişisel koleksiyonlardan sağlanan sikkeler, ağırlıklar, teraziler, kantarlar ve pazara dair araç gereçler sergileniyor. Belgelerle geçmişten günümüze Hititler'de karum ve vabartum, Eski Yunan'da agora, Roma'da ve Doğu Roma'da forum ve Osmanlı'da bedesten-arasta şeklinde dönüşüme uğramış ticaret hayatı ziyaretçiye sunuluyor. Bunun yanı sıra sergi, Prof. Dr. Oğuz Tekin'e göre, pazar hayatını tartı araç gereçleri eşliğinde sunan ilk sergi olma niteliklerini taşıyor.

Eski bir Rum Ortodoks kilisesi olan 1863 tarihli Aya Yorgi Kilisesi'nin İnan Kıraç tarafından satın alınıp bir sergi salonuna dönüştürülmüş olması dolayısıyla, müze içerisinde sergi için de bu mekân uygun görülmüş. Sergide ilk olarak, Friedrich Wilhelm von Thiersch tarafından çizilmiş Pergamon antik kenti şehir merkezinin bir illüstrasyonunu görmek mümkün.

Çizimin tarihi 1882 olduğuna ve çizimde de Zeus Sunağı'nın tamamı görülebildiğine göre, o sıralarda (ya da biraz daha öncesinde) Zeus Sunağı'nın tam olarak keşfedilmiş olduğu sonucuna varılabilir. Çizim, sunağın etrafında bir agora oluşmuş olabileceği izlenimini veriyor.

Sergi, "Firavunlar Dönemi'nde Mısır" bölümüyle başlayıp, "Osmanlı Döneminde Pazar" adlı bölümle son buluyor. Ayrıca, koleksiyonların sergilendiği kısımların bazılarında çekmeceler bulunuyor ve bu çekmecelerde dikkat çekici bilgiler görülebiliyor. "Firavunlar Dönemi'nde Mısır" kısmında; Mısırlıların terazilerde sadece mal tartmadığı, bunun yanı sıra yeri geldiğinde ölülerin yüreklerini dolayısıyla günahlarını da tarttığı bilgisi Ölüler Kitabı'ndan alınmış birkaç görselle desteklenmiş. "Mezopotamya ve Anadolu" bölümünde ise, Tunç Çağı ele alınmakta. Söz konusu döneme dair pazar ha-

Bronz Hermes heykelciği. Para kesesi ve kerykeion tutuyor.

yatıyla ilgili bilgilerin önemli ölçüde Kayseri yakınlarındaki Kültepe'nin sunduğu belgelerden sağlandığı ifade edilen sergide, uyuyan ördek formunda ağırlıklara da yer verilmiş.

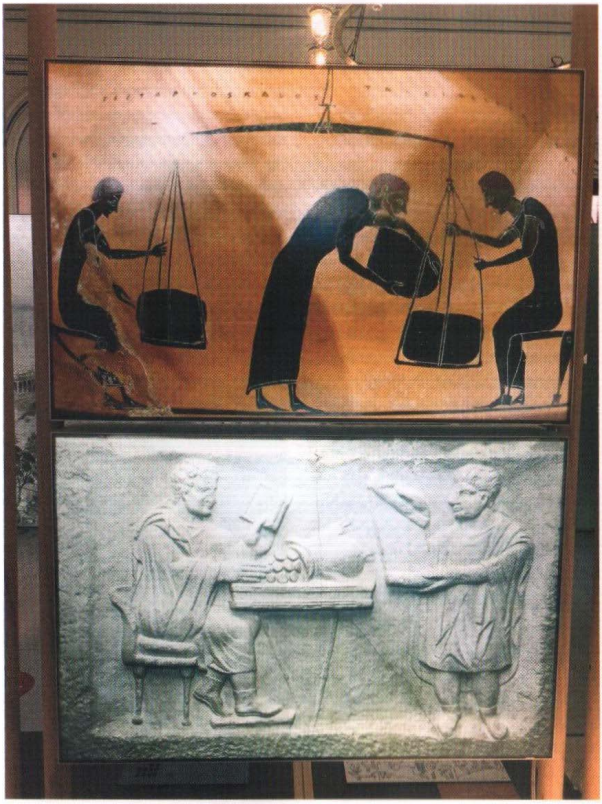
Anadolu'da Tunç Çağı sonrasında gelen Demir Çağı'nda Lidyalılar tarafından icadı gerçekleştirilen sikkenin, sonraları Altın Post efsanesinin doğmasına yol açacak şekilde, Paktolos Çayı'nda bulunan elektronun (altın ve gümüş alaşımlı metal) koyun postlarıyla çıkarılması yoluyla üretildiğini öğreniyoruz. Perslerin de Lidya Krallığı'nı yıktıktan sonra Lidyalıların darphanelerini kullandığı bilgisi göze çarpıyor. Günümüzde "açık alan korkusu" anlamını taşıyan "agoraphobia" kelimesine kökünü veren ve döneminde döviz büroları bile barındıran agoraların ortaya çıkışı ise, elbette, Klasik ve Helenistik Çağlar kısmında ele alınmakta ve başlarda tek katlı inşa edilen agoraların, Pergamon'un öncülük etmesiyle iki, hatta üç katlı inşa edildiği gibi bilgiler verilmekte. Agorada işlenen suçlara para veya kırbaç cezası verildiğine de dikkat çekiliyor. Sikkelerin üzerlerinde basıldıkları antik kentlerin isimlerini ifade eden sembollerin bulunduğu da dikkat çeken detaylar arasında. Buna örnek olarak "nar" anlamındaki Side'de basılan sikkeler üzerinde narın, "gül" anlamındaki *rhodon*'dan gelen Rhodos'ta basılan sikkeler üzerinde gülün bulunması veriliyor. Sergide ayrıca, bu döneme ait olan ve üzerlerinde Tanrı ile Tanrıçalar bulunan sikkelerle ve devlet armalarıyla ilgili kısa bir bilgiye yer veriliyor.

Roma Dönemi'nde agoraların yanı sıra bir de et ve balık ürünlerinin satıldığı Macellumlar'da yapılan alışverişe dikkat çekilmekte; esnafın teraziyi nasıl tutması gerektiğine dair bilgilerin yanı sıra, pazarların koruyucu tanrısı Hermes'in para kesesi ve asası caduceus'u tuttuğu bronz bir heykelcik de sergide görülebilmektedir. Bunun yanı sıra, günümüzde İngilizcedeki "money (para)" ve "mint (darbetmek/para basmak)" sözcüklerine kökünü veren ve ayrıca Juno'nun, yani Eski Yunan'da Hera'nın sıfatlarından olan "moneta"ya ve Roma İmparatoru Diocletianus döneminde enflasyonu durdurmak amacıyla yayınlanmış olan narh kararnamesine dair bilgileri de panolarda bulmak mümkün.

Kiliseye dönüştürülen forumlar haricinde, Doğu Romalıların da aynı forumları kullandığı; İmparator Anastasius döneminde yapılan sikke reformuyla Doğu Roma'nın, üzerinde birim değerlerini gösteren bakır sikkelerini basmaya başladığı; son Doğu Roma sikkesinin XI. Konstatinos'a ait gümüş bir çeyreklik olarak basıldığı bilgilerini de serginin "Bizans Dünyasında Pazar" kısmını gezerken öğrenebiliyoruz.

Belli başlı pazar yerlerinin bedesten, han ve arasta olduğu Osmanlı dünyasında ise, ticarette de lonca teşkilâtının hüküm sürdüğü. Evliya Çelebi'ye göre simitçilerden sabunculara, zerdecilerden teleme peynircilerine pek çok esnafın bulunduğu ve yanıltmacaya karşı cezalardan birinin kulaktan çivileme olduğu gibi bilgiler verilmekte olup, "iki dirhem bir çekirdek" deyimine kaynak oluşturan dirhemler ile döneme ait banknotlar da sergide görülebilmektedir.

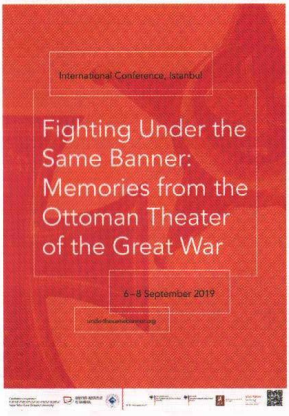
Sergi, 31 Aralık 2019 tarihine kadar pazartesi hariç hafta içi her gün ziyaret edilebilir.

ULUSLARARASI KONFERANS:

Cihan Harbinde Osmanlı Cephelerinden Hatıratlar

"FIGHTING UNDER THE SAME BANNER: MEMORIES FROM THE OTTOMAN THEATER OF THE GREAT WAR" (AYNI SANCAĞIN ALTINDA SAVAŞMAK: CİHAN HARBİNDE OSMANLI CEPHELERİNDEN HATIRATLAR) BAŞLIKLI KONFERANS, ORIENT-INSTITUT ISTANBUL VE BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ İŞ BİRLİĞİ İLE 6-8 EYLÜL TARİHLERİNDE İSTANBUL'DA DÜZENLENECEK.

Cihan Harbi'nde farklı etnik ve dini kökenlerden gelen bireyler için Osmanlı sancağının altında savaşmak ne anlama geliyordu? Savaş deneyimlerinde neyi, nasıl ve neden hatırlıyorlar ve bunları nasıl kaydedip bir okuyucu kitlesine sunuyorlardı?

Orient-Institut İstanbul ve Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü iş birliği ile ve Richard Wittmann ve Yaşar Tolga Cora tarafından düzenlenen konferans, hatıratlar, günlükler, otobiyografik eserler, kartpostallar ile ses kayıtları gibi metin-dışı formlara sahip yaşam anlatılarından hareketle cephede ve cephe gerisinde Osmanlı ordusuna ve Avrupalı müttefiklerine hizmet etmiş asker ve sivillerin kişisel deneyimleri üzerinden bu sorulara cevap aramayı amaçlıyor. Konferanstaki tebliğler özellikle de düşük rütbeli subayların, askerlerin ve ailelerinin savaşı hatırlama ve temsil pratiklerini inceleyerek, Balkan Savaşları'ndan itibaren, özellikle de Cihan Harbi sırasında, savaşın orduyu oluşturan farklı etnik ve dini unsurları arasındaki ilişkileri nasıl etkilediğini ve değişimlerin nasıl hatırlandığını inceleyecekler. Konferans ayrıca, savaşa dair askeri ve diplomatik tarihlerinde rastlamadığımız askerlerin ve cephe gerisindeki ailelerinin tedirginliklerini, korkularını ve ümitlerini savaş deneyiminin bir parçası olarak sunmayı hedefliyor.

6-8 Eylül günleri arasında gerçekleşecek olan konferansın ilk iki günü dinleyicilere açık olarak gerçekleşecek. Konferans, 6 Eylül'de Oxford Üniversitesinden Eugene Rogan'ın Alman Başkonsolosluğu'nda vereceği Cihan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'ndaki Arap Askerler üzerine konuşması ile açılırken 7 Eylül'deki program Edhem Eldem'in Boğaziçi Üniversitesi'nde Cihan Harbi sırasında maddi propaganda kültürü üzerine yapacağı konuşma ile son bulacak. Konferansta Mehmet Beşikci, Yaşar Tolga Cora, Gabór Fodor, Benjamin Fortna, Eyal Ginio, Nicole van Os, Kent Schull, Erol Köroğlu, Johann Strauss, Charalampos Minasidis, Naz Vardar, Klaus Wolf ve Richard Wittmann tebliğ sunacaklar.

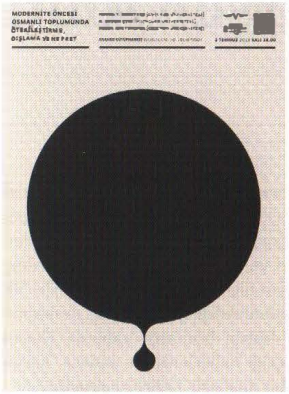
Konferanstaki tebliğler İngilizce olarak sunulacak. Konferansın dinleyicilere açık olan 6 ve 7 Eylül tarihlerindeki konuşmaları dinlemek için 15 Ağustos tarihine kadar ön kayıt yaptırılması gerekmektedir.

Ön kayıt için isim-soyisim, bağlı olduğunuz kurum ve size ulaşabilecek e-mail adresinizi içeren bir e-maili "Konferans Kayıt" başlığı ile underthesamebanner@gmail.com adresine yollamanız gerekmektedir. Konferans ve ön kayıt hakkında daha fazla bilgi için underthesamebanner.org adresini ziyaret edebilirsiniz.

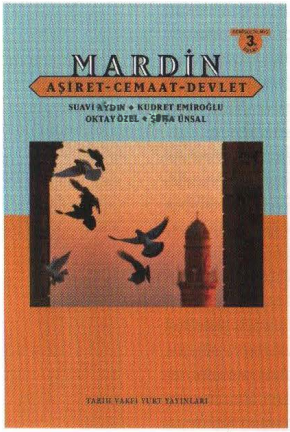
ZEYNEP BÜYÜKPALTA

Tarih Vakfı ile ANAMED Kütüphanesi ortaklığında düzenlenen Kütüphane Konuşmaları'na temmuz ayında Helga Anetshofer, Erdem Çıpa ve Hakan Karateke konuk oldu. 2 Temmuz Salı günü ANAMED Kütüphanesi binasında gerçekleştirilen on birinci Kütüphane Konuşmaları buluşmasıda yazarlar "Modernite Öncesi Osmanlı Toplumunda Ötekileştirme, Dışlama ve Nefret" başlıklı sunumlarıyla 2018'de çıkan *Disliking Others: Loathing, Hostility, and Distrust in Premodern Ottoman Lands* kitabı üzerinden modernite öncesi Osmanlı toplumunda ötekileştirme ve dışlama mekanizmalarını ve örneklerini tartıştılar:

> Osmanlı toplumu üzerine yapılan kimi güncel çalışmalar ve Osmanlı dönemini sorgusuz yüceleyen günümüz siyasi söylemleri, on altı ve on yedinci yüzyıllarda Osmanlı siyasetinin, adına *"Pax Ottomanica"* denebilecek barışçıl bir çerçevede geliştiğini varsaymaktadır. Bu geniş kabul gören ama pek de eleştirel olmayan görüş, bu yüzyıllardaki ekonomik ve sosyal istikrarı ve Osmanlı topraklarında ticaret, sanat ve zanaatlerin gelişmesini farklı grupların barışçıl bir biçimde bir arada yaşamasına ve nispeten güvenli bir ortamın oluşumuna bağlar. Bu tür bir varsayımın geçerliliği ne olursa olsun, Osmanlı sisteminin o dönemki göreli istikrarının, toplumdaki gruplar arasında yerleşik ve hatta resmileşmiş dışlama ve nefret pratiklerini tamamen engellediği söylenemez. Dahası, elimizdeki kaynaklar erken modern Osmanlı dünyasının sosyo-kültürel gerçeklerinin, *"Pax Ottomanica"*nın savunucularının varsaydıklarından çok daha karmaşık olduğunu ortaya koymaktadır. Bu barışçıl dönem analizi tarihçiler tarafından açıklanıp çeşitli yönleriyle takdir edilebilecek bir olgu olmakla birlikte, özellikle muhafazakar kitleler tarafından anlaşıldığı ve popülist politik söylemler ile neo-Osmanlıcı demagojilere malzeme yapıldığı şekliyle bir efsaneden ibarettir.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, temmuz ayında *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet* başlıklı kitabın genişletilmiş 3. baskısını okuyucularına sundu. Kitabın ilk baskısından 20 yıl sonra gerçekleşen 3. baskı, genişletilmiş içeriğinin yanı sıra ilk baskıda yer alan mekanların yeniden fotoğraflanmış güncel hallerini de içeriyor. Bununla birlikte genişletilmiş baskıda bir kaynak derleme tekniği olarak, sürece emeği geçenler tarafından "kayıt dışı sözlü tarih" adı verilen, kayıt cihazı kullanılmadan yapılarak doğal bir sohbet ortamında gelişen güncel görüşmelerden de faydalanılıyor. *"Bu yönüyle, elinizdeki kitap, her boyutuyla orijinal, yeni bilgilerin eksiksiz ortaya konduğu bir çalışma olmaktan ziyade, yazarlarının ve araştırmacılarının değişik uzmanlık alanlarının sınırlı tecrübe birikiminin, mevcut sınırlar ve koşullar içinde gerçekleştirilebilen maksimum bir sentezi niteliğindedir."* (önsözden)

> Tarih hem süreçlerin hem özel anların ve kritik karşılaşmaların bir toplamı. Mutlu ve yaratıcı tesadüfleri olduğu kadar öngörülemezlikleri, tedirginlikleri ve acıları da barındırır içinde. Orta ve büyük ölçekli sayısız aktörler, kurumlar ve yapılar da bu resmin parçasıdırlar. Tarihin büyük biraderleri, ağır âbileri yani..!
>
> Ve tabii ki bunlardan onlarcası arasında sürekli değişen, her dâim yeniden harmanlanan, bozulup yeniden kurulan ilişkisellikler, örüntüler... Her insan tekinin hayatı üzerinde bazen hiç bitmeyecekmiş hissi veren boğucu etkileriyle... Teselli olacaksa, bu histen zaman gezgini tarihçinin de azâde olmadığını unutmayalım. Ama nefeslenme anları da var tarihin. Oraya buraya dağılmış, serpilmiş, saklanmış harikulâdelikler de aynı süreçlerin ayrılmaz parçaları...
>
> Okuyacağınız uzun, upuzun bir hikâye. Bir şehrin, etkilediği ve etkilendiği bölgesinin, Mardin'in şaşırtıcı zenginlikteki karşılaşmalarının, asırlık örüntülerinin, yorulmak bilmez aktörlerinin otuz iki kısım tekmili birden hikâyesi... Bağlantılı çevresiyle, yan yolları, paralel veya alt hikâyeleriyle birlikte... Bugünün tarihçileri -yazarlar yani- kalkıp onlara kulak kabarttılar, kendilerince yeniden hikâye ettiler sizin için.
>
> Sonuç, elinizdeki kitaptır!
>
> Mardin. Aşiret, Cemaat, Devlet ne bir ders kitabı ne de bir mecburiyet..! Olayların akışı sizi de yorar, boğarsa zaman zaman, bilin ki bu yazarlarının kötücüllüğünden değil! Olaylar öyle geliştiği, râviler öyle rivâyet ettikleri içindir... Ya da yazarlar kendilerine anlatılanları böyle anladığı, anlatmayı tercih ettikleri için diyelim.
>
> Okumaktan yorulduğunuzda önerimiz: Hissetmeye çalışın

(arka kapaktan)

TÜRKİYE'DE DÜNÜ İNŞA ETMEK:

Hasan Tahsin ve İlk Kurşun Anıtı

MİTHAT K. VURAL

HASAN TAHSİN'İN RESMİ RAPORLARIN HİÇBİRİNDE YUNAN ASKERLERİNE KARŞI İLK KURŞUNU ATTIĞI YÖNÜNDE BİLGİ MEVCUT DEĞİLDİR. HAL BÖYLE İKEN RESMİ RAPORLAR, GÖRGÜ TANIKLARI, GAZETELER VE HATIRATLAR ÜZERİNDEN "İLK KURŞUN" KONUSUNDA ÇOK FARKLI OLASILIKLAR, GÖRÜŞLER, İSİMLER TARTIŞILIRKEN; "HASAN TAHSİN'İN İLK KURŞUNU ATARAK MİLLİ MÜCADELEYİ BAŞLATTIĞI" TEZİNİN "KESİN" BİR TARİHSEL DOĞRUYA DÖNÜŞMESİ İNCELEME KONUSU OLMAYI HAK ETMEKTEDİR. BU ÇALIŞMA CUMHURİYET ARŞİVİ'NDE BULUNAN BİR BELGEDEN HAREKETLE KISMEN DE OLSA BU SÜRECE IŞIK TUTMAYI AMAÇLAMIŞTIR.

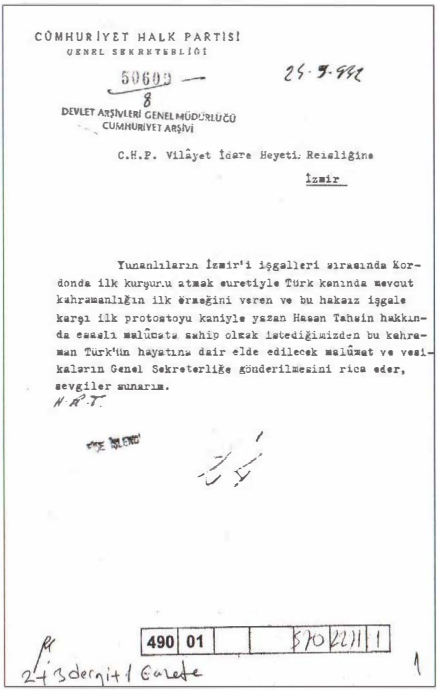
GİRİŞ

15 Mayıs 1919'da İzmir'de, Yunan askerlerine karşı "ilk kurşun"un nerede, ne zaman ve kim veya kimler tarafından atıldığı konusunda farklı görüşler ve ifadeler mevcuttur. Osmanlı bürokrasisi tarafından kaleme alınan resmi raporlarda her ne kadar "ilk kurşun"u atanın kimliğinin meçhul olduğunu belirtilse de "muhtemelen bir Rum" tarafından atıldığı ileri sürülmüştür.[1] Maliye müfettişlerinden Muvaffak Bey de "ilk kurşun"un atılmasıyla ilgili yerli Rumları işaret eder. Raporunda hastanede tedavi altında bulunan bir polis neferinin verdiği bilgiye dayanarak, ilk olarak atılan iki el silahla Komiser Hüseyin Efendi'nin yerli Rumlar tarafından öldürüldüğünü iddia eder.[2] İşgal sırasında yaşananlara tanık olan, Mekteb-i Sultani öğretmenlerinden Ahmet Talat Onay da; "sarhoş bir Rum'un sevincini ilan eden küçük tabancasının bütün İzmir fecayiinin uğursuz başlangıcı" olduğunu öne sürmektedir.[3] İzmir Jandarma Alay Kumandanı Kaymakam Süreyya Bey'in kaleme aldığı rapora göre bir Efsun askerinin silahsız Müslüman bir gruba dipçik ve süngü ile saldırdığı sırada bir el silah sesi duyulmuş ve bunun üzerine Yunan askerileri tarafından ateş açılmıştır. Bütün bu ayrıntılara rağmen Süreyya Bey de ilk silahı ateşleyenin kimliği hakkında bilgi verememektedir.[4] Osmanlı basınında İzmir'in işgali ile ilgili birçoğu görgü tanıklarının aktardıklarından oluşan yazı dizileri ve haber metinleri yayımlanmıştır. Bu tür yayınların hiçbirinde Hasan Tahsin'in "ilk kurşunu" attığı söylenmediği gibi "ilk atış" muamma olarak kalmıştır.[5] Bütün bunların yanında Hasan Tahsin isminin geçtiği haberlerde ise sadece "kargaşalık esnasında şehit düştüğü" belirtilmektedir.

Diğer yandan işgal günü yaşanan hadiseler üzerine İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika delegelerinden teşkil eden araştırma komisyonu 175 tanığın ifadesine başvurarak, ilk ateşin failinin katiyen tespit edilemeyeceğini kanaatine varmıştır.[6] İngiltere Bölge Kontrol Subayı Ian Smith, ilk çatışmanın başladığı nokta olarak genel anlatının dışına çıkarak rıhtımı işaret eder. Smith'in raporunu dikkate değer kılan bir diğer nokta ise Hasan Tahsin'den söz ediyor olmasıdır. Raporda Hasan Tahsin'in Yunan müfrezesinin evine girmesi üzerine çıkan çatışmada süngülenerek öldürüldüğü öne sürülmüştür.[7] İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti tarafından Osmanlı sulh murahhaslarından Tevfik Paşa'ya takdim edilen muhtıra metninde de Hasan Tahsin için "ikametgahında şehit edilmiştir" vurgusu yapılır.[8] Mıntıka Müfettişi Yüzbaşı Ziya Bey'in raporunda ise, "Hukuk-u Beşer gazetesi sahibi olup Kordon üzerinde parça parça edilmek üzere suretiyle şehit edilen Tahsin Recep Bey" ifadesi yer alır.[9] İşgal döneminde Yunan Matbuat Kalemi'nde müdür ve sansür memuru ola-

Zeynel Kozanoğlu'nun Anıt Adam Osman Nevres "Hasan Tahsin" adlı eserinden s. 57

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

50693 — 25.9.942
8

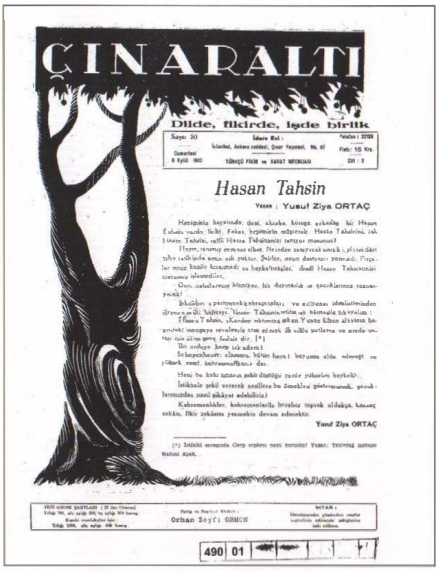
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.P. Vilâyet İdare Heyeti Reisliğine
İzmir

Yunanlıların İzmir'i işgalleri sırasında Kordonda ilk kurşunu atmak suretiyle Türk kanında mevcut kahramanlığın ilk örneğini veren ve bu haksız işgale karşı ilk protostoyu kaniyle yazan Hasan Tahsin hakkında esaslı malûmata sahip olmak istediğimizden bu kahraman Türk'ün hayatına dair elde edilecek malûmat ve vesikaların Genel Sekreterliğe gönderilmesini rica eder, sevgiler sunarım.
H.A.T.

490 01

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan CHP Genel Sekterliği tarafından İzmir Teşkilatı'na gönderilen resmi yazı

ÇINARALTI

Dilde, fikirde, işde birlik

Hasan Tahsin

Yazan : Yusuf Ziya ORTAÇ

Orhan Seyfi ORHON

490 01

Yusuf Ziya Ortaç tarafından kaleme alınan Hasan Tahsin'i konu edinen yazı

rak görev yapan Mihail Rodas da anılarında, 15 Mayıs akşamı Hasan Tahsin'in cansız bedeninin İzmir'deki askeri karargâh önünde bulunduğunu ifade etmesine rağmen "ilk kurşun" ile ilgili farklı bir olasılıktan bahsetmektedir.[10] İtalyan yetkililerin tuttuğu raporlarda, ilk ateşin kim tarafından atıldığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur.[11] Buna karşılık Yunan kaynakları ise Efsun taburuna hükümet konağı meydanına geldiğinde, ansızın hükümet dairesinden, kışladan ve civar evlerden silah atıldığını iddia ederler.

Hasan Tahsin'in 15 Mayıs günü hayatını kaybettiği ortada iken resmi raporların hiçbirinde Yunan askerlerine karşı ilk kurşunu attığı yönünde bilgi mevcut değildir. Hal böyle iken resmi raporlar, görgü tanıkları, gazeteler ve hatıratlar üzerinden "ilk kurşun" konusunda çok farklı olasılıklar, görüşler, isimler tartışılırken, "Hasan Tahsin'in ilk kurşunu atarak milli mücadeleyi başlattığı" tezinin "kesin" bir tarihsel doğruya dönüşmesi inceleme konusu olmayı hak etmektedir. Bu çalışma Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan bir belgeden hareketle kısmen de olsa bu sürece ışık tutmayı amaçlamıştır.

"İLK KURŞUN" MESELESİNİN TARİHSEL ANLATIYA EKLENMESİ

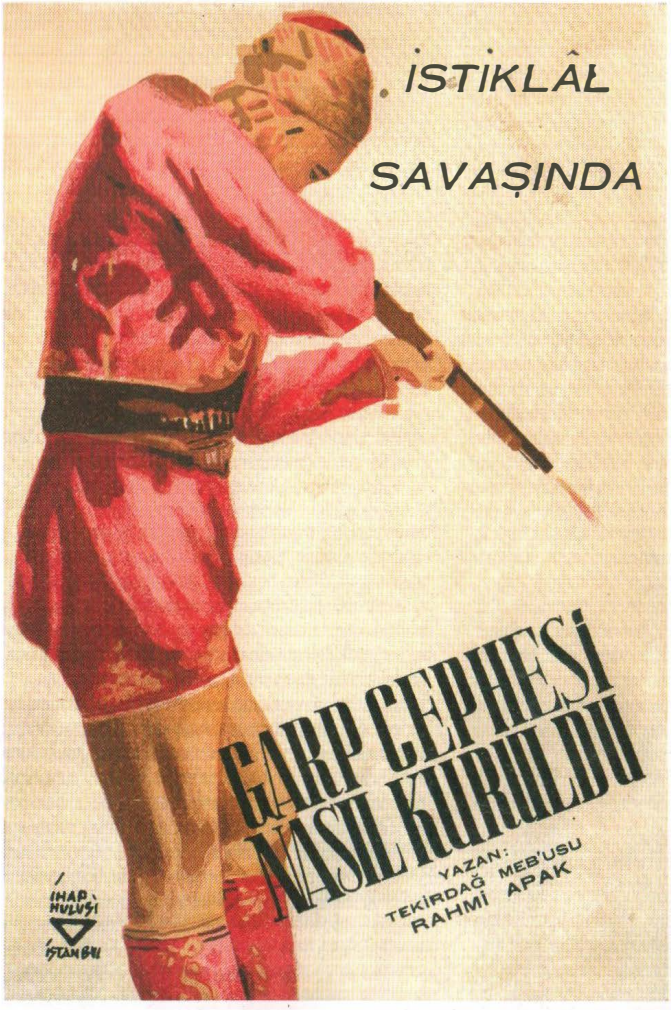
Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği tarafından İzmir Vilayet İdare Heyeti Reisliğine gönderilen 24.09.1942 tarihli belgede Hasan Tahsin'in Yunan askerlerine karşı Kordon'da "ilk kurşun"u attığı belirtilmekte, ardından da Hasan Tahsin ile ilgili CHP İzmir İl Teşkilatı'ndan bilgi talep edilmektedir.[12] Aslında CHP Genel Sekreterliğini Hasan Tahsin ismiyle "tanıştıran" ve "ilk kurşunu Hasan Tahsin'in attığı" kanaatine vardıran Yusuf Ziya Ortaç'tır. Çınaraltı dergisinde kaleme aldığı kapak yazısı 9 Eylül 1942'de "Hasan Tahsin'i dikkate değer buldum" notuyla birlikte CHP Genel Sekreterliğine raporlanmıştır. Söz konusu makaleyi Genel Sekreterlik de dikkate değer bulmuş olacak ki İzmir İl Teşkilatı'na ilgili yazıyı göndermiştir. Yusuf Ziya Ortaç Hasan Tahsin'in, Kordon rıhtımına çıkan Yunan Efsun alayının başındaki mangaya "revolverle ateş ederek ilk silahı patlatan ve orada vatan için ölen genç bir fedai" olduğunu, ancak buna karşılık tarihte adının yer almadığı tespitinde bulunur. Ayrıca, "Hani bu kahramanın şehit düştüğü yerde yükselen heykeli?" diye sorarak uzun yıllar sürecek olan bir tartışmasının da fitilini ateşler.[13] Bu arada Ortaç, Hasan Tahsin ile ilgili iddiasının kaynağı olarak Rahmi Apak'ın "İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu" adlı eserini gösterir.

Kurtuluş Savaşı'nın, "Hasan Tahsin'in Yunan askerlerine attığı ilk kurşunla başladığı" tezi 1940'lardan itibaren dile getirilir. Rahmi Apak'ın eseri bu bakımdan ilk örneklerden biridir. 1942'de ilk baskısı yapılan eser daha sonra yayımlanan birçok çalışmada, "Hasan Tahsin'in ilk kurşunu attığı" iddiasının referansı olarak gösterilecektir. Ancak Rahmi Apak'ın eserinde Hasan Tahsin ile ilgili iddiayı bir "söylenti" olarak değerlendirip, "ilk kurşun" konusunda kendisi için daha "gerçekçi" görünen başka bir olasılıktan bahsetmesi genellikle göz ardı edilmiştir.[14] Apak, "Kendine emniyet edilen bir zat, gözleriyle gördüğünü ilave eylemek suretiyle bana şunu hikaye etti" diyerek "ilk kurşunu"

hapisten yeni kurtulup çıkmış yağız bir delikanlının, sokağın başına çömelerek attığını ve bu kurşunla Efsun alayının sancaktarını yere düşürdüğünü aktarır. Daha da ötesi Rahmi Apak eserinde, Garp Cephesi'nin kurulmasını Hasan Tahsin yerine "İzmir'in yağız efesinin Yunan Efsun taburuna karşı kendiliğinden ve tek başına silahını çevirmesi" ile başlatmaktadır.[15]

Buna rağmen Yusuf Ziya Ortaç'ın yazısında da olduğu gibi, "Hasan Tahsin ve ilk kurşunla" ilgili Rahmi Apak'ın eserini kaynak gösteren metinlerde "yağız delikanlı"ya dayalı anlatı yok sayılarak son derece "seçici" bir tavır sergilenmiştir. Hatta "ilk kurşun" konusunda öne sürdüğü iki olasılık birbirleriyle karıştırılarak, Apak'ın eserinde yer almayan bir "kurgu" dahi ortaya çıkmıştır. Başka bir açıdan ise, "yağız delikanlı" ile ilgili anlatı "ilk kurşun"un atılma anıyla ilgili boşluğu doldurmuş, bu yönüyle birçok esere de ilham kaynağı olmuştur. Örneğin Hasan İzzettin Dinamo'nun *Kutsal İsyan* adlı eserinde küçük farklılıklar olsa da kurguda Hasan Tahsin ile "yağız delikanlı" yer değiştir. Rahmi Apak "yağız delikanlı"nın cephanesi bitince o esnada civar evin penceresindeki yaşlı bir Türk kadınına dönerek: "Nine gördün ya, yarın ahrette şahidim sen ol. Kurşunum, cephanem tükendi, onun için tüfeğimi omuzladım, geri gidiyorum" dediğini kaydetmiştir. Bu diyalog Dinamo'nun eserinde Hasan Tahsin'e uyarlanır:

> Genç gazeteci Osman Nevres ruhundaki dehşetten titreyen eline hakim olabilmek için diz çöktü ve tam köşe başından Alay Kumandanı İstavriyanopolis'in arkasından yürüyen dağ gibi bayraktarın alnına nişan aldı ve tetiği çekti... Genç adam bu ara bir evin penceresinden kendisini gözyaşları ile seyreden yaşlı bir kadın gördü.
> -Nine, gördün ya dedi. Yarın ahirette şahidim sen ol, kurşunum tükendi, onun için geri gidiyorum.

Rahmi Apak'ın ilk baskısı 1942'de yapılan eserinin kapağı

Bunu söyleyerek artık büyük kaçışına başlamaya karar verdiği anda sokağın başında bir anda, vızıldayarak birçok kurşun geldi, bunlardan biri kafasında korkunç bir delik açtı; arka üstü düştü, birkaç kez çırpındı, yarı yüzükoyun döndü.[16]

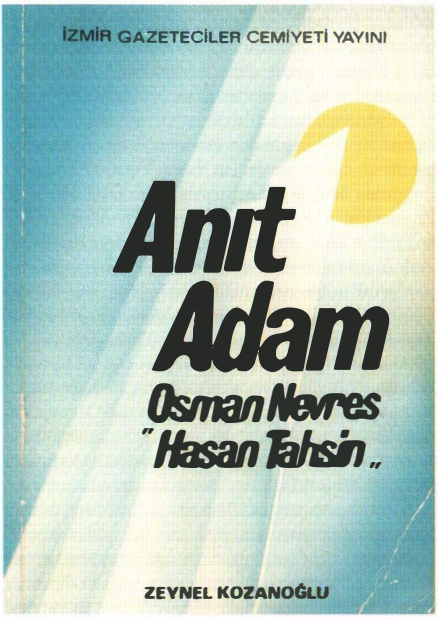
Bir diğer kurguda ise bu sefer Rahmi Apak'ın aktardığı iki farklı anlatı birleştirilir. Önce Hasan Tahsin "ilk kurşun"u atar, ardından yağız delikanlı devreye girerek "ikinci kurşun"u Yunan askerlerine yöneltir. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam* adlı eserinde, "ilk kurşunu genç gazeteci Hasan Tahsin attı" dedikten sonra Hasan Tahsin'i Milli Mücadele'nin ilk şehidi olarak gösterir. Aydemir ilginç bir iddiada bulunur ve Hasan Tahsin'i ikinci bir ateşin takip ettiğini ancak bu silahı atanın kimliğinin bilinmediğini söyler. Ardından da ismi bilinmemesine rağmen hikayesinin İzmirliler arasında hâlâ dolaştığını ifade ettikten sonra "bir görgü şahidi şöyle diyor" diyerek "yağız delikanlı"ya dayalı anlatıyı aktarır.[17]

Görüldüğü gibi birçok nokta Rahmi Apak'ın aktardıklarından epeyce farklılaşmıştır. Apak'ın "herkes söylüyor" diyerek aktardığı anlatı yani Hasan Tahsin'in ilk kurşunu attığı iddiası yukarıdaki örneklerde "kesin bir tarihsel doğruya" dönüşmüştür.

HASAN TAHSİN'İ "ANITLAŞTIRMA" ÇABALARI

1950'lilerden, özellikle de 27 Mayıs darbesinden itibaren Hasan Tahsin'in "ilk kurşunu" atarak Milli Mücadele'yi başlattığı tezi daha sık dile getirilir. *Resimli Tarih Mecmuası*, *Tarih Anlatıyor*, *Yakın Tarihimiz* gibi dergilerde; Hamza Osman Erkan, Fahri Can, Cemal Kutay, Ertan Ünal gibi isimler makaleleriyle; Ömer Sami Coşar, Samim Kocagöz, Hasan İzzettin Dinamo, Şevket Süreyya Aydemir gibi isimler ise eserleriyle bu sürece katkılarını sunarlar. Bunların yanında Hasan Tahsin ile ilgili anlatının inşasında, İzmir Gazeteciler Cemiyeti'nin faaliyetleri ve yine bu cemiyetin üyesi olan İzmirli gazeteciler Nurdoğan Taçalan'ın ve Zeynel Kozanoğlu'nun eserleri genel algıyı büyük ölçüde şekillendirir. Bu isimlere Bilge Umar, Türkmen Parlak ve Ümit Sinan Topçuoğlu'nu da eklemek gerekir.

Öte yandan Hasan Tahsin ile ilgili anlatıya sık sık başvurulması Kıbrıs sorunu dolayısıyla kriz içinde olan Türk-Yunan ilişkilerinden de bağımsız değildir. Bu bağlamda Hasan Tahsin Anıtı'nın Konak meydanına dikilmesine yönelik çabaların ilham kaynaklarında biri de, Atina'nın Nea Smyrni semtinde İzmir Metropoliti Hrisostomos'un heykelinin dikilmesi olmuştur. İzmir'deki Aya Fotini Kilisesi'nin bir benzeri inşa edilip, bahçesine dikilen heykelin 4 Kasım 1965'teki açılış töreninde Yunan Başbakanı Stafanopulos da hazır bulunmuştur. Törene katılan diğer Yunan siyasiler ve bürokratlar Hrisostomos'dan "unutulmaz milli şehit" olarak söz ederek, iki kıta ve beş denizdeki Yunanistan'ın yeniden doğacağı günün rüya olmaktan çıkıp gerçek olacağını ileri sürmüşlerdir.[18] Hrisostomos'un heykelinin açılış töreninde sarf edilen sözler üzerine Türk hükümeti, Yunanistan'a bir nota vererek durumu protesto

Anıt'ın fikirsel temelini oluşturmak için İzmir Gazeteciler Cemiyeti tarafından basılan ve geliri Anıt Kampanyası'na ayrılan eser

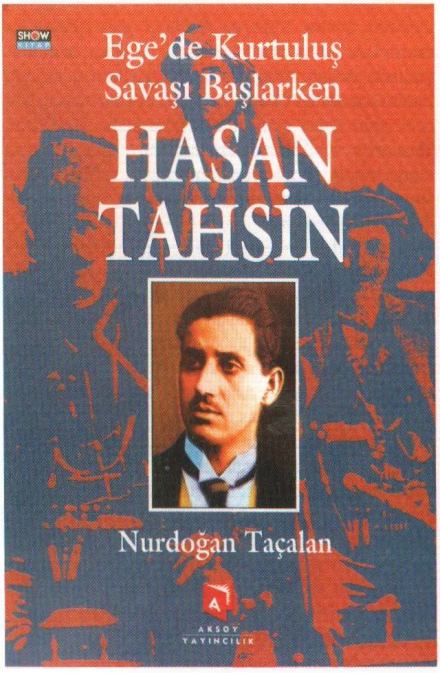
eder.[19] Cemal Anadol'un aktardığına göre Alpaslan Türkeş, Atina'nın bir semtine Yeni İzmir adının verildiğine ve İzmir Metropoliti Hrisostosmos'un heykelinin dikildiğine dikkat çekerek, Hasan Tahsin'in İzmir'e çıkan ilk Yunan alayını silahla karşılayan genç olduğunu belirtmiş ve "İzmir'de onun Türk milletinin şerefini yükselten ilk ateşi yaktığı yere, Türk gençleri bunun heykelini diktirmelidir" demiştir.[20] Nitekim İzmir Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Sabri Süphandağlı, cemiyetin 1972'de Hasan Tahsin adına bir anıt dikme çabalarına girişmesini, işgal yıllarının İzmir Metropoliti Hrisostomos'un heykelinin Atina'da dikilmesine bağlamaktadır. Süphandağlı, Yunanlılar Hrisostomos'u milli kahraman sayıp, azametli bir heykelini dikerken, milli kurtuluşumuzun ilk kurşununu sıkan, gerçek kahraman gazeteci Hasan Tahsin'in adının, Konak'ta bir mermer üzerinde sadece isimden ibaret olarak kalmasının üzüntülere neden olduğunu ifade etmiştir[21].

Bu arada 1950'lerden itibaren Hasan Tahsin'in "anıtsallaştırılması" yönünde çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu konuda ilk somut adım Hasan Tahsin'in Cenevre'den arkadaşı da olan Hazma Osman Erkan tarafından atılır. Hasan Tahsin, 1916'da tedavi olmak maksadıyla gönderildiği Cenevre'de elindeki tavsiye mektubu ile Teşkilat-ı Mahsusa tarafından İsviçre'de görevlendirilen Hamza Osman Erkan'a başvurmuştur.[22] Hamza Osman; Resimli Tarih Mecmuası'ndaki yazısında; İzmir'in işgalinde Yunan ordusuna karşı ilk kurşunu atan kişinin Hasan Tahsin olduğunu belirttikten sonra "fedakar hareketinin memleketteki ilk tesirlerinden önemle

bahsedildiği halde otuz yılın tarihinde onun adının" olmadığını söyler. Ardından da "hani, bu kahramanın şehit düştüğü yerde yükselen abidesi?" diye sorar.[23] Cumhuriyet döneminde uzun yıllar milletvekilliği de yapan Hamza Osman, yaşamı ile ilgili verdiği ayrıntılar ile bir yandan Hasan Tahsin'i Türkiye'ye "tanıtmış" diğer yandan ise Hasan Tahsin kimliğinin inşasında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Türk-İtalyan Harbi sırasında Paris'te Olimpia sinemasında gösterilen bir filmi seyrederken İtalyan gençlerinin taşkın tezahüratları üzerine tabancasıyla sinema perdesini üç el kurşunlamasını,[24] Bükreş'te Balkan Cemiyeti'nin kurucularından İngiliz Buxton kardeşleri Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak tabanca ile yaralamasını ve ardından Bükreş'te beş yıl hücrede kalmasını, İngiltere'ye geçerek Avam Kamarasını havaya uçurmayı planladığını okuyucular Hamza Osman Erkan'dan öğrenmiştir.

1951 yılında, "Milli Mücadele'de Gizli Müdafaa-i Milliye İstanbul Teşkilatı" delegesi sıfatıyla İzmir Büyükşehir Başkanı Rauf Onursal'a bir mektup yazarak "İzmir'in işgali sırasında düşmana karşı ilk kurşunu atan ve bu uğurda şehit düşen gazeteci Hasan Tahsin Nevres'in" isminin İzmir'de bir sokağa verilmesini talep eder. Mektup, Belediye Meclisi'nin 5 Şubat 1951 tarihli oturumunda ele alınarak geçici komisyona gönderilir. Komisyon, Montrö Meydanı'ndan Atatürk Anıtı'nın bulunduğu Cumhuriyet Meydanı'na çıkan bulvara "Şehit Nevres Bey Bulvarı" adını vermeyi kabul eder. Böylece Hasan Tahsin'in ismi "ilk kurşun"a vurgu yapılmadan "Şehit Nevres Bey" olarak İzmir'in en işlek caddelerinden birine verilir. Hasan Tahsin yerine Nevres Bey isminin kullanılması ise büyük olasılıkla Hamza Osman Erkan'ın, Hasan Tahsin'in gerçek adının "Nevres Recep" olduğu yönündeki ifadesinden kaynaklanmaktadır.

Bir diğer girişim ise "Hürriyet Büyüklerini ve Şehitlerini Anma Cemiyeti" kurucusu ve başkanı olan Fahri Can'dan gelir. 1957'de İzmir Belediye Reisi'ne sunduğu teklifte: "Yunanlıların karşısına tek başına çıkıp ilk kurşunu sıkarken şehit olan Hasan Tahsin ismindeki genç gazeteciye, o şehit olduğu noktada... bir kaldırım taşı" dikilmesini önerir. Ancak teklifine bir cevap alamaz. 27 Mayıs darbesinden sonra İzmir Vali ve Belediye Reisi olan Burhanettin Uluç'a da bir mektupla aynı teklifte bulunur. Fahri Can, Burhanettin Uluç Paşa'nın kısa sürede kendisine cevap verdiğini ve ardından yapılan anıtın açılışına kendisini davet ettiğini ifade eder.[25] 1961 yılının başında Hasan Tahsin ile birlikte 15 Mayıs 1919'da hayatını kaybeden 9 subay için Konak Meydanı'nda bir anıt inşasına başlanır. 15 Mayıs'a kadar tamamlanması planlanan anıtın üzerine bronz harflerle şehitlerin isimleri yazılacak ve abide üzerinde daimi surette bir meşale yakılacaktır.[26] Planlandığı gibi 15 Mayıs 1961 günü Konak vapur iskelesinin önündeki meydana, "İzmir'in İşgale Uğradığı 15 Mayıs 1919 Günü Sabahı Türklük Haysiyet Ve Bağımsızlığı Uğruna Kanlarını Döken Kahraman Şehitlerin Aziz Hatırasına" ifadelerinin altında sırayla; Gazeteci Hasan Tahsin Bey, Miralay Süleyman Fethi Bey, Kaymakam Dr. Şükrü Bey, Kolağası Hüseyin Necati Bey, Yüzbaşı Nazım Bey, Yüzbaşı Ahmet Bey, Doktor Fehmi Bey, Mülazım Faik Bey, Mümeyyiz Nadir Bey ve Mümeyyiz Ahmet Hamdi Bey isimlerinin yer aldığı büyük bir mermer levha dikilir. Diğer yandan bu girişim, 27 Mayıs darbesinden sonra Hasan Tahsin'i "anıtlaştırma" girişimlerinin siyaset ve bürokrasi nezdinde destek gördüğü gerçeğini de ortaya koymaktadır. Dört yıl sonra 1965'de bu sefer Yeşilyurt semtindeki bir ortaokula "Şehit Gazeteci Hasan Tahsin Ortaokulu" adı verilir. 23 Şubat 1970'de ise İzmir Belediye Meclisi tarafından 253 sayılı sokağa "Gazeteci Hasan Tahsin Caddesi" adı verilir. Ancak bütün bunların hiçbirinde "Hasan Tahsin'in "ilk kurşun"u atarak milli mücadeleyi başlattığına yönelik bir vurgu yoktur. Belki de bu nedenle 1972 yılında İzmir Gazeteciler Cemiyeti Hasan Tahsin adına bir "ilk kurşun" anıtı dikilmesi için kampanya başlatır. Cemiyet Başkanı Sabri Süphandağlı, Hasan Tahsin'in adının, Konak'ta mermer üzerinde sadece isimden ibaret olarak kalmasını üzüntü verici bulur ve Hasan Tahsin'in şehit düştüğü yerde üç buçuk metre boyunda bir anıtını dikmeye karar verdiklerini ifade eder. Anıt kampanyasıyla ilgili mesleki aidiyet duygusuna da vurgu yaparak, İzmir'i işgale kalkan düşmana ilk kurşunu sıkan parmakların bir gazeteciye ait olmasının tesadüf olmadığını özellikle vurgular[27]. Anıt kampanyası kısa sürede ülke çapında büyük destek bulur. Başbakan Ferit Melen İzmir'e yaptığı bir ziyaret sırasında Hasan Tahsin'in heykelini yaptırma teşebbüsünü takdirle karşıladığını belirterek hükümet olarak her türlü yardımı yapacaklarını beyan etmiştir. İzmir Be-

lediye Başkanı Osman Kibar ve İzmir Valisi Namık Kemal Şentürk, açıklamalarla kampanyaya destek beyan ederler. Hatta Hasan Tahsin Anıtı'na gelir sağlamak için Türkiye Spor Yazarları Derneği'nin iş birliğiyle düzenlenen futbol turnuvasına Fenerbahçe, Galatasaray, Göztepe ve Altay takımları katılmıştır. Fenerbahçe'nin kazandığı turnuvadan Hasan Tahsin Anıtı kampanyasına 264 bin lira kalmıştır.

Bu arada kampanya sürecinde anıtın fikri temelini teşkil edecek, Hasan Tahsin hakkında derli toplu bilgi verecek bir eser ihtiyacı ortaya çıkmış, bu ihtiyaç Zeynel Kozanoğlu'nun kaleme aldığı İzmir Gazeteciler Cemiyeti yayını olarak basılan *Anıt Adam Osman Nevres Hasan Tahsin* isimli kitapla karşılanmıştır. Geliri anıt kampanyasına aktarılan eserde Hasan Tahsin'in Bükreş hapishanesinden İstanbul'da bulunan kız kardeşine yazdığı bazı mektuplar ilk kez yayımlanmıştır. Eserin sunuş yazısında, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Sabri Süphandağlı, Hasan Tahsin'in "komünist veya sosyalist olmadığını, onun bir vatansever" olduğunu özellikle vurgulama ihtiyacı hissetmiştir.[28] Zeynel Kozanoğlu gazetelerin, dergilerin, araştırma eserlerinin, tarih kitaplarının, ansiklopedilerin, ders kitaplarının; "Hasan Tahsin Recep Bey İzmir'in işgali günü Yunan askerlerine ilk kurşunu sıkmıştır. Bu aynı zamanda İstiklal Savaşı'mızı başlatan "ilk kurşun"dur..." noktasında birleştiklerini ileri sürer.[29] Hasan Tahsin isminin geçtiği nerdeyse bütün haber, yazı ve metinleri eserine taşıyan Kozanoğlu ileri sürdüğü iddiaya kanıt olarak, çeşitli gazete haberlerinin yanında ayrıca resmi raporlardan da alıntılar aktarır. Ancak bunların hiçbirinde Hasan Tahsin'in ilk gün hayatı kaybedenler arasında isminin geçmesi dışında "ilk kurşun"u attığına dair herhangi bir bilgi yer almaz.[30] Öte yandan birçok ismin tanıklığına da başvurmuştur. Ancak bunlar arasında Hasan Tahsin'i olay anında gören tek kişi Kadri Kemal Sevengil'dir. O da Hasan Tahsin'in Yunan askerlerine bomba attığını ileri sürmektedir.

Bütün bu çabaların sonucunda, 15 Mayıs 1974 günü Hasan Tahsin adına Konak alanına dikilen "İlk kurşun" anıtı Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından açılır. Korutürk açılış sırasında yaptığı konuşmada; "Memleketi istilaya gelenlere karşı, bir Türk gencinin nasıl isyan ettiğini ve istilaya gelene karşı, hayatına mal olan ilk kurşunu nasıl sıktığını bir kere daha hatıralarımızda canlandırdık." demiştir.[31]

HASAN TAHSİN VE İLK KURŞUN ANITA YÖNELİK TEPKİLER VE TARTIŞMALAR

İzmir Gazeteciler Cemiyeti tarafından başlatılan girişim 1973 yılının başında İzmir'de ciddi bir itirazla karşılaşır. Behçet Uz, kendisi gibi eski belediye başkanları olan Reşat Leblebicioğlu, Hulusi Selek, Dündar Başar ve Selahattin Akçicek adına ortak bir bildiri yayımlayarak, Hasan Tahsin adına Konak Meydanı'na dikilmesi tasarlanan heykele karşı çıkar. Ortak bildiride Hasan Tahsin adına dikilecek anıtın İzmir'in işgal edildiği gün şehit düşen yüzlerce Türk'e ithaf edilmesi gerektiği belirtilir. Ayrıca Behçet Uz, Hasan Tahsin için "Anıt Adam" ifadesinin kullanılmasını da abartılı bulur ve "Anıt Adam" sıfatının sadece Atatürk'e layık olduğunu söyler.[32] Bilge Umar, "İzmirliler Sizin Gibi Düşünmüyor, Sayın Behçet Uz" başlıklı bir yazı ile tartışmaya katılır. Umar, eski belediye başkanlarını 1950'lerin başında Atatürk heykellerine saldıran Ticani Tarikatı'na benzetir. Umar, Hasan Tahsin'in Kurtuluş Savaşı'nın ilk şehidi olduğunu, Kurtuluş Savaşı'nı kıvılcımlandıran ilk kurşunla Yunan birliğinin at üstünde ilerleyen sancaktarını alnından vurup, elinde bayrakla yere devirdiğini, dolayısıyla sadece "işgal günü öldürülenlerden biri olarak" tanımlanamayacağını ifade eder.[33]

Tartışma Behçet Uz'un cevabi yazısı ile devam eder. Uz itirazlarının "atılan bir taş" değil hatalı gidişi düzeltmeyi amaçlayan bir uyarı olduğunu hatırlatır. Meselenin Hasan Tahsin'in işgal günü şehit edilmesinden değil, ilk kurşunu attığı ileri sürülerek heykeli dikilmek istenmesinden kaynaklandığını belirtir. O gün yüzlerce insanın aynı anda şehit edildiğini söyleyen Uz, bu bakımdan dikilecek bir anıtın bütün şehitlerin hatırasını temsil etmesi gerektiğini vurgular. Hatta Behçet Uz, kendi belediye başkanlığı döneminde başta Süleyman Fethi Bey olmak üzere bazı şehitlerin de bir anıtta tecessüm ettirilmesinin fikir olarak ortaya atıldığını, ancak Hasan Tahsin'in isminin hiçbir şekilde geçmediğini ifade eder. Konu, Vali Kazım Dirik tarafından Atatürk'e kadar aktarılır ve sonunda anıtın sembolik olmasına, şehitlerin ayrı ayrı belirtilmemesine karar verilir. Diğer yandan Behçet Uz, Milli Mücadele'nin tek kurşunla kıvılcımlandığı iddiasına ise, "değeri bile olmayan ve tarihi gerçeklere uymayan bir görüş..." olarak yaklaşır. O günleri yaşamış kendisi gibi yaşlı kuşağın böyle bir iddianın ne kadar hayali olduğunu çok iyi bildiğini de ekler[34].

Anıta itiraz eden isimlerden biri de uzun yıllar İzmir Baro Başkanlığı yapan Necdet Öklem'dir. Ege Ekonomi gazetesinde ard arda yayımladığı yazılarında "ilk kurşun"u Hasan Tahsin'in atmış olamayacağını açıkça dile getirir.[35] Öklem, son zamanlarda genişletilen kampanya sonucunda içlerinde öğretim üyelerinden devlet adamlarına kadar birçok aydının Hasan Tahsin'i adeta mitolojik bir karaktere büründürdüğünü, radyo ve televizyonda her vesile ile bu konunun ele alındığını, hatta daha da ileri gidilerek Milli Mücadele'nin Hasan Tahsin'in attığı kurşunla başladığı gibi devrim tarihimizin gerçeklerine tamamen ters düşen iddiaları ortaya attıklarını söyler. Özellikle bazı gazetecilerin mesleki aidiyet duygusu altında hareket ettiğini de vurgulayan Öklem, "o halde ilk kurşunu kim attı?" sorusundan hareketle bu konudaki farklı yaklaşımları sayfasına taşır. Sonuç olarak ise "ilk kurşun"un kimin tarafından atıldığının belli olmadığı kanaatine varır[36].

Bilge Umar, tartışmayı sürdürerek 23 Şubat 1973'te "İlk Kurşunu Hasan Tahsin Atmıştı..." başlığı taşıyan bir yazı dizisi başlatır. Sekiz gün boyunca devam eden yazı dizisinde bir yandan Necdet Öklem'in "ilk kurşun" konusunda öne sürdüğü iddialara cevap vermeye diğer yandan da kendi tezini ispatlamaya

Zeynel Kozanoğlu Anıt Adam Osman Nevres "Hasan Tahsin" s. 10

girişir. Umar, Hasan Tahsin'in "ilk kurşun"u atarak Milli Mücadele'yi başlattığı iddiasını en başından itibaren "tarihsel bir gerçek" olarak kabul ederek bu teze itiraz edenlerin ispat yükümlüğünün olduğunu düşünmektedir. Bilge Umar'ın yaklaşımına göre özellikle mensubu olduğu kuşağın üyeleri babalarından ve büyüklerinden ilk kurşunu Hasan Tahsin'in attığını dinlemişlerdir, dolayısıyla "maruf ve meşhur olan bir vakayı" ispata gerek yoktur. "Maruf ve meşhur" olmasına rağmen bir olayın gerçekleşmediğini iddia eden kişi, kendi iddiasının delillerini sunmak zorundadır.[37] Öte yandan Umar, tarih araştırmalarında ve mahkemelerde ispat için iki türlü delil kullanıldığını, bunların direk deliller ve dolaylı deliller olduğunu, Hasan Tahsin'in ilk kurşunu atmasıyla ilgili öne sürdüğü delillerin ise ikinci tür, yani dolaylı deliller olacağını en başından hatırlatır. Açıkçası bu konuda direk delil olmadığını kendisi de kabul etmektedir. Sonuç olarak, "ilk kurşun"u Hasan Tahsin'in attığını gösteren delilleri artarda sıraladığını iddia eder ve "ayrıntılı" incelemesinin sonucunu her "mantıklı" insanın da kabul etmesi gerektiğini ileri sürer.

SONUÇ

Nutuk başta olmak üzere Milli Mücadele tarihinin temel metinlerde "Hasan Tahsin" ve "ilk kurşun" anlatısı yer almaz iken, Milli Mücadele'nin İzmir'de Hasan Tahsin tarafından atılan "ilk kurşun"la başladığı yönündeki yaklaşım ancak 1940'lardan itibaren belli bir "çaba" sonucunda tarihsel anlatıya dahil edilmiştir. Bu "çaba" mesleki aidiyet duygusu başta olmak üzere çeşitli faktörlerin de etkisiyle gazeteciler eliyle gerçekleştirilirken diğer yandan da Hasan Tahsin'in arkadaşları, bazı edebiyatçılar ve siyasiler de inşa sürecine katkıda bulunmuşlardır. Bu yüzden "Hasan Tahsin ve ilk kurşun meselesi" Türkiye'de tarihçilerden daha ziyade özellikle gazeteciler olmak üzerine diğer mesleki unsurların kalem oynattığı bir alan olmuştur. Nitekim konuyla ilgili ortaya konan bir çok çalışmada bilimsel kaygı ve tarihsel araştırma yöntemleri arka plana itilerek, mesleki ve ideolojik yakınlık üzerinden dönemsel siyasi iklimin de etkisiyle "tarihi yeniden kurmak" bir misyon faaliyeti olarak görülmüştür. Bu arada Kıbrıs sorununa bağlı olarak Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan kriz sonucu milliyetçiliğin yükselmesi ve siyasi konjonktür "inşa sürecini" son derece işlevsel hale getirmiştir.

Paul Connerton'un belirttiği gibi anıtlar, yalnızca bazı şeylerin hatırlanmasına izin verirken, bir çeşit ayrımcılıkla diğerlerinin de unutulmasına neden olmaktadır. Başka bir deyişle anıtlar geçmişi hatırlamamızı sağladığı kadar aynı zamanda onu saklamaktadır.[38]

MİTHAT K. VURAL - DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

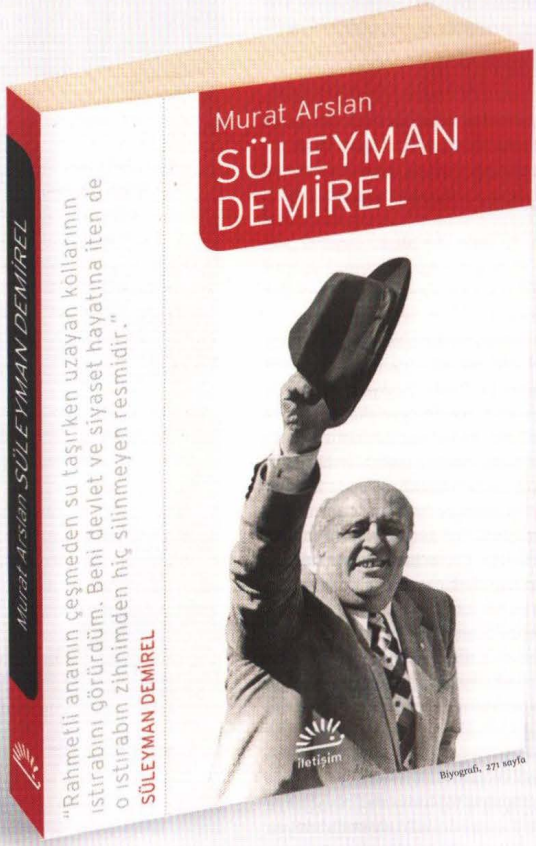
DİPNOTLAR

1 İzmir Fecayii, "İzmir'in Suret-i İşgali, Harbiye Nezareti ve Umum Jandarma Kumandanlığına Gelen Raporlar ve sair Vesikalar", s.13-14.
2 A.g.e., s 39.
3 Ahmet Talat Onay, *Milli Mücadele Yazıları*, Haz: Cemal Kurnaz-Şefika Kurnaz. MEB Yayınları, 2. Baskı. 2004, İstanbul. s. 57.
4 İzmir Aydın Ayvalık ve Havalisi Yunan işgali Hakkında Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar, İkinci Kitap, Matbaa-i Askeriye, 1335. s.22-23.
5 Bakınız, *Sabah*, "İzmir Nasıl İşgal Edildi", 26 Mayıs 1919; İleri, 15 Mayıs 1922.
6 İsmail Ediz, Diploması ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015. s. 196-208.
7 Buğra İnal, "Bir İngiliz Subayının Gözünden İzmir'in İşgali ve Yaşananlar", Büyük Taarruzun 90. Yıldönümünde Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt 11, Ankara, 2014. s. 1212.
8 İzmir Fecayii, s.28-32.
9 Bakınız. Celal Bayar, Ben De Yazdım, Cilt 6, Sabah Kitapları, İstanbul, s. 198.
10 Mihail Rodas, I Ellada Stin Mikran Asia (1918-1922), Tipografeia: Kleisouni. 1950. s. 57-70. Yunanca metinden çeviri Gürkan Yellice tarafından yapılmıştır.
11 Mevlüt Çelebi, İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s. 13.
12 Başkanlık Cumhuriyet Arşivi 490-1-0-0 / 570-2271-1
13 Yusuf Ziya Ortaç, "Hasan Tahsin", Çınaraltı, sayı 50, C.2,6 Eylül 1942,
14 Rahmi Apak. *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Güven Basımevi, İstanbul. 1942. s. 11.
15 A.g.e., s. 187.
16 Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi 1*, Tekin Yayınevi, s. 357.
17 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, *Cilt 2*. 17. Baskı. Remzi Kitabevi, s. 75.
18 *Bozkurt*, 21 Kasım 1965.
19 *Milliyet*, 21 Kasım 1965.
20 Cemal Anadol, *Haksızlığa Yolsuzluğa Siyonizme Komünizme Her Türlü Emperyalizme Karşı Türkeş*, Milliyetçi Anadolu Yay., İstanbul. S. 46-47.
21 Zeynel Kozanoğlu, *Anıt Adam Hasan Tahsin Osman Nevres*, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yay., İzmir, s.28-30.
22 Cemal Kutay, "Hasan Tahsin Avam Kamarasını Dinamitlemeye Hazırlanıyor", *Tarih Konuşuyor*, Cilt 3, Sayı 15, Nisan 1965. s. 1214.
23 Hamza Osman Erkan, "Unutulan Kahramanlar İzmir'e Çıkan Düşmana İlk Kurşunu Atan Hasan Tahsin", *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt 2, Sayı 14, Şubat 1951, s. 596-597.
24 Osman Süavi Kökmen o gün Hasan Tahsin ile sinemada birlikte olduklarını, olayın yazılıp çizildiği gibi Paris'te değil. Neuchatel'de yaşandığını söylemektedir. Zeynel Kozanoğlu, *Anıt Adam*, s. 137.
25 Yakın Tarihimiz, Cilt 1, sayı 3, 15 Mart 1962, s. 68.
26 Milliyet, 23 Mart 1961.
27 Zeynel Kozanoğlu, Anıt Adam Hasan Tahsin Osman Nevres, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yay., İzmir.s. 28-30.
28 Zeynel Kozanoğlu, a.g.e., s. 12.
29 Zeynel Kozanoğlu, a.g.e., s. 37.
30 Zeynel Kozanoğlu, a.g.e., s. 37-41.
31 *Milliyet*,16 Mayıs 1974.
32 *Ege Ekonomi*, 23 Ocak 1973.
33 Bilge Umar, "İzmirliler Sizin Gibi Düşünmüyor, Sayın Behçet Uz", *Yeni Asır*, 25 Ocak 1973.
34 Behzet Uz, "Taş Değil Bir Fikir", *Yeni Asır*, 8 Şubat1973.
35 Necdet Öklem, "Şehit Hasan Tahsin ve İlk Kurşun", *Ege Ekonomi*, 23 ocak 1973.
36 Necdet Oklem, "H. Tahsin Evinde Öldürülmüştür", *Ege Ekonomi*, 24 Ocak 1973.
37 *Yeni Asır*, 23 Şubat 1973.
38 Paul Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur*, Sel Yayınları, 2. Baskı, İstanbul. 2014, s. 39.

iletişim

Bir siyasi biyografinin ötesinde: Süleyman Demirel'in hikâyesi

Kusursuz bir pragmatizmle "meselelerin" kenarından dolaşan, devlet aklıyla uzlaşma arayarak destek gördüğü kesimlerin sorunlarını çözmekten ziyade sorunun kaynağı haline gelen, defalarca hükümet kurmuş bir antikomünist "baba" figürü... Bir siyasi biyografinin ötesinde: Süleyman Demirel'in hikâyesi.

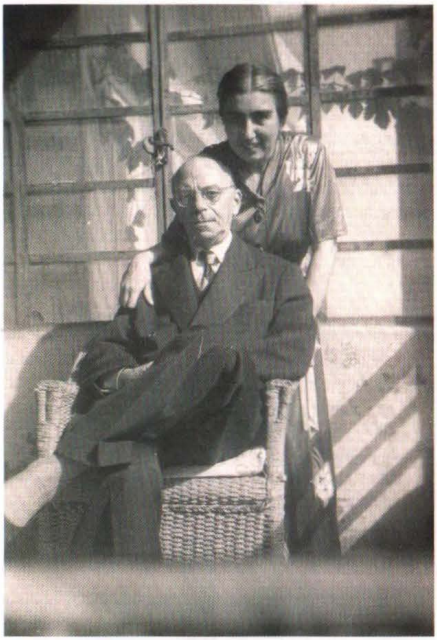

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimyayin twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin PUNTO

SIRADAN BİR LİSE ÖĞRETMENİ TARİHİ YENİDEN NASIL YAZAR?

Hrand Der Andreasyan (1892-1978) ve Çalışmaları

SARO DADYAN

22 EKİM 1892'DE İZMİT YAKINLARINDA DÜNYAYA GELEN HRAND DER ANDRESYAN, KEŞFETTİĞİ ONLARCA ERMENİCE EL YAZMASINI TÜRKÇEYE TERCÜME EDEREK LİTERATÜRE BÜYÜK KATKILAR SAĞLAYAN EN ÖNEMLİ İSİMLERİN BAŞINDA GELİR. EREMYA ÇELEBİ'NİN İSTANBUL TARİHİ, İNCİCYAN'IN İSTANBUL TARİHİ, POLONYALI SIMEON'UN SEYAHATNAMESİ GİBİ BİRÇOK ÖNEMLİ KAYNAĞI TÜRKÇE LİTERATÜRE KAZANDIRAN HRAND DER ANDRESYAN UNUTULMAYA TERK EDİLMİŞ VE BUGÜNE DEK HAKKINDA KEVORK PAMUKCİYAN'IN KISA BİR BİYOGRAFİSİ DIŞINDA NEREDEYSE HİÇBİR ŞEY YAZILMAMIŞTIR.

Hrand Der Andreasyan ve eşi Şake Hanım

Osmanlı İmparatorluğu asırlar boyunca birbirinden farklı onlarca kültürü ve dili geniş bir coğrafyada bünyesinde toplayabilmiş ve dünyanın geri kalanıyla da çeşitli bağlamlarda ilişki içerisinde olmuştur. Buna paralel olarak da Osmanlı tarihi çalışmalarında dünyanın hemen her köşesinden farklı dillerde kaleme alınmış basılı yahut el yazması yüzlerce birincil ve özgün kaynak mevcuttur. Her geçen gün bu listeye yeni kaynakların eklenmesi, hala keşfedilememiş birçok eserin mevcut olduğu fikrini uyandırmaktadır.

Bununla birlikte bu tür kaynakların keşfi ve genel okuyucuya ve araştırmacılara ulaşımı konusunda ise şüphesiz en büyük mania dil engelidir. Günümüzde dahi bu eksikliğin en çok hissediliği alanlardan bir tanesi de Ermenice kaynakların tercüme edilerek daha geniş kitlelere ulaştırılmasıdır. Dünyanın farklı köşelerinde Osmanlı Devleti ve toplumu üzerine kaleme alınan Ermenice tarih ve şahitlikler resmi belgelerin ve vakayinamelerin dışında topluma ve sosyal hayata dair başka bir bakışı açısı sunmakta ve bilinmeyen birçok ayrıntıyı gün ışığına çıkarmaktadır.

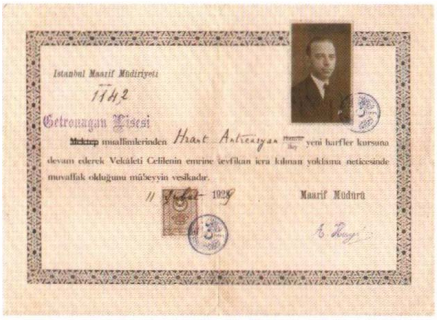
Bugüne kadar bu kaynak eksikliğini giderebilen ve keşfettiği onlarca Ermenice el yazmasını Türkçeye tercüme ederek literatüre büyük katkılar sağlayan en önemli isimlerin başında ise Hrand Der Andreasyan gelir. Eremya Çelebi'nin İstanbul Tarihi, İncicyan'ın İstanbul Tarihi, Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi gibi birçok önemli kaynağı Türkçe literatüre kazandıran Hrand Der Andresyan ise unutulmaya terk edilmiş ve bugüne dek hakkında Kevork Pamukciyan'ın kısa bir biyografisi[1] dışında neredeyse hiçbir şey yazılmamıştır. Belki kendisi de hep geri planda kalmayı tercih etmiş olacak ki Mary Lucille Shay'ın kitabının[2] değerlendirmesi ve Van'daki Aktamar Kilisesi hakkında kaleme aldığı kısa bir makale ve döneminin Ermenice gazetelerine yazdıkları dışında kendi yazdığı hiçbir kitap yahut makale yoktur. Bununla birlikte tercüme ettiği eserlere yazdığı ayrıntılı dipnotlar ve kullandığı İngilizce, Fransızca, Latince, Ermenice ve Rumca kaynaklar ayrı bir külliyat niteliğindedir.

Benim Hrand Der Andreasyan üzerine çalışmam ise 2011 yılında bir yayınevinin Der Andreasyan'ın eserlerini tekrar basmak istemesiyle başladı. İki sene kadar telif hakları için Hrand Der Andreasyan'ın tek çocuğu olan Öjeni Der Andreasyan'a ulaşabilmek adına birçok kimseyle; Der Andreasyan'ın defnedildiği Şişli Ermeni Mezarlığı, Ermeni kiliseleri ve Der Andreasyan'ın ders verdiği Ermeni okulları ile görüştüm. Uzun yıllardır Öjeni Der Andreasyan'ı gören olmamıştı ama mezarlıklarda kaydının olmaması da hala hayatta olduğunun bir deliliydi. Neticede Hrand Der Andreasyan'ın da bir dönem müdürlüğünü üstlendiği Galata'daki Getronagan Ermeni Lisesi'nin müdiresi Silva Kuyumcuyan vasıtasıyla Öjeni Der Andreasyan'a ulaşabildim.

Öjeni Der Andreasyan'ın doğuştan gelen rahatsızlıkları olduğu için babası henüz hayattayken, 1975 yılında kızının vesayetini Sirazart Pilikyan'a vermişti. Sirazart Hanım'ın vefatının ardından Öjeni Der Andreasyan'ın bakımını Sirazart Hanım'ın kızı Nevrik Sındıroğlu üstlendi. Üç yıl kadar önce Nevrik Hanım'ın da vefatıyla Öjeni Der Andreasyan'ın bakımı ailenin üçüncü kuşağına geçti. Vasi ailenin Silivri'ye yerleşmesi nedeniyle de yıllardır kendisini gören hiç kimse yoktu. Uzun zaman Hrand Der Andreasyan'ın kitaplarının yeniden yayımlanması için çalıştık ama yayınevlerinin iç meseleleri nedeniyle şimdiye kadar sadece bir kitabı tekrar yayımlayabilmek mümkün oldu.[3] Bugünlerde başka bir yayıneviyle Hrand Der Andreasyan'ın tüm tercümelerinin bir külliyat şeklinde yeniden yayımlanması konusunda anlaşmaya varabildik. Bu vesileyle Hrand Der Andreasyan'ın yaşamından ve çalışmalarından kısa bir makaleyle bahsetmek istedim.

Soldan, Öjeni Der Andreasyan'ın piyano hocası, Sirazart Pilikyan, Hrand Der Andreasyan ve Öjeni Der Andreasyan Bakırköy'deki evlerinde

İstanbul Maarif Müdiriyeti

1342

Getronagan Lisesi

Muallimlerinden Hrant Andreasyan yeni harfler kursuna devam ederek Vekâleti Celîlenin emrine tevfikan icra kılınan yoklama neticesinde muvaffak olduğunu mübeyyin vesikadır.

11 Şubat 1929

Maarif Müdürü

1929 yılında yeni harfler kursunu tamamladığını gösteren belge

Hrand Der Andresyan 22 Ekim 1892'de o sırada Bardizag adını taşıyan İzmit yakınlarındaki Bahçecik Kasabası'nda dünyaya geldi. Büyük dedesi aynı kasabada bulunan Surp Hagop Kilisesi'nin papazlarından Der[4] Andreas olduğundan aile de bu büyüğünün adıyla anılmıştır. Basma tüccarı Mihran Der Andreasyan (1860-1902) ile Yeğisabet Hanım'ın (1867-1947) dört çocuğundan üçüncüsü olan Hrand Der Andreasyan ilköğrenimini Bardizag'taki Nerses Şuşanyan Ermeni Okulu'nda tamamladıktan sonra lise eğitimine aynı kasabadaki Amerikan Koleji'nde devam etti. 1913'teki mezuniyetinin ardından muallim diploması olarak İstanbul'a geldi. Bir sene kadar Üsküdar'daki Surp Haç Ermeni Okulu'nda ders verdikten sonra 1914'de Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte askere alınarak Kuşadası'na ve Söke'ye gönderildi.

1919 yılında İstanbul'a geri dönen Der Andreasyan, Tekirdağ'daki Hovnanyan Ermeni Okulu'nun müdürlüğüne tayin edildi. Bir sene kadar bu görevi sürdürdükten sonra 1920 yılında İstanbul'a geri döndü. 1929 yılına kadar ise Ortaköy'deki Surp Tarkmançatz Ermeni Okulu'nda öğretmenlik ve müdürlük yaptı. Hrand Der Andreasyan'ın evrakı arasındaki 1341 (1923) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre kendisi Türkçe sınavına tabi tutulmuş ve öğretmenliğe devam etmesi uygun bulunmuştur. 11 Şubat 1929 tarihli başka bir belgede ise Harf İnkılabı'nın ardından yeni harfler kursuna da devam ettiği ve başarıyla tamamladığı görülmektedir. Bu sırada gazetecilikle de ilgilenen Der Andreasyan, İstanbul'da yayımlanan *Aztarar* yani *Haberci* isimli Ermenice günlük bir gazetenin yazı işlerinde yer almış ve gazetenin idaresini de üstlenmiştir. Evrakı arasındaki bir kimlikte görüldüğü gibi gazeteci sıfatıyla Dolmabahçe Sarayı'ndaki Birinci Türk Dil Kurultayı'na da katılmıştır.

Bakırköy'deki Bezazyan, Galata'daki Getronagan ve Pangaltı'ndaki Mıkhitaryan liselerinde Ermeni Dili ve Edebiyatı derslerini veren Der Andreasyan, 1962-1972 yılları arasında ise yine Getronagan Lisesi'nin müdürlüğünü üstlendi. Ermeni okullarındaki eski hocaların naklettiğine göre kendi inisiyatifiyle genç

(6)

Adı Herant Andreyan Bey

Gazetesi Asrarar

İşi

Birinci Türk Dil Kurultayı'na giriş kimliği

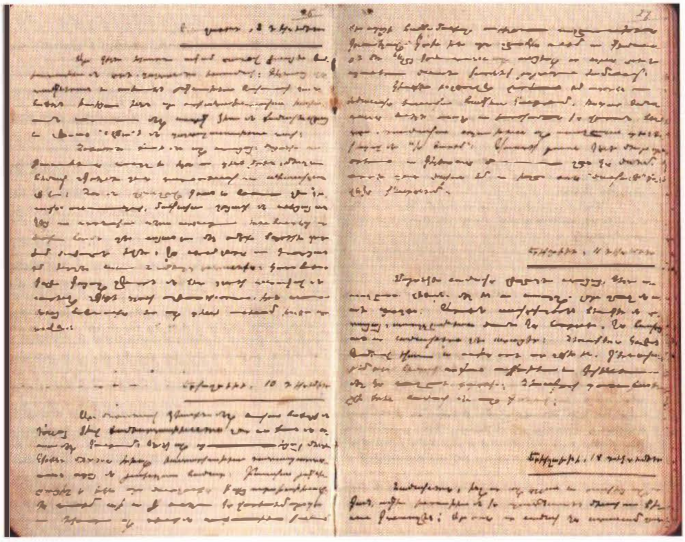

Hrand Der Andreasyan'ın basın kartı

öğretmen adaylarını evinde toplamayı ve hem Klasik Ermenice eğitimi hem de öğretmenliğe dair tavsiyeler vermeyi alışkanlık haline getirmişti. Der Andreasyan 1935 yılında yani 43 yaşında iken İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezun oldu. 1945 yılında ise aynı üniversiteninin Tarih bölümüne Ermenice, İngilizce ve Fransızca kaynaklar uzmanı olarak alındı. Öjeni Der Andreasyan'ın anlattığına göre 1956 yılında üniversitenin kendisine sağladığı fonla Venedik'e giderek, Saint Lazaro adasındaki kütüphanede Ermenice el yazmaları üzerine çalışarak Türk tarihi ile ilgili yazmaların kopyalarını İstanbul'a getirip bu metinlerin tercümeleri üzerine çalıştı. Hrand Der Andreasyan'ı birebir tanımış olan Semavi Eyice ve Turgut Kut gibi isimlerle de görüşme fırsatım oldu. Semavi Eyice, Hrand Der Andreasyan'ın İstanbul Üniversitesindeki çalışmalarını şu şekilde anlatıyordu:

> Hrant Bey hem çok alim ve donanımlı hem de çok beyefendi, kibar bir kimseydi. Üniversitede kendisine ait bir odası vardı ve yine bu odada Ermeni tarihine dair çeşitli kitaplar bulunurdu. Mesela Alişan'ın Küçük Ermenistan isimli Ermenice kitabı vardı orada, ben de o bölgede araştırmalarda bulunduğumdan çok dikkatimi çekmişti, daha sonra o kitap Venedik'teki Saint Lazaro adası tarafından Fransızca olarak yayımlandı. Hrant Bey üniversitede derslere girmezdi, o kendi hususi odasında daha çok tercümelerle meşgul olurdu, makaleler yazardı ve hakikaten birbirinden kıymetli eserleri tercüme ederek bizlere kazandırdı. Hrant Bey, Profesör Cavit Baysun ile çok yakındı, Cavit Bey de benim daha Galatasaray'dan beri hocam olduğundan onun aracılığıyla Hrant Bey ile tanışma ve görüşme fırsatı bulmuştum.

16 Nisan 1972'deki jübilesine kadar onlarca eseri Klasik Ermeniceden Türkçeye tercüme eden Hrand Der Andreasyan'ın tercümeleri büyük oranda yine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından veya üniversitenin Tarih Dergisi tarafından yayımlandı. Hayatı boyunca kaleme aldığı makalelerinin ve yayımlanan tüm tercümelerinin listesini aşağıda veriyorum. Bunların dışında Türk Tarih Kurumu için Kağangaydualı Movses'in, Süryani Mikhael'in, Genceli Giragos'un, Simbad Kontestabl'ın, Medzopalı Tovmas'ın ve Mikael Çamiçyan'ın da tarihlerini tercüme etmiştir. Defalarca yayımlanması gündeme gelen ve akim kalan bu tercümelerin akıbeti şimdilik

Hrand Der Andreasyan'ın Ermenice tuttuğu günlüğü

meçhuldür. Türkçe tercümelerinin dışında 1926-1930 yıllarında Fransızcadan Ermeniceye tercüme ettiği yayımlanmış dört tane de romanı vardır.

13 Haziran 1938'de Vasiliki Şake Mehteryan (1913-1956) ile evlenen Hrand Der Andreasyan'ın bu evlilikten 10 Haziran 1941'de Öjeni isminde bir kızı dünyaya gelmiş, 1944 yılında da bir oğlu olmuşsa da yaşamamıştır. 11 Eylül 1978'de Bakırköy'deki evinde vefat eden Hrand Der Andreasyan, Beyoğlu Üç Horan Ermeni Kilisesi'nde düzenlenen resmi cenaze merasiminin ardından Şişli Ermeni Mezarlığı'na defnedildi.

HRAND DER ANDREASYAN'IN KALEME ALDIĞI MAKALELERİ

"Mary Lucille Shay, The Ottoman Empire from 1720 to 1734 as Revealed in Des Patches of the Venetian Bailli", Tarih Dergisi 5-6 (1951-1952), s. 174-178

"Aktamar Kilisesi", Tarih Dergisi 21 (1966), s. 77-82

TARİH SIRASINA GÖRE HRAND DER ANDREASYAN'IN KİTAP OLARAK YAYIMLANMIŞ TERCÜMELERİ

Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952) XXX + s. 1-65 (Özgün metnin tercümesi) + s. 66-315 (Hrand Der Andreasyan'ın tamamlayıcı notları)

— *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988), XXVII + 328 s. (Kevork Pamukciyan'ın notları ile yayımlanan 2. Baskı)

Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1954) X + 56 s.

P. Ğ. İncicyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, (İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1956), VIII + 192 s.

— *XVIII. Asırda İstanbul*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1976), X + 159 s. (2. Baskı).

Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Ankara: TTK, 1962), XXV + 411 s. (2. Baskı, 1987 - 3. Baskı 2000).

Polonyalı Simeon, *Seyahatname 1608-1619*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1964), VII + 206 s.

— *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619*, (İstanbul: Everest Yayınları, 2013), X + 244 s. (2. Baskı)

P. Minas Bıjışkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969), VIII + 132 s.

George Oğulukyan, *Ruzname: 1806-1810 İsyanları III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1972), VIII + 64 s.

Şake Hanım ile Hrand Bey'in evlilik cüzdanı

Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak: Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi - Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1974), VII + 116 s.

TARİH SIRASINA GÖRE HRAND DER ANDREASYAN'IN DERGİLERDE YAYIMLANMIŞ TERCÜMELERİ

"Müverrih Vardan Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269)", Tarih Semineri Dergisi 1/2 (1937), s. 153-244.

"Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları", Tarih Dergisi 1 (1949), s. 95-118; 2 (1950), s. 401-438.

"Ermeni Seyyahı Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi, 1608-1619", Türkiyat Mecmuası X (1951-1953), s. 269-276.

"Balatlı Kevork'a Göre Edirne Vakası", Tarih Dergisi 15 (1960), s. 47-64.

"III. Selim ve IV. Mustafa Devirlerine Ait George Oğulukyan'ın Ruznamesi", Tarih Dergisi 16 (1961), s. 63-70.

"Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları", Tarih Dergisi 17-18 (1962-1963), s. 27-42.

"Abaza Mehmed Paşa", Tarih Dergisi 22 (1967), s. 131-142.

"İkinci Viyana Muhasarası ve Müteakip Harplere Ait Orijinal Bir Ermenice Kaynak", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 1 (1971), s. 195-196.

"XIV. Ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ermenice Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", Tarih Enstitüsü Dergisi 3 (1972), s. 83-1489

"Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", Tarih Dergisi 27 (1973), 59-84

"Osmanlı Rumelisi'nin Tarih ve Coğrafyası", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 2-3 (1973-1974), s. 11-88; 4-5 (1975-1976), s. 101-152

"Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı Armağanı*, (Ankara: TTK, 1975), s. 45-53

DİPNOTLAR

1 Eremya Çelebi Kömürcüyan. İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988), s. XXV - XXVII.

2 İlerleyen yıllarda bu kitabın Türkçe bir baskısı da yapılmıştır. bkz. Mary Lucille Shay, *Lale Devri ve sonrası (1720-1734) Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu*, (İstanbul: Ark Yayınları, 2009).

3 *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619*, (İstanbul: Everest Yayınları, 2013).

4 "Der" yahut "Der Hayr" Ermenice papaz demektir.

Günümüz İstanbul'unda Bizans'ı Araştırmak

BUKET KİTAPÇI BAYRI

Toplumsal Tarih dergisi Ağustos 2019 sayısında, "Günümüz İstanbul'unda Bizans'ı Araştırmak" konulu dosyada altı yazıya yer veriyoruz. Ancak bu dosyalara değinmeden, "Bizans nedir? Neden İstanbul'da Bizans'ı araştırıyoruz?" sorularına kısaca değinmek okuyucular için aydınlatıcı olacaktır.

Çağdaş tarih kitaplarına baktığımızda Roma İmparatorluğu'nun, Roma şehrinin M.S. 476 yılında Germen Prens Odovacar (ö. M.S. 493) tarafından istilasıyla sona erdiği bilgisine rastlarız. Ancak gerçekte Roma İmparatorluğu Orta Çağ'da devam etmiş ve 1453'te Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi ile son bulmuştur. 16. yüzyılda, Latincenin resmi dil olduğu Pagan Roma İmparatorluğu'nu, Orta Çağ'a devam eden döneminden ayırmak için Batılı tarihçiler bu dönemin imparatorluğunu Bizans İmparatorluğu olarak adlandırmışlardır.[1]

Bugün Bizans İmparatorluğu diye bilinen, bazen Doğu Roma İmparatorluğu diye de adlandırılan bu imparatorluğun elitleri, devletlerini Roma Devleti (*basileia ton Rhomaion*), kendilerini Romalılar (*Rhomaioi*) ve imparatorun idaresi altındaki toprakları ise *Rhomais* veya *Rhomania* diye adlandırmaktaydılar.[2] Bizans İmparatorluğu geç antik Roma döneminin özellikle hukuki ve idari yapılarıyla ilintili unsurlarını devam ettirse de, birçok dönüşüm de geçirerek; Hristiyan ve resmi idari dili Yunanca olan ve toprakları ana hatlarıyla Balkanlar, Anadolu ve Doğu Akdeniz çevresinde toplanmış; birçok etnik grubu barındıran bir imparatorluğa dönüşmüştür. Ancak bu dönüşüm uzun bir döneme yayılmıştır.

Bazı tarihçiler Bizans İmparatorluğu olarak adlandırılan dönemin başlangıcını değişimlerin çarpıcı biçimde gözlemlenebildiği M.S. 7. yüzyıla tarihlendirirken; diğerleri M.Ö. 7. yüzyılda kurulduğu düşünülen Byzantion şehrinin, M.S. 330 yılında Roma İmparatoru I. Konstantinus (ö. M.S. 337) tarafından imparator şehri olarak ilan edildiği M.S. 330 tarihini başlangıç yılı kabul etmiştir. M.S. 337 yılında I. Konstantinus şehre kendi adını vererek Konstantinopolis ismiyle vaftiz etmiştir. Konstantinopolis, 5. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun başkenti haline gelmiş,[3] IV. Haçlı Seferi'ni müteakip kısa bir süre Konstantinopolis Latin İmparatorluğu'nun (M.S. 1204-1261) merkezi olması dışında, 1453'e kadar Bizans İmparatorluğu'nun idari ve kültürel merkezi olmuştur. Bu şehrin Bizanslılar gözündeki önemini, ona verdikleri "Yeni Roma," "Kraliçe Şehir" ve "Şehir" gibi isimlerden de anlayabiliriz. 1453 sonrasında Osmanlılar tarafından da İstanbul ismi dışında Konstantiniyye diye anılmaya devam etmiştir.

İstanbul ve yakın çevresinin tarihi, Byzantion şehir devleti ve Bizans İmparatorluğu ile sınırlı değildir. Bu bölge, tarihsel yerleşim açısından çok katmanlı bir coğrafi alandır. Yerleşim yerlerinin kuruluş tarihleri, Mustafa Sayar'ın limanlar bahisli makalesinde belirttiği gibi, neolitik döneme (M.Ö. 8500) kadar uzanmaktadır. İstanbul'un Trakya'daki topraklarında Yarımburgaz Mağarası ve Yenikapı kazılarında ortaya çıkarılan neolitik dönem yaşam izleri, Anadolu yakasında ise Fikirtepe bölgesinde tespit edilen prehistorik yerleşim yeri, Beykoz ve Pendik'teki yerleşim izleri, Marmara Denizi ve denize dökülen akarsuların çevresinde oluşmuş, tarihi çok eskilere dayanan yerleşim yerlerinin varlığını ortaya koymaktadır.[4]

Günümüz İstanbul'u ve yakın çevresinde Bizans uygarlığını özel olarak aramasak da, Osmanlı İmparatorluğu'nun öncülü bir katman olarak, M.S. 330'dan 1453'e, yaklaşık 1100 yıl, Bizans İmparatorluğu'nun merkezinde yer alan bu uygarlığın kalıntılarını altyapı çalışmalarında, gezerken veya arşiv ve kütüphanelerde bulmak oldukça doğaldır. Bizans uygarlığı ve yapıları genellikle siyasi, ideolojik ve dini açıdan önemli yapı ve eserler çerçevesinde gündeme gelmektedir. Ancak şehirde gerçekleşen her türlü küçük ve büyük çaplı inşaat ve kentsel altyapı çalışmasında Bizans uygarlığına ait malzeme karşımıza çıkar. Rahmi Asal, Mehmet Ali Polat ve Yusuf Tokgöz'ün birlikte yazdığı makale ile Gülbahar Çelik ile Emir Son'un makaleleri 2000'li yıllarda yapılan metro, yol gibi altyapı çalışmaları esnasında gerçekleştirilen arkeolojik kurtarma kazılarında ortaya çıkan ve henüz yayımlanmamış malzemeyi tanıtan çalışmalardır.

Rahmi Asal, Mehmet Ali Polat, Yusuf Tokgöz'ün ortak olarak hazırladıkları yazısında Marmaray Kartal İstasyonu arkeolojik kazısında ortaya çıkan Bizans dönemine ait mezar ve sikke buluntularını Kartal bölgesinin Bizans döneminde önemli bir liman olması ile bağlantılı olarak incelemiş ve buluntu fotoğraflarını paylaşmıştır. Gülbahar Baran Çelik ile Emir Son; Marmaray, metro projeleri kapsamında 2004–2014 yılları arasında Yenikapı'da yapılan kazılarda ortaya çıkartılan ticari tartı ve gereçleri, balıkçı ağ mekikleri, ağ ağırlıkları, zıpkın, olta iğneleri, olta ağırlıkları ve kulduralar, satranç gibi oyun taşları, buhurdan, muska

ve ekmek mührü gibi inanç objelerinden yola çıkarak; Bizans dönemi günlük yaşamının, ticaret, balıkçılık, eğlence, inanç ve aydınlatma konularını yazısında ele almıştır. Mustafa Sayar'ın Byzantion ve Bizans dönemlerindeki limanları tanıttığı yazısı ise yine 2000'li yıllarda gerçekleşen Yenikapı Marmaray kazısı ve burada ortaya çıkan Theodosius limanına kısaca değinmektedir.[5] Arkeolojik kurtarma kazılarında ortaya çıkan yeni malzemeler bize Bizans uygarlığıyla ilgili aydınlatıcı bilgiler verir ve aynı zamanda Bizans'tan günümüze uzanan günlük yaşam pratikleri üzerine oldukça önemli veriler sunar.

Tarihi yarımadada yapılacak gezintiler ve yürüyüşlerde beklemedik bir anda ve farkında olmadan Bizans karşımıza çıkabilir. Bunlar her zaman görkemli yapılar olmayabilir; su temini altyapısı gibi kent yaşamına yüzyıllardır katkı veren mütevazı ancak çok önemli unsurlarla da karşılaşılır. Günümüz İstanbul'u, Osmanlı Konstantiniyye'si ve Bizans Konstantinopolis'inin yer aldığı yarımadada tatlı su kaynakları olmadığından, kent nüfusunun ihtiyacı olan su, yüzyıllardır uzun mesafeli tedarik hatlarından sağlanmaktadır. Kerim Altuğ yazısında okuyucuları İstanbul'un tarihi yarımadasının Büyük Saray kesiminde bir gezintiye çıkararak bölgenin Bizans dönemindeki su temini altyapısına ilişkin verileri paylaşmaktadır.

11. yüzyıldan itibaren Bizans topraklarına gelen ve yerleşen Türk Müslüman grupların 14. ve 15. yüzyıllarda yazıya geçirdiği *Battalname*, *Danişmendname* ve *Saltukname* gibi popüler destanlarda Bizanslılar başroldedir ancak Müslüman Osmanlı entelektüelleri Bizans tarihiyle fazla ilgilenmemiştir.[6] Bizans

Derginin kapağında, 27. ve 28. sayfalarında gördüğünüz şehir tasvirleri şüphesiz onlara bakanlar tarafından yorumlanmalıdır. Benim resmeden kişi olarak resimlerin neyi ifade ettikleri, hangi tarihsel bağlamdan esinlenerek çizildikleri hakkında söyleyebileceklerim sınırlıdır. Sadece bu resimlerin, eski dünyayı zaman ve mekan zincirlerinden koparıp yorumlama girişiminin iki örneği olduğunu vurgulamak isterim. Gördüğünüz iki örnek zamansallığa ve mekansallığa bağlı bir tarihçinin bu bağımlılıktan koptuğu zamanki hevesini ifade ediyor olabilir. Buna karşın bu iki zamansızşehrin Bizans İstanbul'u üzerine bir derleme ile ortaklaşması beniçok mutlu etti. Resimlerimi okuduğunuz derlemenin bir parçası yapan Buket Bayrı'ya teşekkür eder ve resimler hakkında Sayın Bayrı'nın bir yorumunu okurlarla paylaşmak isterim. "Resimlerdeki İstanbul silüetinden akan farklı renkli damlalardan oluşan göletler benim aklımdaki farklı öncül uygarlık birikimleriyle örtüşüyor."

ALİ YAYCIOĞLU - STANFORD ÜNİVERSİTESİ, TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

tarihine yer ayıran ilk Osmanlı tarihçisi 17. yüzyılda Hezarfen Hüseyin'dir (d. 1671).[7] Naz Baydar'ın makalesinde de kısaca değinildiği gibi 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'daki gerek Müslüman, gerekse gayrimüslim tebaa arasında Bizans tarihine ilgi artmıştır. 19. yüzyıl İstanbul'unda Bizans tarihi ile ilgilenen kurumlar ve bu kurumlara ait kütüphaneler, gayrimüslim ve Levantenlerin ağırlıklı olarak yaşadığı Pera ve Moda bölgelerinde kurulmaya başlamıştır.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı İstanbul'da kurulmuş yabancı araştırma ve arkeoloji enstitüleri birçok yabancı arkeoloğun Türkiye'ye gelmesine vesile

olmuş, böylece Bizans tarihi araştırmalarına katkıda bulunacak araştırmalar yapılmış ve kütüphaneler kurulmuştur. Selvihan Kurt; Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezinde bulunan Aziz Ogan arşivinden yararlanarak, 1930'lardan itibaren İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürü ve Eski Eserler Direktörü Aziz Ogan'ın (1888–1956) birlikte çalıştığı yabancı Bizantologlar; özellikle Fransız mimar, araştırmacı ve gezgin Albert Gabriel (1883–1972) ve Alman arkeolog Alfons Maria Schneider (1896–1952) ile yazışmaları üzerinden Cumhuriyet'in ilk 20–30 yılında İstanbul'da Bizans mirası tartışmalarına yer vermektedir. Yazısı, yapılan kazı ve akademik çalışmaların perde arkasındaki siyasi, şahsi ve akademik çekişmeleri yansıtması açısından da ilginçtir. 2007 yılında kurulan İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nün Bizans Araştırmaları bölümünde, 2015 yılında kurulan Boğaziçi Üniversitesi Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi ve Koç Üniversitesi, Stavros Niarchos Vakfı, Geç Antik Çağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi'nde (GABAM) düzenlenen sempozyumlar (örneğin Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu), organize edilen yaz okulları ve konferanslar sayesinde günümüz İstanbul'unda Bizans araştırmalarına ciddi katkılar verilmeye başlanmıştır. Son olarak Naz Baydar bu merkezlere çok kısa değinerek, Bizans'ı birincil ve ikincil yazılı kaynaklarda araştırmak isteyebilecek okuyucular için günümüz Beyoğlu semtinde "BiblioPera: Beyoğlu Araştırma Merkezleri Ağı" çerçevesinde Bizans koleksiyonuna sahip kütüphaneleri tanıtmaktadır.

Umarız *Toplumsal Tarih*'in Ağustos 2019 sayısı, Bizans'ı araştırmak isteyenlere, mezarlar, muskalar, oltalar, limanlar, suyolları, arşivler, kitaplar ve kütüphaneler gibi gündelik yaşamla ilinti konular üzerinden, çok katmanlı İstanbul şehrinin katmanları arasındaki geçişkenlik, örtüşme ve devamlılıklara dair bir perspektif sunabilir.

BUKET KİTAPÇI BAYRI - KOÇ ÜNİVERSİTESİ-GABAM

DİPNOTLAR

1 Bizans İmparatorluğu hakkında kısa bir özet için, bkz. A. Kazhdan, "Byzantium," *Oxford Dictionary of Byzantium*, cilt 1, s. 344–345. Bizans İmparatorluğu üzerine Türkçe yayımlanmış birçok kitaptan, İletişim Yayınları'ndan geçtiğimiz yıl çıkan Dionysios Stathapoulos'un eseri en yeni ve kapsayıcı başvuru kitapları arasındadır, bkz. D. Stathapoulos, *Bizans İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi*, çev. C. Atay (İstanbul, 2018).

2 Bizans'taki Romalı kimliği üzerine, bkz. A. Kaldellis, "The Social Scope of Roman Identity in Byzantium: An Evidence-Based Approach," *Byzantina Symmeikta* 27 (2017), s. 173–210; I. Stouraitis, "Reinventing Roman Ethnicity in High and Late Medieval Byzantium," *Medieval Worlds* 5 (2017), s. 70–94; J. Haldon, "Res Republica? State Formation and Issues and Identity in Medieval East Rome," *BMGS* 40/1 (2016), s. 4–16; I. Stouraitis, "Roman Identity in Byzantium: A Critical Approach," *Byzantinische Zeitschrift* 107/1 (2014), s. 175–220; A. Kaldellis, "From Rome to New Rome, from Empire to Nation-State: Reopening the Question of Byzantium's Roman Identity," *Two Romes: Rome and Constantinople in Late Antiquity*, der. L. Grig, G. Kelly (Oxford, 2012), s. 387–404. Bizans topraklarını tanımlayan *Rhomania* sözcüğü için, bkz. D. Angelov, "Asia and Europe Commonly Called East and West': Constantinople and Geographical Imagination in Byzantium," *Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Space*, der. S. Bazzaz, Y. Batsaki, D. Angelov (Washington, DC, 2013), s. 43–68. Bu terimin kullanılmasına farklı bir bakış açısı için, bkz. Kaldellis, "Did the Byzantine Empire Have 'Ecumenical' or 'Universal' Aspirations?" in *Ancient States and Infrastructural Power: Europe, Asia and America*, der. C. Aiuto, S. Richardson (Philadelphia, 2017), s. 272–301.

3 G. Dagron, *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451* (Paris, 1974).

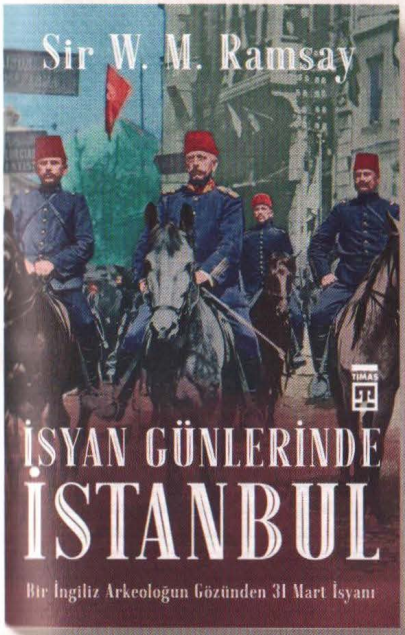
4 *Bizanton'dan İstanbul'a Bir Başkentin 8000 Yılı* (İstanbul, 2010).

5 *Stories from the Hidden Harbor: The Shipwrecks of Yenikapı*, der. Z. Kızıltan (İstanbul, 2013). U. Kocabaş, *Geçmişe Açılan Kapı. Yenikapı Batıkları* (İstanbul, 2105).

6 B.K. Bayrı, " 'Homo Byzantinus' in the Late Medieval Turkish Muslim Warrior Epics," *Revue des études byzantines* 77 (Kasım 2019), s. 117–147.

7 Hezarfen Hüseyin için, bkz. "Hüseyin Efendi, Hezarfen," *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 18 (1998), s. 544–546. Hezarfen'in evrensel tarihi için, bkz. *Tenkihu't Tevarih-i Mülük*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, no. 732. Hezarfen'in Roma ve Bizans tarihi bölümleri için, bkz. C. Bekar, *A New Perception of Rome, Byzantium and Constantinople in Hezarfen Hüseyin's Universal History*, M.A. tezi, Boğaziçi Üniversitesi (İstanbul, 2011). Hezarfen'in Osmanlı İmparatorluğu içinde Roma ve Bizans algısındaki önemi için, bkz. S. Yerasimos, "Byzance dans les chroniques ottomanes," *Byzance en Europe*, der. M.F. Auzépy (Saint-Denis, 2003), s. 19–29; M. Ursinus, "Byzantine History in Late Ottoman Turkish Historiography," *Byzantine and Modern Greek Studies* 10 (1988), s. 212–213.

BİR İNGİLİZ ARKEOLOĞUN GÖZÜNDEN 31 MART İSYANI

Meşhur casus Gertrude Bell ile yaptığı çalışmalarla bilinen İngiliz arkeolog Sir W.M. Ramsay, Anadolu'da arkeolojik araştırmalar yapmak için yola çıkmışken bir anda kendisini Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde, tehlikeli bir iktidar oyununun ortasında bulur. Ramsay, bu 17 günlük macerası sırasında İstanbul'un pek çok farklı yerini ziyaret edip birçok kişiyle görüşür. Bu ziyaretlerinden edindiği bilgileri günü gününe kaydeden Sir Ramsay daha sonra bu notları bir araya getirerek modern Türk tarihi için paha biçilemez bir kaynak eser ortaya koyar. Bu hatıratla 31 Mart İsyanı günlerinde İstanbul sokaklarının nabzını tutacaksınız...

TİMAŞ

iyi ki kitaplar var...

timas.com.tr

timastarih

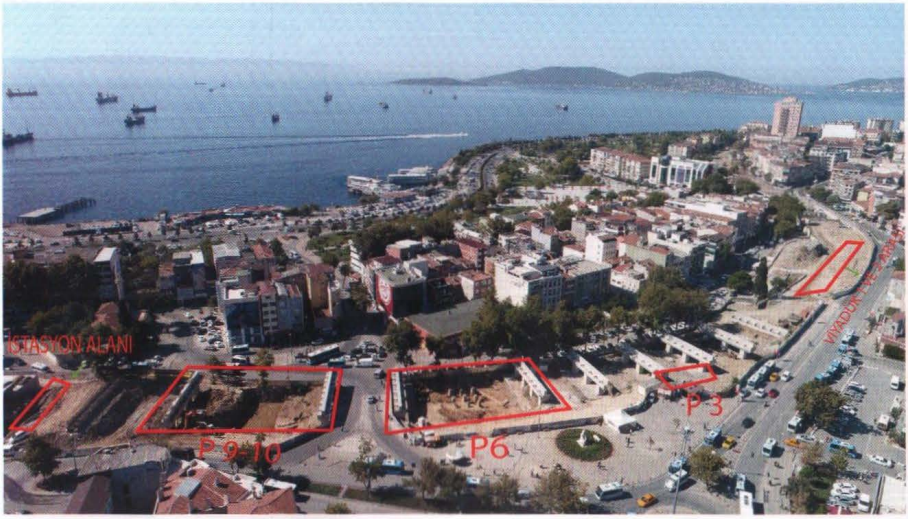
Marmaray Kartal İstasyonu Arkeolojik Kazıları

RAHMİ ASAL - MEHMET ALİ POLAT - YUSUF TOKGÖZ

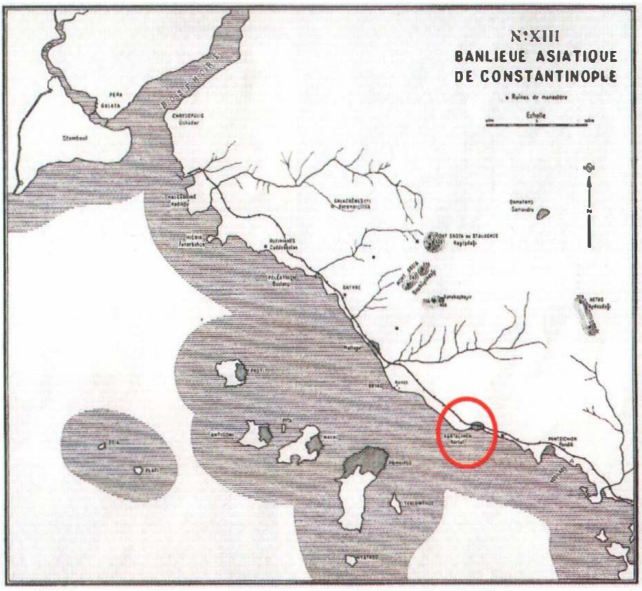
MARMARAY KARTAL İSTASYON ALANINDAKİ İNŞAAT FAALİYETLERİ SIRASINDA ARKEOLOJİK KALINTILAR ÇIKTIĞININ İHBARI ÜZERİNE 10.03.2017 TARİHİNDE BAŞLAYAN ARKEOLOJİK KAZI ÇALIŞMALARI YAKLAŞIK 15 AY SÜRMÜŞ VE BÖLGENİN TARİHİ İLE KÜLTÜRÜ İÇİN ÖNEMLİ SONUÇLAR ORTAYA KOYMUŞTUR. KAZI ÇALIŞMALARINA PARALEL OLARAK YAPILAN ARAZİ İNCELEMELERİ VE DAHA ÖNCE BÖLGE İLE İLGİLİ YAPILAN YAYINLARDAN, KAZI ALANININ KARTAL'IN ANTİK KAYNAKLARDA BAHSİ GEÇEN LİMAN BÖLGESİ OLDUĞU TAHMİN EDİLMEKTEDİR. MARMARAY KARTAL İSTASYONU KAZILARI SONUCUNDA ORTAYA ÇIKARILAN MİMARİ KALINTILAR BÖLGE KORUMA KURULUNUN KARARI İLE UZMAN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA KAPATILARAK KORUMA ALTINA ALINMIŞ; DİĞER TAŞINABİLİR KÜLTÜR VARLIKLARI İSE İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİNE NAKLEDİLMİŞTİR.

Marmaray Kartal İstasyonu arkeolojik kazıları, yaşadığı kentin tarih ve kültürüne duyarlı bir yurttaşın İstanbul Arkeoloji Müzelerini araması sonucunda gerçekleşen ve sonuçları itibarıyla Kartal'ın, dolayısıyla İstanbul'un, tarihine ışık tutan bir çalışma olmuştur. Kazı çalışmalarına geçmeden önce, uzun yıllardır İstanbul ve ülkemizin gündeminde yer alan ve "Marmaray Projesi" olarak bilinen proje hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

Kurulduğu günden günümüze kadar dünyanın en önemli kentlerinden biri olarak kabul edilen ve Doğu-Batı uygarlıklarının buluşma, farklı kültürlerin çatışma ve birlikte yaşamalarına sahne olan İstanbul, günümüzde 16 milyon nüfusu ile modern bir metropole dönüşmüştür. Kentin bu büyük dönüşümünün

Kartal Marmaray İstasyonu alanı genel görünümü

Kartal'ın konumu. R. Janin, *Constantinople byzantine. Développement urbain et Répertoire topographique* (Paris, 1964)

doğal bir sonucu olarak en önemli sorunlarından biri de ulaşım olarak karşımıza çıkmıştır. Kentin ulaşım sorununa çözüm bulmak amacıyla 1860 yılından itibaren gündemde olan projelerden biri olan İstanbul Boğazı'nın altından geçirilmesi planlanan tüp tünelin yapımı maddi ve teknik zorluklardan dolayı gerçekleştirilememiş, yaklaşık 125 yıllık bir gecikmenin ardından "Marmaray Projesi" adı ile tekrar gündeme gelen projenin inşa çalışmalarına 2004 yılında başlanmıştır.

Proje kapsamında Yenikapı, Sirkeci ve Üsküdar başta olmak üzere kentin birçok yerinde İstanbul Arkeoloji Müzeleri başkanlığında arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiş ve bu kazılarda elde edilen sonuçlar arkeoloji dünyasında büyük yankı uyandırmıştır. Her ne kadar Yenikapı veya Sirkeci bölgesindeki gibi planlanmış bir çalışma sonucunda gerçekleştirilmiş olmasa da ve yine bu kazılarda elde edilen bilimsel sonuçlar kadar ilgi çekmese de, yukarıda belirtildiği gibi bir ihbar sonucunda arkeolojik kazı çalışması gerçekleştirilen Kartal İstasyonu alanında ortaya çıkarılan kalıntı ve buluntular kent tarihi için anlamlı ve önemli sonuçlar ortaya koymuştur.

KALINTILARIN KENT İÇİNDEKİ KONUMU

Marmaray Kartal İstasyonu ve viyadük alanı Kordonboyu, Karlıktepe ve Çavuşoğlu mahallelerinin kesişim noktasında yer alan 1332 ada, 1 parsel üzerinde yer almaktadır. Arkeolojik kazıların gerçekleştirildiği alan ise doğuda istasyon alanı, batıda ise 1 numaralı viyadük ayağı ile sınırlanmıştır.

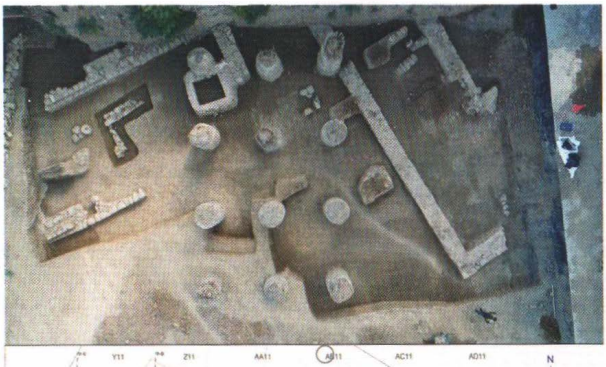
BÖLGENİN TARİHÇESİ

Kartal, Bizans kaynaklarında "Kartalimen" (Κάρταλι μένος) olarak anılmakta ve imparatorluğun başkenti ile Anadolu arasında köprü niteliği taşıyan bir güzergah üzerinde yer almaktaydı. Kadıköy'den (Chalkedon) başlayarak imparatorluğun Akdeniz ağı ve Asya kara yol ağının içlerine kadar devam eden bu yol üzerinde imparatorluk için önemli saray ve limanların; bunların dışında birçok manastırın ve birçok kıyı yerleşmesinin de varlığı bilinmektedir.

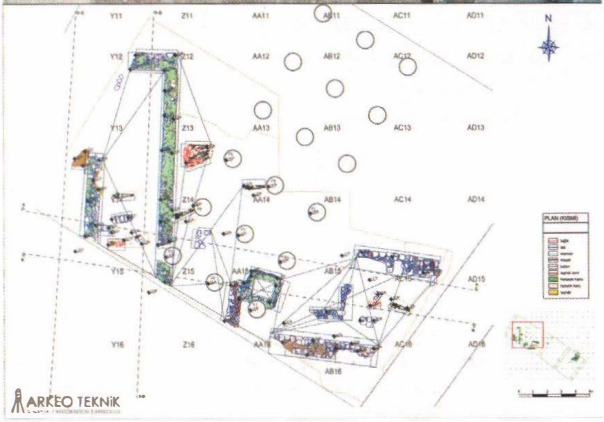
Bizanslı tarihçi Kedrenos, Kartalimen'in M.S. 717–718 yılındaki Konstantinopolis'in Emevi Arap kuşatması esnasında, Arap donanmasına ait bir filonun sığındığı bir liman olduğunu söylemektedir. M.S. 718 yılı başlarında Souphiam (Sufyan), Mısır'dan 400 gemilik bir filoyla Bithynia'ya gelmiştir ancak Rum ateşini duyunca burayı geçip diğer taraftaki, büyük ihtimalle Kadıköy'ün doğusunda İzmit Körfezi'nin bir limanı olduğu düşünülen, Kalos Argos Limanı'na demirlemiştir. Çok kısa bir süre sonra Yezid 360 gemilik bir filoyla Afrika'dan gelmiş ancak o da Roma ateşinden dolayı Satyros (Küçükyalı), Bryas (Maltepe) ve Kartalimen'e demirlemiştir. Bizans İmparatoru Theophilos'un (hük. M.S. 829–842), Kartalimen'de bir imparatorluk konutu yaptırdığı kaydedilmiştir. Yerleşimi çevreleyen bir surun varlığı bilinmekte olup, 19. yüzyıl ortalarına doğru yok olmuştur.

KAZI ÇALIŞMALARI

İstasyon alanındaki inşaat faaliyetleri sırasında arkeolojik kalıntılar çıktığının ihbarı üzerine 10.03.2017 tarihinde istasyon ve viyadük bölgesinde yapılan incelemelerde, kazı ve fore kazık çalışmalarının büyük bir bölümünün tamamlandığı görülmüştür. Kazılan alanlar ve kesitleri incelendiğinde ihbara neden olan Bizans dönemine ait duvar izleri, mezar buluntuları ve çeşitli mermer mimari parçalar görülmüştür. Bahse konu incelemenin ardından, Bölge Koruma

P6 viyadük ayağı mimari kalıntıların genel görünümü

P6 viyadük ayağı kazı alarından çıkarılan Erken Bizans dönemi kandil vekeramiği

Kurulu'nun kararlarına istinaden arkeolojik kazı yapılabilecek alanların tespiti yapılmış ve P3, P6, P9 ve P10 viyadük ayağı bölgesi olarak tanımlanan noktalar ile istasyon alanında çalışmalar başlatılmıştır.

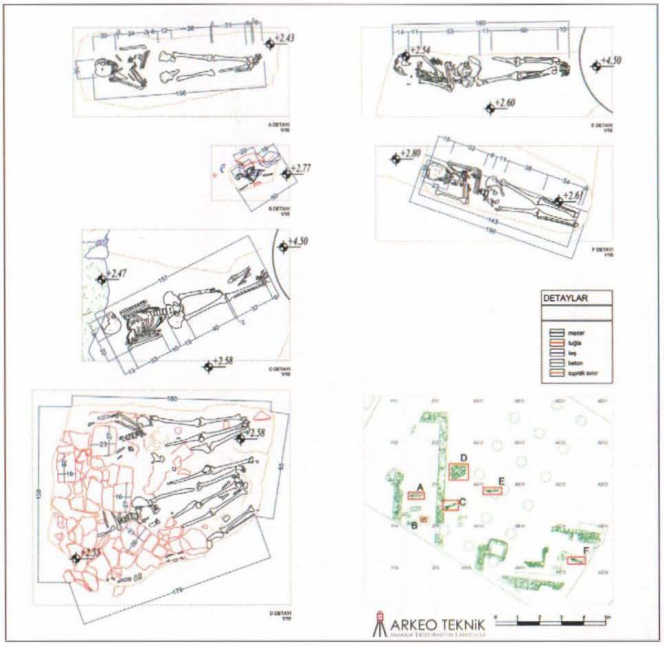
P6 VİYADÜK AYAĞI KAZISI

P6 Viyadük alanı en fazla kalıntı elde edilen iki alandan biri olarak karşımıza çıkmıştır. İstasyon binasının batısında yer alan ve yaklaşık 450 metrekare oturuma sahip alanda, kuzey-güney doğrultulu, sandık duvar örgü sisteminde inşa edilmiş, horasan harç bağlayıcılı ve taş örgülü dikdörtgen planlı bir yapı ile bu yapının doğusunda doğu–batı doğrultulu herhangi bir bağlayıcı içermeyen taş örgülü duvarlar ortaya çıkarılmıştır. Mimarinin bulunduğu tabakada elde edilen keramik ve küçük buluntu ile duvar örgü tarzından duvarların muhtemelen erken Bizans dönemine ait oldukları ancak daha sonraki dönemlerde de kullanıldıkları düşünülmektedir. Nitekim, 16.30 metre uzunluğunda, 3.29 metre genişliğinde ve korunagelen en yüksek noktası 0.50 metre olan dikdörtgen planlı yapının içinde ve çevresinde orta ve geç Bizans dönemlerine ait dokuz mezar tespit edilmiştir. Mezarlardan ikisi basit toprak gömü şeklindedir. Diğer yedi mezarın ise üzerleri taş, mermer, tuğla veya kiremit parçaları ile kapatılmıştır.

P6 viyadük ayağındaelde edilen Bizans dönemi keramiği

Doğu-batı doğrultulu dokuz adet mezardan sekizi yetişkin, 5 numaralı mezar ise bebek mezarıdır. Ayrıca sekiz mezardan birinde (Mezar 3) dört bireyin gömülü olduğu tespit edilmiştir. Mezarlardan yalnızca birinde, 6 numaralı mezarda, buluntu tespit edilmiştir. Basit toprak gömü şeklinde olan mezarın belgeleme işlemlerinin ardından yapılan kazısında sırtüstü gömülmüş bir bireye ait iskelet tespit edilmiştir. İskeletin sol avuç içinde bulunan Bizans İmparatoru II. Andronikos Palaiologos ve yardımcı-imparator IX. Michael Palaiologos (hük. 1294–1320) dönemine ait

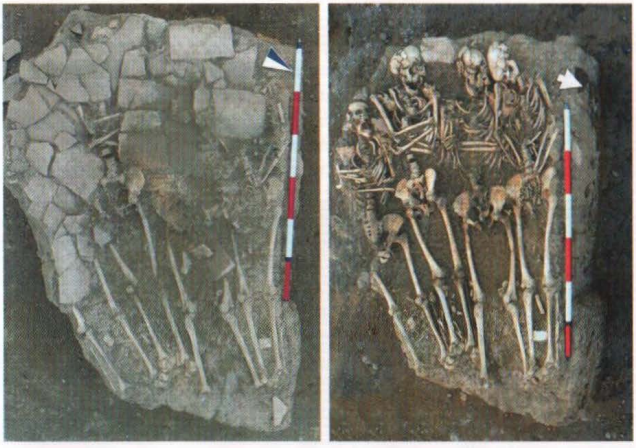

P6 viyadük ayağı mezar çizimleri

P6 viyadük ayağı kazı alanında ortaya çıkarılan 6 numaralı mezar

P6 viyadük ayağı kazı alanında ortaya çıkarılan 3 numaralımezar

P6 viyadük ayağı kazı alanı 6 numaralı mezarda elde edilen sikkeler

1 adet altın sikke (*hyperpyron* biriminde) ile Venedik Cumhuriyeti'ne ait 1275–1328 yılları arasında basılmış 8 adet gümüş (*grosso* biriminde) olmak üzere toplam dokuz adet sikke elde edilmiştir. Bu sikkeler İstanbul Arkeoloji Müzeleri Nümizmatı Sedat Öztopbaş tarafından çalışılmış ve tarihlendirilmiştir.

P9 VİYADÜK AYAĞI KAZISI

P9 ayağında 300 metrekarelik zemin oturumuna sahip bir alandaki kazı çalışmalarında kuzey–güney ve doğu–batı doğrultulu duvar kalıntıları, iki taş örgü kuyu ve mimari parçalar ile 13 mezar ortaya çıkarılmıştır. Alandaki horasan harç bağlayıcılı taş örgü duvarlardan biri 5.10 metre uzunluğunda, 0.75 metre genişliğinde olup, korunagelmiş en yüksek yeri 0.84 metredir. Bu duvarın hemen bitişiğinde yine aynı doğrultulu iki duvar daha ortaya çıkarılmıştır. Bahse konu duvarların oluşturduğu mekânın kuzey ve güney duvarına paralel olarak uzanan 0.30 metre genişliğinde, zemini mermer döşeli, üzeri taş levhalarla kapatılmış iki su kanalı yer almaktadır. Aynı mekânın içinde kare tuğla ve devşirme mermer mimari parçalardan oluşturulmuş bir döşeme yer almaktadır. Mermer mimari parçalardan birinin üzerinde kabartma olarak işlenmiş bir haç motifi bulunmakta olup, eser 6. yüzyıla tarihlenmektedir.

Kazı çalışmalarında genel olarak M.S. 5–7. yüzyıl ve 11–14. yüzyıl aralığına tarihlenen keramik bulun-

P9 viyadük ayağında ortaya çıkarılan minari kalıntı ve mezarlar

P9 viyadük ayağı kazı alanından çıkarılan Erken Bizans dönemi kandili

P9 viyadük ayağı kazı alanından çıkarılan Orta ve Geç Bizans dönemi keramiği

tular ortaya çıkarılmıştır. Ancak, aynı alanda geç Osmanlı Dönemi'ne ait buluntular da elde edilmiştir. P9 alanında ortaya çıkarılan mezarlar ise doğu–batı doğrultuludur. 13 adet mezarın büyük bir bölümünün üzeri taş ve tuğla parçaları ile örtülüdür. 3 ve 11 numaralı mezarlar hariç, mezarlarda herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Mezarlardan ikisinin çocuk (Mezar 1 ve 3), birinin bebek mezarı (Mezar 10) olduğu anlaşılmıştır.

P9 viyadük ayağında toplu halde bulunan Orta ve Geç Bizans dönemi keramikleri

P9 viyadük ayağı kazı alanından çıkarılan Osmanlı dönemine ait lüle

FARKLI ÖZELLİKLER GÖSTEREN MEZARLAR

3 Numaralı Mezar: Mezarın üzeri taş ve tuğla parçaları ile kapatılmıştır. Mermer bir döşeme üzerine sırtüstü yatırılmış olan iskeletin bir çocuğa ait olduğu anlaşılmıştır. İskeletin sol kolu üzerinde koyu kahve renkli bir cam koku şişesi tespit edilmiştir.

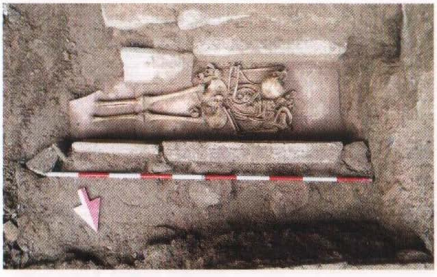

P6 viyadük ayağında ortaya çıkarılan 3 numaralı mezar

11 Numaralı Mezar: Sanduka şeklindeki mezar doğu-batı doğrultuludur. Sırtüstü yerleştirilmiş olan iskelete ait kemiklerin kondüsyonu kötüdür ve dağınık vaziyettedir. Mezar içinde geç Bizans dönemine ait bir adet kuş betimli pişmiş toprak kase parçası elde edilmiştir.

P9 viyadük ayağında ortaya çıkarılan 11 numaralı mezar

12 Numaralı Mezar: Değişik boyutlarda devşirme taşlarla oluşturulmuş sanduka tipli bir mezardır. Üzerindeki taş kapakların kaldırılmasının ardından, pembemsi bir taş zemin üzerine sırtüstü yatırılmış ve iyi durumda korunagelmiş olan iskelet ortaya çıkarılmıştır.

P9 viyadük ayağında ortaya çıkarılan 12 numaralı mezar

13 Numaralı Mezar: Alanın kuzeyinde yer alan mezara üzerinde yer alan harç tabakasının kaldırılmasının ardından ulaşılmıştır. Harç tabakasının altında yer alan ve mezarı kapatan dört kireçtaşı levhanın kaldırılması ile tamamen horasan harç ile sıvanmış sanduka tipli mezarın içinde farklı yaşlarda 3 yetişkin bireyin iskeletine ulaşılmıştır.

Mezar içindeki üç bireye ait iskeletler üst üste yerleştirilmiştir. Üçüncü bireye ait iskelet mezarın doğu

P6 viyadük ayağında ortaya çıkarılan 13 numaralı mezar

ucuna yerleştirilmiştir. Bu işlem yapılırken 1 ve 2 numaralı bireylere ait kemiklerin bir kısmının kenara itildiği görülmüştür. Mezarın Batı ucuna yerleştirilmiş muhtemelen devşirme mermer sütun parçasının 1 ve 2 numaralı iskeletlerin baş kısmına denk geldiği, mezarın doğu bölümüne yerleştirilen dikdörtgen mermer parçanın ise femur ile tibia kemikleri arasında yer aldığı görülmüştür. Genel olarak iyi durumda korunmuş olan iskeletlerin baş, karın el ve ayak bölgelerinde 12 adet çivi tespit edilmiştir. Çivilerin muhtemelen ahşap bir sandukaya ait olduğu düşünülse de, herhangi bir ahşap izine rastlanmamıştır. Mezarda çiviler dışında buluntu elde edilmemiştir.

P10 VİYADÜK AYAĞI KAZISI

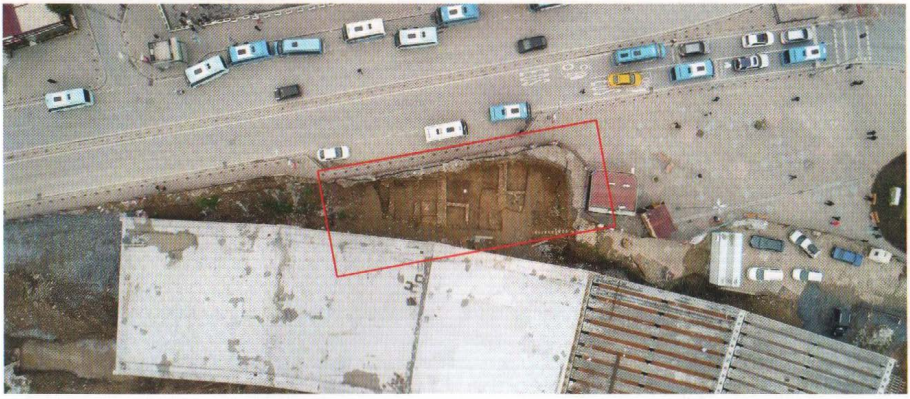
Kartal İstasyonu'na en yakın viyadük ayağı olan P10'da 120 metrekarelik alanda gerçekleştirilen kazılarda, doğu batı doğrultulu, 4.67 metre uzunluğunda, 0.60 metre genişliğinde ve 1.20 metre yüksekliğinde, horasan harç bağlayıcılı ve sıvalı bir duvar kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Bu duvarın hemen güneyinde, büyük bir bölümü günümüze ulaşmamış pişmiş toprak bir pithosa ait parçalar tespit edilmiştir. Yine aynı alanda kuru duvar tekniğinde örülmüş 1 metre çapında bir kuyu kalıntısı da açığa çıkarılmıştır.

P3 VİYADÜK AYAĞI KAZISI

Kazı çalışması yapılan en batıdaki viyadük ayağı olan P3'te 150 metrekarelik oturum alanı olan kısımda yapılan çalışmalarda, geç Osmanlı dönemine ait mekân kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Mekânları oluşturan taş örgülü duvarlar, kireç yoğunluklu horasan harçla bağlanmıştır.

VİYADÜK 1 VE VİYADÜK 2 ARASI KAZILARI

Kazı çalışmaları gerçekleştirilen bölgenin en batısında yer alan alanda, tuğla ve horasan harç bağlayıcılı iki duvar kalıntısı ile iki su kanalı ortaya çıkarılmıştır. Birinci kalıntı fore kazık uygulamaları sırasında bozulmuş yassı tuğla ve horasan harç örgülü duvar ile bu duvarın altında yer alan ve en geniş yeri 0.55 metre olan su kanalından oluşmaktadır. Kanalın içinde ise, 13x14 cm boyutlarında pişmiş toprak künk dizisi yer almaktadır.

P3 viyadük ayağı kazı alanı

Viyadük 1 ve Viyadük 2 arası kazı alanındaki Bizans dönemine ait sarnıç kalıntısı

İkinci kalıntı, 1.00x0.50 metre boyutlarında, yine yassı tuğla ve horasan harç örgülü bir mekâna ait köşe parçasıdır. Mekânın iç duvarları ve zemini horasan harç sıvalıdır. Kalıntı muhtemelen Bizans dönemine ait küçük bir sarnıca aittir. Alandaki üçüncü kalıntı ise, 0.33x0.10 metre boyutlarında pişmiş toprak künklerden oluşan ve kuzeydoğu–güneybatı yönünde 7.14 metre uzanan kanal kalıntısıdır.

KARTAL İSTASYON BİNASI KAZISI

Kartal İstasyon binası altında Bizans dönemine tarihlenen tuğla ve horasan harç bağlayıcılı duvar kalıntısı tespit edilmiş olup, duvar kesitte yer almaktadır. Bu nedenle duvarla ilgili ayrıntılı çalışma gerçekleştirilememiştir.

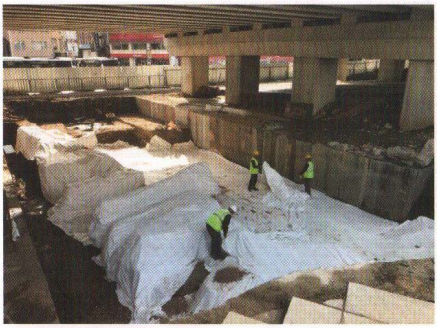
SONUÇ

Marmaray Kartal İstasyonu ve çevresindeki alanda yapılan arkeolojik kazı çalışmaları yaklaşık 15 ay sürmüştür. Kazı çalışmaları sırasında, yoğun yerleşime ve trafiğe sahip bir alanda çalışmanın bütün zorlukları ile karşılaşılmıştır. Yeni yapılan tren hattı mevcut hattın iyileştirilerek devamı şeklinde tasarlanmıştır. Bu nedenle yeni inşaat çalışmalarına bağlı olarak gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan kalıntıların belli bir bölümünün bu eski tren hattının yapımından da etkilendiği anlaşılmıştır.

Bir metropolün merkezlerinden birinin doğal olarak hızlı ve yoğun gündelik yaşamının ortasında, çoğu kişinin ilgisini çekmeyen arkeolojik bir çalışmayı yürütmek kolay değildir. Bu nedenle, yeni hat çalışmaları sırasında kent arkeolojisinin kuralları devreye girmiş ve proje sınırları zorunlu olarak arkeolojik kazı çalışmalarının da sınırlarını oluşturmuştur. Kazı çalışmalarına paralel olarak yapılan arazi incelemeleri ve daha önce bölge ile ilgili yapılan yayınlardan, kazı alanının Kartal'ın antik kaynaklarda bahsi geçen liman bölgesi olduğu tahmin edilmektedir. Her ne kadar kazı sırasında ortaya çıkarılan mimari kalıntılar ve diğer buluntular limana dair bir veri ortaya koymasa da, Kartal'ın Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait önemli bilgilere elde etmemizi sağlamıştır.

Yukarıda kısaca özetlenen kazı alanlarından P6 ve P9 ayaklarında ortaya çıkarılan mimari kalıntıların erken Bizans dönemine ait olduğu ve daha sonra orta ve geç Bizans dönemlerinde de kullanıldığı elde edilen kandil, çanak-çömlek, sikke ve diğer buluntulardan anlaşılmaktadır. Mimari dışında ortaya çıkarılan mezarlar ise Bizans dönemine ait olması nedeniyle üç tanesi hariç (P6, Mezar 6 - P9, Mezar 3 ve 11) doğal olarak buluntu içermemektedir. Özellikle orta ve geç Bizans dönemine ait mezarlarda nadiren de olsa cam koku şişesi veya keramik buluntulara rastlanmaktadır. Ancak, P6 kazı alanındaki Mezar 6'da iskeletin sol avucunda tespit edilen biri altın toplam 9 sikke ilginç bir buluntu grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Erken Bizans dönemine ait mezarlarda az da olsa elde edilen buluntuları Pagan geleneğin bir devamı olarak açıklayabilmek mümkünken, sikkelerin tarihlerinden de anlaşıldığı gibi, 13–14. yüzyıla ait bir mezarda ölenin avucunun içine 9 adet sikke konularak gömülmesi bölgesel veya mezhepsel bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

Marmaray Kartal İstasyonu kazıları bölgenin tarihi ve kültürü için önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Ortaya çıkarılan mimari kalıntılar bölge koruma kurulunun kararı ile uzman raporları doğrultusunda kapatılarak koruma altına alınmıştır. Diğer taşınabilir kültür varlıkları ise İstanbul Arkeoloji Müzelerine nakledilerek koruma altına alınmıştır.

Kartal Marmaray hattı kazı alanındaki kalıntıları koruma ve kapatma çalışmaları

KAYNAKÇA

Nikhephoros, Patriarch of Constantinople: Short Histoty, çev. C. Mango (Washington D.C., 1990).

The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284–813, çev. C. Mango, R. Scott, G. Greatrex (Oxford, 1997).

Başaran, S., "Demirden Yollar ve Marmara Kıyısında Eski Bir Liman", *Yenikapı'nın Eski Gemileri I* (İstanbul, 2012), s.1–22.

Bekker, I., (ed.), Georgius Cedrenus, *Historia Compendium*, 2 cilt (Bonn, 1838–1839).

Binay, H., İstanbul 5. Numaralı *Bölge Koruma Kurulu'na Sunulan "Marmaray Kartal İstasyonu Arkeolojik Kalıntı Rölöve Raporu"* (İstanbul, 2017).

Denker, A., "Büyük Saray", İstanbul'daki Bizans Sarayları, der. A. Denker, G. Baran Çelik (İstanbul, 2011), s. 14–69.

Janin, R., *Constantinople byzantine. Développement urbain et Répertoire topographique*, (Paris, 1964).

Özmen, İ. H., "Tarihe ve Kültüre Saygı: Marmaray", *Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı, Marmaray, Metro, Sultanahmet Kazıları*, der. A. Karamani Pekin (İstanbul, 2007), s. 22–27.

Rahmi Asal, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü
Mehmet Ali Polat, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Arkeolog
Yusuf Tokgöz, Arkeolog

İstanbul Kazı Buluntuları ve Bizans'ta Günlük Yaşam

GÜLBAHAR BARAN ÇELİK – EMİR SON

İSTANBUL, BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN (M.S. 330–1453) BAŞKENTİ VE ÖNEMLİ BİR TİCARET MERKEZİ OLMASI DOLAYISIYLA ÇOK UZUN VE ÖNEMLİ TARİHE, GEÇMİŞE VE BİR O KADAR DA ÖNEMLİ TARİHİ BULUNTULARA SAHİP BİR ŞEHİRDİR. İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ TARAFINDAN YAPILMIŞ OLAN KAZILARDA ORTAYA ÇIKAN BULUNTULAR; KENTİN GEÇMİŞİNİ GÜNÜMÜZE TAŞIMAKLA KALMAYIP, BUGÜNÜN KÜLTÜRÜNÜN NE DENLİ GEÇMİŞTEN BESLENDİĞİNİ DE GÖSTERMEKTEDİR. YAZIDA YER ALAN BULUNTULAR GÜNLÜK YAŞANTIMIZDA HALEN VARLIĞINI KORUYAN KİMİ MATERYAL VE İNANÇLARIN, BİZANS VE ÖNCESİ KÜLTÜRLERDE NEREDEYSE BİREBİR VAR OLDUĞUNU ORTAYA KOYMAKTADIR.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri başkanlığındaki Marmaray, metro projeleri kapsamında 2004–2014 yılları arasında Yenikapı'da yapılan kazılarda ortaya çıkarılan maden ve organik buluntulardan yola çıkılarak; Bizans dönemi günlük yaşamının ticaret, balıkçılık, eğlence, inanç ve aydınlatma konuları bu yazı kapsamında ele alınacaktır.[1] Yazı içeriğindeki buluntuların tümü İstanbul Arkeoloji Müzelerinin Maden ve Hulliyat Eserleri Koleksiyonu'nda yer almaktadır.

TİCARET VE TARTI GEREÇLERİ

Konstantinopolis, Bizans İmparatorluğu'nun (M.S. 330–1453) başkenti ve önemli bir ticaret merkeziydi. İmparatorluğun ekonomi ve ticaret hayatında devletin yakın kontrolü altında örgütlenmiş olan loncalar oldukça önemli bir konumdaydı. Sarayın, ordunun ve halkın ihtiyaçlarına cevap vermek, zanaatkar ve tüccarların menfaatlerini korumak loncaların yükümlülüğüydü. Devletin loncalarla ilişkisi, vali konumundaki *eparchos*'la yürütülürdü. *Eparchos*, kendine bağlı müfettiş olarak yorumlanabilecek *legatarios* aracılığıyla ticaret, imalat ve ihracatı kontrol eder; yabancı tüccarların faaliyetlerini denetlerdi. Bu görevliler her türlü malı inceler, yasaklara uyulmasını sağlar ve loncalardan vergi toplardı. Ürün fiyatları vali ve loncalarla birlikte belirlenir ve her yerde sabit tutulurdu. Tespit edilen fiyat dışında mal satmak

Terazi ağırlığı, Yenikapı Marmaray kazısı

Kefeli terazi, Yenikapı Metro kazısı

Büst biçimli kantar ağırlığı, Yenikapı Marmaray kazısı

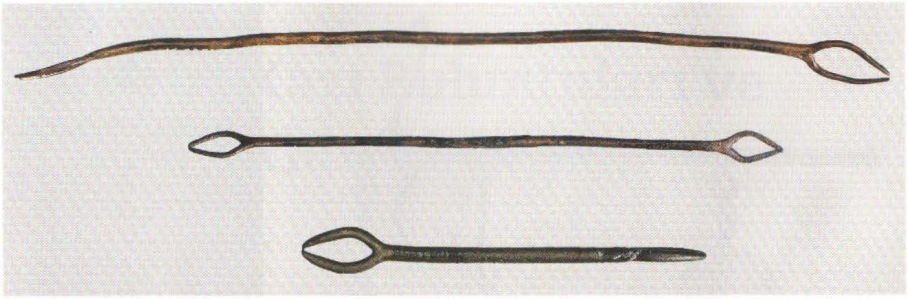
El kantarı, Yenikapı Metro kazısı

yasak olup, aksi durumda yüksek para cezaları uygulanırdı.[2]

Yenikapı Marmaray-Metro kazılarında ticaretle ilişkili çok sayıda ve çeşitte buluntu ortaya çıkarılmış olup, yazıda bunlardan bir adet terazi ve terazi ağırlığı ile bir adet kantar ve kantar ağırlığı tanıtılacaktır. Teraziler iki kefeli tartı aletleri olup, yatay bir kolun iki ucundan aşağıya doğru eşit yükseklikte sarkan iki kefe ve kolun merkezdeki ibreden (işaret çubuğu) oluşur. Tartma işlemi; kefelerden birine tartılacak olan malzemenin, diğerine ise standart ağırlıkların konmasıyla gerçekleştirilir. Terazi kolunun orta noktasında yer alan ibre hareketlidir, tam dik durması kefelerin dengede olduklarına işaret eder.[3] Terazilerin geçmişi Tunç Çağı'na kadar uzanmakta olup, formu ve çalışma prensibi hemen hemen değişmeden Orta Çağ'a kadar devam etmiştir.[4] Nispeten hafif malların tartılmasında kullanılır. Bizans dönemi terazilerinde kullanılan ağırlıklar genellikle kare ya da disk biçimli formlara sahiptir. Bunların yanı sıra az sayıda çokgen örnek de mevcuttur. Erken Bizans döneminde ayrıca üstten ve alttan düzeltilmiş küresel ağırlıklar da form olarak karşımıza çıkmaktadır. Üzerinde temsil ettikleri ağırlıkların birim işaretlerini taşıyan ağırlıklar; bronz, pirinç ya da kurşundan yapılırlar. M.S. 9. yüzyılın sonu ve 10. yüzyılın başına tarihlenen *Vali'nin Kitabı*'nda (*Eparchikon Biblion*) valinin damgasını taşımayan kantar terazi ve ağırlıkları kullananların kırbaç, saç-sakal kazıma, mallarına el koyma ve sürgün gibi cezalara tabi tutulacağına yer vermektedir.[5]

Yenikapı Metro kazısında ortaya çıkan bronzdan yapılmış kefeli terazi, konteksti ve benzerleriyle değerlendirildiğinde, erken Bizans dönemine tarihlenmektedir (M.S. 5.–7. yy.).[6] Terazinin kolu yuvarlak kesitlidir ve uçlara doğru incelir, kolun merkezinde bir ibre bulunur, kol uçlarında kefelere bağlantıyı sağlayan halkalar mevcuttur. Kefeler sığ ve yuvarlak olup kenarlarında terazinin kolu ile bağlantı sağlayan iplerin geçirileceği üç adet delik yer alır.

Yenikapı Marmaray kazısında bronz bir define kabı içinde bir adet bronz terazi ağırlığı ele geçmiştir. Define içinde bir adet I. Anastasius (hük. M.S. 491–518) sikkesi dışında tanımlanabilen tüm sikkeler (85 adet) I. Justinianus (hük. M.S. 527–565) dönemine aittir.[7] Dolayısıyla elimizdeki terazi ağırlığı yüksek olasılıkla I. Justinianus dönemine aittir zira benzer ağırlıkların büyük bölümü de M.S. 6.–7. yüzyıllara tarihlenmektedir. Ancak, içindeki diğer sikke de göz ardı edilmeden elimizdeki ağırlığın en geniş aralıkta (M.S. 491–565) yıllarına tarihlenebileceği söylenebilir. Yuvarlak formlu olup kenarları yükseltilmiş ağırlığın ön yüzünde, merkezde bir yükselti noktanın kenarlarında Γo ve A harfleriyle temsil edilen 1 *uncia* değerindeki birim işareti yer alır. (1 *uncia*'nın teorik ağırlığı 27.3 g; ağırlığın kendisi de 25.45 g'dır.) Birim işareti üzerinde tüm kol uçlarında noktaların bulunduğu bir haç yer alır. Tüm bu işaret ve semboller birbirine bitişik yarım dairelerden oluşan ve birleşme yerlerinde birer noktanın bulunduğu su motifi ile onun altında balık kılçığı bezemeden oluşan bir çerçeve içinde yer alır. Arka yüzde de kenarlar yükseltilmiş olup merkezde-

Ağ mekikleri, Yenikapı kazıları

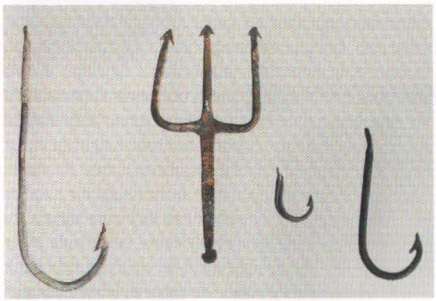
Ağ ağırlıkları, Yenikapı kazıları

ki yuvarlak oyuk dışında bezeme bulunmamaktadır. Bizans'ın ticari faaliyetlerinde kullanılan ağırlık ölçü aletlerinden biri de el kantarlarıdır. En erken tasvirleri M.Ö. 1. yüzyıl sonlarında görülen el kantarı,[8] farklı uzunluklara sahip yatay bir kol (tek yüzey olmakla birlikte iki bölümden oluşur skalanın yer aldığı bölüm kuvvet kolu, askı kancalarının yer aldığı bölüm ise yük kolu olarak tanımlanır) ve bu kolun bir ucuna yakın askı ya da tutma kancaları, askı veya askılara yakın bölümün ucuna eklenen tartılacak olan nesnenin asılacağı zincirli kanca veya kancalar, ya da kefe ile kol üzerinde ileri geri hareket edebilen bir ağırlıktan (kantar topuzu) oluşur. Uzun olan kuvvet kolunun iki ya da üç yüzünde belli aralıklarla çentikler ve bu çentiklerin hemen üzerinde de nokta vuruşlarla yapılmış birim işaretleri yer alır. Yük kolu üzerindeki kancalar birden farklı düzlemlerde yer alır. Bu da kantar kolunun üzerindeki ölçü skalasından yükün hangi skalayla tartılacağına dair esneklik sağlar.

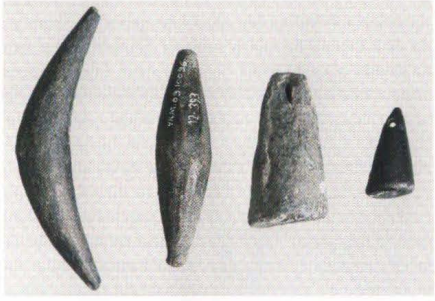
Kantarla tartma işlemi yapılırken, önce kantarın yük kolundaki askılardan biri sağ el ile tutulur ve tartılacak yük, yük kolundan aşağıya doğru sarkan zincir ucundaki kancalardan birine asılır. Daha sonra yükün tahmini ağırlığına göre kantarın ölçme kolu üzerindeki kantar topuzu belli bir ölçü çentiğine getirildikten sonra kantar yavaşça yukarı doğru kaldırılarak yükün ve kantarın yerden serbest kalması sağlanır. Kantar topuzunun durduğu çentik kantar kolunun tamamen yatay (dengede) durmasını sağlamıyorsa, denge sağlanıncaya kadar kantar topuzu sol elle sağa veya sola hareket ettirilir ve denge sağlanınca skaladan ölçülen malzemenin ağırlığı belirlenir. Tartılan yükün ağırlığının ne olduğunu, denge sağlandığında kantar topuzunun durduğu çentikteki işaret belirler.[9]

Yenikapı Metro kazısı buluntusu el kantarı küçük boyutlu olup kantar kolu dörtgen kesitli ve uçları çifte konik formludur. Kuvvet kolu üzerinde üç yüzde ölçü işaretleri yer alır. Yük kolu üzerinde ise üç adet askı kancası mevcuttur. Yüklerin asıldığı iki adet kancalı zincirden birinin kancası eksiktir. Kantar topuzu kurşundan olup oval formludur. Benzerleri üzerinden değerlendirildiğinde M.S. 6.–7. yüzyıla tarihlenebilir.

Kantar topuzu olarak adlandırılan kantar ağırlıkları ise kantarın kendisi gibi M.Ö. 1. yüzyıldan itibaren kullanılır. Küresel, çifte konik veya armudi formları ağırlıkta olmakla birlikte çok sayıda büst şeklinde kantar ağırlığı da mevcuttur. Üst yüzü bronz kap-

Olta iğneleri ve zıpkın, Yenikapı kazıları

Olta ağırlıkları, Yenikapı kazıları

Kuldura/kuldurya, Yenikapı Metro kazısı

lanan ağırlıkların içleri kurşundur. Büst şeklindeki kantar ağırlıklarında tanrı–tanrıçalar (Athena, Apollon, Attis, Dionysos, Herakles, Zeus, Mars, Hermes); imparator ya da imparatoriçe; siyahi köle, çocuk gibi figürler resmedilir. İmparator ve daha ziyade imparatoriçe büstleri geç Antik Çağ ve erken Bizans dönemi ağırlıklarında karşımıza çıkar. Ancak hangi imparator ya da imparatoriçeyi temsil ettiklerinin anlaşılması zordur. Athena büstü formundaki kantar ağırlıkları birbirine benzer tarzda M.S. 5.–7. yüzyıllar arasında yoğun olarak üretilmişlerdir. Ancak diğer tanrı ve tanrıça büstleri bu dönemde ortadan kalkar.

Kantar ağırlıklarında kullanılan tanrıça ya da imparatoriçe büstleri, kadın kişileştirmelerinin temsil ettiği "uğur" ve "erdem" ile imparatorluk yetkisinin birleştirildiği ve ağırlığın doğruluğunu ifade ettiği şeklinde yorumlanmakta, aynı zamanda büst biçimli kantar ağırlıklarında tanrı–tanrıça büstlerinin kullanılmasının hileye karşı koruyucu bir simge rolü oynadığı düşünülmektedir.[10] Yenikapı Marmaray kazı buluntusu olup M.S. 6.–7. yüzyıla tarihlenen büst biçimli kantar ağırlığı bronzdan yapılmış, içi kurşunla doldurulmuştur. Tanrıça Athena'nın betimlendiği ağırlıkta, Tanrıça'nın başının her iki yanında balık betimi bulunan Korinth tipi bir miğfer ve göğsü üzerinde de Gorgo başı yer alır.[11]

BALIKÇILIK VE GEREÇLERİ

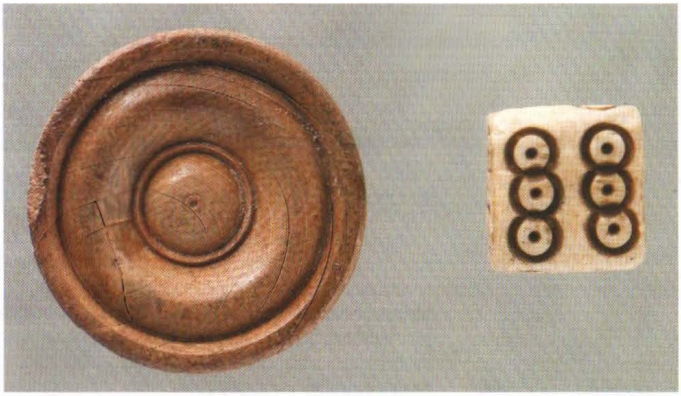
Yazı kapsamında yer verilen ikinci grup malzeme yine hemen hepsi Yenikapı Marmaray kazılarında ortaya çıkan balıkçılıkla ilgili ağ mekikleri, ağ ağırlıkları, zıpkın, olta iğneleri, olta ağırlıkları ve kulduralardır (kayalara takılan oltaları ya da ağları kurtarmakta kullanılan araçlar). Sınırlarının büyük bölümü denizle ilişkili olan Bizans'ta halkın tükettiği yiyecekler içinde balık önemli bir yer tutar, doğal olarak da balıkçılık önemli bir iş alanıdır. Günümüzde de olduğu gibi İstanbul, Yunan, Roma ve Bizans dönemlerinde de balık açısından oldukça zengindir. Byzantion'un balık açısından zenginliğinin önemli bir nedeninin Boğaz'daki akıntının sağladığı avantajdan kaynaklı olduğu kabul edilir.[12] Bizans sofralarında kefal, yağlı balıklar (uskumru gibi), palamut, taze ton balığı sıklıkla yer alır; barbun, levrek, tırpana tüketilirdi. Yengeç, ıstakoz, ahtapot, kalamar ve supya; kabuklulardan midye, istiridye, tarak ve deniz salyangozu da sevilen deniz ürünlerindendi.[13]

Bizans dönemi ticaret balıkçılığının büyük bölümü ağlarla yapılırdı. Balıkçılar ağ mekikleriyle yaptıkları ya da onardıkları ağları kullanır; geniş ağların batmasını sağlamak için de alt kısmına kurşundan, pişmiş topraktan ya da taştan ağ ağırlıkları takarlardı.[14] Ağ balıkçılığı dışında olta balıkçılığı da yapılırdı. Bizanslı balıkçılar avladıkları balık ya da deniz ürünlerini kent surları içindeki iskele ve kıyılara getirmekle yükümlüydü. Balık satıcıları da doğrudan kıyıya demir atmış balıkçılardan balık alıp çeşitli pazar sokaklarından birinde halka satarlardı. Toptan ve perakende satış fiyatları günlük avın miktarına göre günlük olarak ayarlanırdı. Bu sistemin işlerliği balık satıcıları loncasının başkanlarının her gün tan vakti pazara gelen balığın miktarını *eparchos*'a bildirmesini gerektirirdi. Balıkçı teknelerinin halka doğrudan satışı, sistemin işlemesi açısından yasaktı.[15]

Yenikapı Marmaray ve Metro kazılarından ağ mekikleri, ağ ağırlıkları, olta iğneleri ve olta ağırlıkları gibi çok sayıda balıkçılıkla ilgili malzeme ortaya çıkarılmıştır. Çok farklı boyutta, bronzdan yapılmış ağ mekikleri günümüzde kullanılan mekiklerle form

Satranç taşları Yenikapı ve Sultanahmet Eski Cezaevi kazıları, baştaki taş "kale" sondaki ise "şah ya da vezir" dir

Oyun taşları, pul ve zar. Yenikapı kazıları

Buhurdan, Yenikapı Marmaray kazısı

açısından oldukça benzerdir. Mekiklerin her iki ucu birbirine çok yakın olan iki çatala sahiptir. Ancak, uçlardan biri yere paralel ilerlerken diğeri dik olarak sonlanır.[16] Ağların batması için alt kenarlarına takılan dörtgen, halka ve yuvarlak formlu kurşun ağırlıklar da kazı buluntuları içinde sayısal olarak büyük bir yere sahiptir. Kurşundan döküm olarak yapılmış ve üzerlerinde çeşitli çizgisel bezemeleri bulunan dörtgen ağırlıklar ikiye katlanıp, her iki kenar ağa geçirilecek kadar daraltılarak şekillendirilmiştir.[17]

Günümüz iğneleriyle çok büyük benzerlik gösteren Bizans olta iğnelerinin tümü Yenikapı Marmaray kazısı buluntusudur. Bronzdan yapılmış iğnelerin uçları üçgen ve sivridir, oltaya takılan bağlantı ucu ise yassılaştırılarak düzleştirilmiştir. Üç çatallı bir zıpkın da Yenikapı Marmaray kazı buluntuları arasında yer almakta olup olasılıkla ahşap bir sapa takılarak balık ya da ahtapot avlamakta kullanılmıştır. Zıpkının kovanı ve çatalları yassı olup çatal uçları ok ucu formundadır. Olta balıkçılığında kullanılan kurşun ağırlıklar da Yenikapı Metro ve Marmaray kazılarında sayısal olarak çok miktarda ele geçen buluntulardandır. Ağırlıklar konik, çifte konik ve hilal forma sahiptir.[18]

Balıkçılık faaliyetleri sırasında olta iğnelerinin, kayalara takılması gibi istenmeyen durumlarda kuldura/kuldurya adı verilen taş ya da kurşun halkalar kullanılır.[19] Benzer biçimde, dip kayalıklarına takılan ağların ve çapa halatlarının kurtarılması için de büyük boydaki kulduraların kullanıldıkları belirtilmektedir.[20] Benzer bir halka da Yenikapı Metro kazılarından ele geçmiştir. Balıkçılıkla ilgili nesnelerin formları çok uzun yıllar değişmeden kullanılmaya devam etmiştir. Burada örnekleri verilen buluntular da çok farklı açma ve tabakalarda ortaya çıkmış ve bu nedenle yazı kapsamında tek tek tarihleme önerilerine girilmeden tümünün Bizans dönemine ait olduğu söylemekle yetinilecektir.

OYUN VE OYUN TAŞLARI

Kazı buluntuları içinde yer alan diğer bir grup da Bizans'ın günlük yaşamında boş zamanlarının keyifle geçirildiğine işaret eden oyun taşlarıdır. Bizans toplumunun hemen her kesiminde kendinden önceki toplumlarda da (Yunan ve Roma) olduğu gibi tab-

TOPTAN VE PERAKENDE SATIŞ FİYATLARI GÜNLÜK AVIN MİKTARINA GÖRE GÜNLÜK OLARAK AYARLANIRDI. BU SİSTEMİN İŞLERLİĞİ BALIK SATICILARI LONCASININ BAŞKANLARININ HER GÜN TAN VAKTİ PAZARA GELEN BALIĞIN MİKTARINI EPARCHOS'A BİLDİRMESİNİ GEREKTİRİRDİ.

lalı masa oyunlarının oynandığı bilinmektedir. Bu oyunlar düz bir zemin üzerinde oynanan strateji ve yarış oyunları olmak üzere iki dalda değerlendirilmektedir. Strateji oyunları, tarafların rakibin pullarını kuşatmak ve almak üzerine kurgulanan oyunlardır. Yarış oyunları ise zar atılarak pulların kaç hane ilerleyeceğinin belirlendiği ve pulların başlangıç düzeninden belirli bir bitiş yerine taşınması ve mümkün olduğunca çabuk toplanması ilkesine dayanır.[21]

Elimizdeki oyun taşlarının bir bölümü strateji oyunları grubundan olan satranç takımlarına aittir. Yenikapı Metro kazısında ele geçen ve fildişinden yapılmış olup şah ya da veziri temsil eden satranç taşı, benzerleri nedeniyle orta Bizans dönemine (M.S. 11.–13. yy.), tarihlenmektedir.[22] Bir kemik oyun taşı ise kaleyi temsil eder ve buluntu Yenikapı kazıları dışında (Eski Sultanahmet Cezaevi Kazısı buluntusudur) ele geçmiş tek örnek olarak bu yazıda yerini almış-

Muska, Yenikapı Marmaray kazısı

tır. Benzer satranç taşları ile kıyaslandığında orta Bizans dönemine tarihlendirilebilir.[23] Her iki buluntunun benzerleri Serçe Limanı Bizans batığında ele geçen ahşap satranç takımı içinde yer almaktadır.[24]

Bir başka oyun taşı da Yenikapı Metro kazısı buluntusu fildişinden bir puldur. Bu buluntu da, benzer örnekler üzerinden tavla ya da dama pulu olarak değerlendirilmiştir.[25] Yenikapı kazısından ele geçen farklı boyutta kemik ve fildişi zarlar da mevcuttur. Kemik zar Yenikapı Marmaray buluntusudur ve tabakasıyla değerlendirilerek M.S. 5.–7. yüzyıla tarihlendirilebilir.

İNANÇ OBJELERİ

Bizans toplumunun inançları kapsamında kendinden önceki birçok toplumun da kültüründe olduğu gibi kokular ve tütsü günlük hayat ve inançla ilgili ritüellerde önemli bir yer tutar. Tütsülerin yakıldığı buhurdanlar Bizans buluntuları arasında sıkça karşılaşılan objelerdir. En yaygın buhurdan örneklerinde formlar yuvarlak ya da çok köşeli gövdelere sahip olup kimilerinde duman ve tütsü kokusunun yayılmasını sağlayacak delikli kapaklar vardır.[26] Kiliselerde kullanılan buhurdanlar, içlerinde tütsünün yakıldığı litürjik malzemeler olup; ikona, kutsal emanetler veya altarı onurlandırmak; tören başlangıcında kiliseyi şeytani ruhlardan arındırmak, cenazelerde güzel koku sağlamak gibi amaçlarla kullanılmışlardır. Sembolik olarak tütsü; insanlığı, ateş İsa'nın tanrısallığını, dumanın yükselişini, duaların tanrıya ulaşmasını simgeler. Yenikapı Marmaray buluntusu bronz buhurdan, altıgen formludur gövdenin ağız ve dip kenarında paralel yatay silmeler yer alır. Ağız kenarından yükselen aslı halkalarına takılan zincirler tepede bir metal çengele bağlanır. Buhurdan, kazıda ele geçtiği tabaka ve benzerleriyle değerlendirildiğinde M.S. 5.–7. yüzyıla tarihlenir.

İnanç kavramı içinde inceleyebileceğimiz diğer örnek de kurşun bir muskadır. Bizans toplumunda şeytanların varlığına ve eylemlerine olan inanç toplumu derinden etkilemiş, Pagan tanrıların şeytan olduklarını göstermeye çalışan öyküler ise bu inancı beslemiştir. Şeytana ve getirdiği kötülüklere karşı haçın evrensel bir silah olduğu inancı yaygındır. Bunun yanı sıra şeytanın neden olduğuna inanılan nazar ve hastalıkların yarattığı korkuya karşı, takanı koruduğuna inanılan büyü ve muska geleneği de toplumda geniş yer bulmuştur.[27] M.S. 7.–8. yüzyıllarda başlayıp 12.–13. yüzyıllarda yaygınlaşan Medusa tipli bir başı çevreleyen ejderha kafalı yedi yılan vücudundan oluşan imge, koruyucu olduğuna inanılarak sıklıkla muskalar üzerinde resmedilmiştir. İmgeye eşlik eden yazıtların içeriğinden kaynaklı olarak bu muskalarda yer alan Medusa figürü *hystera* (rahim) olarak tanımlanır.[28] Bu figürün vücudun içinde şeytani bir yaratık gibi dolaşan canlı bir varlık olduğu düşünüle-

Ekmek Damgası, Yenikapı Marmaray kazısı

Kandil, Yenikapı Marmaray kazısı

rek muskalardaki merkezi figürün çevresine yaratığı vücuttan çıkarmaya yarayan yazıtlar eklenir ve muskanın gücünü artırmak için bu yazılar dualarla desteklenir.[29] Söz konusu yazıtlarda yer alan kalıplaşmış formül rahime, yani *hystera*'ya hitap eder.

Yenikapı Marmaray kazıları buluntusu bir kurşun muska yukarıda tanımlanan imgeyle birebir benzerdir. Yuvarlak formlu olup, ön yüzünde merkezde Medusa başı ve çevresinde yedi adet ejderha başlı yılan yer alır, arka yüzde ise büyü sözlerinin yer aldığı bir yazıt bulunur. Buluntu benzerleriyle değerlendirilerek M.S. 12.–13. yüzyıllara tarihlenebilir. İnanç kapsamında paylaşabileceğimiz bir başka örnek ise yine Yenikapı kazılarında ortaya çıkartılmış olan bir ekmek mühürdür. Bizans'ta ekmek mühürleri başta *Eucharistia* ritüellerinde yer alan kutsal ekmeğin damgalanmasında kullanılırlar. Hristiyanlar için *Eucharistia* (Eucharist, Aşai Rabbani, Kudas, Kutsal Komünyon, Tanrı'nın Akşam Yemeği) ayini İsa'nın, insanoğlunun selameti için çektiği acılarını temsil eder. Ayinde kullanılan ekmek İsa'nın bedenini, şarap ise kanını simgeler.[30] Eucharistia ayininde "kansız kurban" olarak sunulan ekmek dışında, ayinin sonunda ve çeşitli merasimlerde halka takdis edilmiş *eulogia* ekmekleri de dağıtılır.

Hristiyan litürjisinde yer alan kutsal ekmek yapma ve özel olarak pişirilen bu ekmekleri ayine katma geleneği, Hristiyanlık öncesi dönemlerden Mısır, Yunan ve Roma'dan da bilinir. Politeist ritüellerde tanrılara ekmek sunulduğu, bu sunularda kullanılan kimi ekmeklerin damgalandığı, sağlık anlamı taşıyan *hygeia* yazısının da bu damgalar içinde yer aldığı belirtilmektedir.[31] Yuvarlak, dörtgen, sandalet, hilal gibi değişik form, ölçü ve bezemeye sahip Bizans ekmek damgalarının kimilerinde ΦΩC-ZΩH (Işık- Hayat) gibi kelimelerin monogramları; ΔYNAMIC (Güç), Φ ve HA harflerinden oluşan (Keramet-Mucize) ve sağlık ibarelerinin kısaltmaları yer almakta olup bunlar ibadet edenlerin beklentilerinin çeşitliliğini gösterir.[32]

Ayrıca M.S. 6. ve 7. yüzyıllarda benzerlerine çok rastlanan damgalarda XAPIC (Lütuf), ZΩH- YΓIA (Hayat-Sağlık), EYTYXI (Şans/Bolluk) yazıtlarının da görüldüğü belirtilir.[33] Kilise ayinlerinde ekmeği damgalamanın dışında bu tip damgalar aynı zamanda ticari amaçla da kullanılırdı. Yağ ve şarap taşıyan pişmiş toprak amfora, küp ve testilere ve/veya söz konusu kapların kapaklarına üreticiyi belirlemek ve içeriği koruma amacıyla damga vurulurdu. Söz konusu damgalarda her ne kadar daha ziyade monogram biçiminde üreticinin ismi yer alsa da, bazı üreticiler koruyucu ibareler ve dini sembolleri tercih etmekteydi. Yenikapı Marmaray kazısı buluntusu dörtgen formlu bronz ekmek mührünün damgası üzerinde yüzük biçimli bir tutamak halkası yer alır. Baskı yüzünde ise yüksek kabartma olarak sağlık anlamı taşıyan YΓEIAN (*hygeian*) yazıtı okunur.[34]Damga, konteksti ve benzerleri değerlendirilerek M.S. 5.–7. yüzyıllara tarihlendirilebilir.

AYDINLATMA VE KANDİL

Bizans günlük yaşamında aydınlatma da önemli bir olgudur. Aydınlatmada kullanılan en yaygın malzemeler pişmiş toprak kandillerdir. Haznelerine zeytinyağı konulup sonra da tekstil içerikli bir fitil, bu hazneden yağı çekmesi sağlanacak şekilde kandilin burun ucundan çıkartılır. Yağı emmiş ve havayla temas etmiş olan fitil yakıldığına etrafı aydınlatır. Pişmiş toprak kandiller üretimlerinin kolaylığı ve maliyetinin ucuzluğu nedeniyle alım gücü düşük kimseler tarafından da kullanılırdı. Fenerler ve meşaleler de aydınlatmada kullanılan nesnelerdir ancak meşaleler açık alanlarda kısa süreli aydınlatmalar için kullanılırdı.[35]

Gümüş ve bronz kandiller ile cam kandiller ve büyük mekânların aydınlatılmasında birden fazla ışık kaynağı gerektiğinden birçok yağ kandilinin yerleş-

tirildiği delikli dairesel bir levhaya yerleştirilen çok sayıda kandilden oluşan *polykandelon*lar da Bizans dönemi aydınlatma araçları içinde sayılabilir. Ancak bu araçlar daha az sayıda ve alım gücü yüksek kişilerce ya da büyük kiliseler tarafından kullanılan materyallerdi. M.S. 7. yüzyıldan itibaren profesyonel olarak mum yapımcılarının olduğu, balmumu ve hayvansal yağların (fenerler için) kullanıldığı, mumun kullanımının kolay olmasının yanı sıra üretimin maliyetinin yüksek olduğu ve kandile göre daha az bir aydınlatma sağladığı da bilinmektedir.[36]

Yenikapı Marmaray buluntusu kandil bronzdan yapılmıştır ve dibinde bulunan çivi deliğinden bir üç ayakla kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Tasarımı, Helenistik (M.Ö. 4.–M.Ö. 1. yy.) ve Roma dönemlerinden de bilinen bu tür kandiller M.S. 7. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Kandil yuvarlak gövdeli ve uzun burunludur. Limanın dolgusu içinde uzun süre kaldığından bronz yüzeyi oldukça bozulmuştur. Bozulmadan dolayı gövdeye sabitlenmiş olan yağ haznesi deliği üzerindeki kapağın detayı anlaşılamamakla birlikte, insan başı formunda olduğu gözlenebilmektedir.[37] Bitkisel sarmal dal formuna sahip kulp gövdenin her iki yanından geniş bir açıyla yükselerek kapağın arkasında gövdeyle birleşir. Kulpların birleştiği noktada bir haç betimi yer alır. Kandil kaidesi yuvarlak formlu olup tabanı genişleyerek tamamlanır, dipte dörtgen bir çivi deliği mevcuttur. Kandil, benzerleri ile değerlendirilerek M.S. 6.–7. yüzyıllara tarihlenebilir.[38]

SONUÇ

İstanbul çok uzun ve önemli tarihe geçmişe ve bir o kadar da önemli tarihi buluntulara sahip bir şehirdir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından yapılmış olan kazılarda ortaya çıkan buluntular; kentin geçmişini günümüze taşımakla kalmayıp, bugünün kültürünün ne denli geçmişten beslendiğini de göstermektedir. Yazıda yer alan buluntular günlük yaşantımızda halen varlığını koruyan kimi materyal ve inançların, Bizans ve öncesi kültürlerde neredeyse birebir var olduğunu ortaya koymaktadır. Tüccarların halen kullandıkları terazi ve kantarların biçim ve kullanım açısından geçmiştekilerle ne kadar benzer olduğunu; günümüz balıkçılığında kullanılan ağların, üzerindeki ağırlıkların, olta balıkçılığı materyallerinin son derece benzer olduğunu görebiliyoruz. Keyifle oynadığımız satranç, tavla, dama gibi oyunların Bizans toplumunda da yaygın olarak oynandığını ya da üzerinde taşıdıkları büyü objeleri ve dua yazıtlarının kendilerini koruyacağına inanan hemşerilerimizin geçmişte de var olduklarını anlayabiliyoruz. Kısaca arkeolojik çalışmalar ve ürünü olan buluntular, bize insanoğlunun geçmişiyle ilgili çok önemli bilgiler verip, aynı zamanda insanoğlunun yarattığı kültürleri geçmişten gelen birikimleriyle geliştirdiğini de gösteriyor.

GÜLBAHAR BARAN ÇELİK – EMİR SON
ARKEOLOG, İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ*

DİPNOTLAR

1 Yenikapı kazıları dışında bir adet kemik oyun taşı, Sultanahmet Eski Cezaevi kazısında ele geçen bir buluntu olarak yazıda yerini almıştır.
2 Bkz. *Das Eparchenbuch Leons des Weisens.* ed. ve çev. J. Koder (Viyana, 1991); R. Asal, 'İstanbul'un Ticareti ve Theodosius Limanı.' *Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı. Marmaray, Metro, Sultanahmet Kazıları,* der. A. Karamani Pekin (İstanbul, 2007), s. 187.
3 O. Tekin, *Ege Dünyasında Terazi Ağırlıkları Klasik ve Hellenistik Dönemler* (İstanbul, 2015), s. 118.
4 Tekin, *Ege Dünyasında Terazi Ağırlıkları*, s. 117.
5 O. Tekin, "Yakındoğu Uygarlıklarından Bizans'a Terazi ve Terazi Ağırlıkları," *Haberler, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü* 42 (2016), s. 2–11; *Eparchion Biblion*, Fransızca çevirisi için, bkz. *Le Livre du préfet, ou l'édit de l'empereur Léon le Sage sur les corporations de Constantinople*, çev. J. Nicole (Cenevre, 1894). Almanca çevirisi için, bkz. *Das Eparchenbuch Leons des Weisen.*
6 *Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı*, s. 258, kat. no. Y14.
7 S. Öztopbaş, "Antakya'dan Theodosius Limanı'na Ulaşan Sikkeler, I. Iustinianus Dönemi Bronz Sikke Definesi." *Saklı Limandan Hikayeler Yenikapı'nın Batıkları*, der. Z. Kızıltan, G. Baran Çelik (İstanbul, 2013), s. 66–67.
8 Tekin, *Ege Dünyasında Terazi Ağırlıkları*, s.117.
9 Tekin, *Ege Dünyasında Terazi Ağırlıkları*, s. 118–120.
10 B. Pitarakis, "Daily Life at the Marketplace in Late Antiquity and Byzantium, " *Trade and Markets in Byzantium*. Dumbarton Oaks Byzantine Symposia and Colloquia, der. C. Morrison (Washington D.C., 2012), s 422; B. Pitarakis. "Konstantinopolis'te Günlük Hayat," *Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkentin 8000 Yılı* (İstanbul, 2010), s. 154.
11 *Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı*, s. 261, kat. no. Y18.
12 G. Dagron, "Poissons, pêcheurs et poissonniers de Constantinople," *Constantinople and Its Hinterland: Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993*, der. G. Dagron, C. Mango (Aldershot, 1995), s. 57–77; O. Tekin, *Eskiçağ'da İstanbul'da Balık ve Balıkçılık* (İstanbul, 2010), s. 14; K. Deveciyan. *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık*, çev. E. Üyepazarcı (İstanbul, 2013).
13 A. Dalby, *Bizansın Damak Tadı*: Kokular Şıraplar Yemekler, çev. A. Özdamar (İstanbul, 2004), s. 60.
14 M. Rautman, *Daily Life in the Byzantine Empire* (Londra, 2006), s. 171.
15 Dalby, *Bizansın Damak Tadı*, s. 58.
16 Mekiklerin kullanım şekli için, bkz. E. Galili, A. Zemer, B. Rosen, "Ancient Fishing Gear Associated Artifacts from Underwater Explarations in Israel- A Comparative Study," *Archaeofauna* 22 (Mayıs 2013), s. 154, şek. 14. https://revistas.uam.es/archaeofauna/article/view/6379/6855
17 Ağırlıkların kullanım biçimi için, bkz. Galili, Zemer, Rosen, "Ancient Fishing Gear," s. 152, şek. 8:9, 153, şek. 9, 12; Ağırlıkların detayları için, bkz. E. Galili, B. Rosen, J. Sharvit, "Fishing-gear Sinkers Recovered from an Underwater Wreckage Site off the Carmel Coast, Israil," *The International Journal of Nautical Archaeology* 31/2 (2002), s. 182–201.
18 Benzer örnekler için, bkz. P. I. Kuniholm, "The Fishing Geat," *Yassı Ada, A Seventh-Century Byzantine Shipwreck*, der. G. Bass, F.V. Doorninck, cilt 1 (Texas, 1982), s. 300, şek. 19; s. 301, şek. 21.
19 Kullanım biçimi için, bkz. Galili Zemer, Rosen, "Ancient Fishing Gear," s. 158.
20 C. Pulak, R. F. Townsend, "The Hellenistic Shipwreck at Serçe Limanı, Turkey: Preliminary Report," *American Journal of Archaeology* 91/1 (1987), s. 40, şek. 9.
21 S. S. Bener, *Antı'çağ'da Oyun ve Oyuncaklar* (İstanbul, 2016), s. 15.
22 G. Baran Çelik, "Yenikapı'da Günlük Yaşam," *Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı*, s. 222.
23 İstanbul'daki Bizans Sarayları, der. G. Baran Çelik (İstanbul, 2011), kat. no. 75.
24 K. Cassavoy, "The Gaming Peaces," *Serçe Limanı: An Eleventh- Century Shipwreck*. cilt 1 (Texas, 2004), s. 331, şek. GP2; s. 333, şek. GP3, GP4.
25 Benzer örnek için bkz. Cassavoy, "The Gaming Peaces," s. 334, şek. GP 9.
26 B. Pitarakis, "Konstantinopolis Kilisesindeki Ayin Objeleri," *Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkentin 8000 Yılı*, s. 152. Bizans'ta tütsü ve kokular için, bkz. B. Caseau, "Incense and Fragrances: From House to Church. A Study of the Introduction of Incense in the Early Byzantine Christian Churches," *Materiol Culture and Well-Being in Byzantium (400–1453)*, der. M. Grünbart, E. Kislinger, A. Muthesius, D. Stathakopoulos (Viyana, 2007), s. 75–92.
27 B. Pitarakis, "'Git Git Nefret Edilenî': Bizans'ta Büyü, Sağlığı Koruma ve Kötülüğü Kovma Sanatı," İstanbul Araştırmaları Yıllığı 1 (2012), s. 15.
28 Pitarakis, "'Git Git Nefret Edilenî'," s. 27.
29 Pitarakis, "Konstantinopolis'te Günlük Hayat," s.154–155.
30 Pitarakis, "Konstantinopolis Kilisesindeki Ayin Objeleri," s.158–159
31 D. Şahin, E. Tok, "Myndos/Asar Tavşan Adası Ekmek Mühür Kalıbı ve Hacı Pulları (The Bread Stamp and Pilgrim Tokens From Myndos/Asar Tavşan Island)," *TÜBA-KED* 10 (Mayıs 2012), s. 14. https://www.academia.edu/11682822/MYNDOS_ASAR_TAVŞAN_ADASI_EKMEK_MÜHÜR_KALIBI_VE_HACI_PULLARI.
32 Şahin, Tok. "Myndos/Asar Tavşan Adası Ekmek Mühür Kalıbı," s. 15–16.
33 *Hayat Kısa, Sanat Uzun: Bizans'ta Şifa Sanatı. Yeni Yaklaşımlar*, der. B. Pitarakis (İstanbul, 2016), s. 343.
34 Benzer örnek için, bkz. M. Grünbart, "Byzantine Metal Stamps in a North American Private Collection," *Dumbarton Oaks Papers* 60 (2006), s.13–24.
35 L. Motsianos, "Joyous light," *Everyday Life in Byzantium*. der. D. Papanikola-Bakırtzi (Atina, 2002), s.282.
36 Motsianos, "Joyous light," s. 282; Pitarakis, "Konstantinopolis'te Günlük Hayat," s. 151.
37 Çok yakın benzer bir örnek Yunanistan'da özel bir koleksiyonda bulunmakta olup bu kandilin kapağında medusa başı yer alır. Bkz. *Everyday Life in Byzantium*, s. 288, kat. 304.
38 Yazı içeriğinde yer alan buluntuların Maden ve Hulliyat Eserleri Koleksiyonu Eserlerinin Envanter Numaraları: Kefeli terazi 06. 218 (M), 06.219 (M), 06.222 (M); terazi ağırlığı 13.2 (M); el kantarı 14.388 (M); büst biçimli kantar ağırlığı 07. 53 (M); ağ mekikleri 15.529 (M), 15.531 (M), 15. 2351 (M); dörtgen ağ ağırlıkları 14.84 (M), 15.444 (M); halka formlu ağ ağırlıkları 09.207 (M), 09.253 (M); yuvarlak formlu ağ ağırlıkları 09.304 (M),15.2148 (M); olta İgneleri 07.105 (M), 08.64 (M), 15.2300 (M); zıpkın 09.186 (M); olta ağırlıkları 06.211 (M), 10.190 (M), 12.393 (M), 15.2394 (M); kuldura 09.373 (M); satranç taşı (Şah ya da vezir) 07.10 (M); kale 09.424 (M); satranç taşları 09.34 (M), 16.327 (M); pul 12.350 (M); buhurdan 15.424 (M); muska 14.269 (M); ekmek mührü 15.2198 (M); kandil 16.10(M).

* Konuyla ilgili olarak tarafımıza yayın izni veren ve süreci destekleyen Müze Müdürümüz Sn. Rahmi Asal ve Müdür Yardımcımız Sn. Tuğçe Akbaytoğan'a, buluntu fotoğraflarının çekimi için Sn. Dilara Şen Turan'a teşekkür ederiz.

İstanbul'un Eski Çağ ve Orta Çağ Limanları

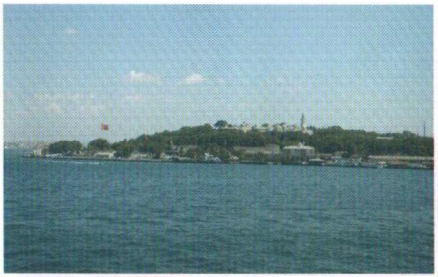
MUSTAFA H. SAYAR

TÜRKİYE'NİN NÜFUS YÖNÜNDEN EN BÜYÜK ŞEHRİ OLAN İSTANBUL'UN "TARİHİ YARIMADA" OLARAK TANIMLANAN, SURLARLA SINIRLANAN ALANIN İÇİNDE SARAYBURNU BÖLGESİNDE ESKİ ÇAĞ'DA OLUŞMAYA BAŞLAMASININ VE ORTA ÇAĞ'DAN YENİ ÇAĞ'A ULAŞAN SÜREÇTE GELİŞEN YERLEŞİMİN BURADA KURULMASININ NEDENLERİNDEN BİRİ BOĞAZ GİRİŞİ, HALİÇ VE MARMARA DENİZİ ARASINDA BÜYÜK STRATEJİK ÖNEME SAHİP KONUMUYDU. İSTANBUL BOĞAZI'NIN İKİ YAKASINDA ÇOK SAYIDA RIHTIM VE GEMİ BAĞLAMA YERİNİN VARLIĞI BİLİNMEKTEYDİ. BUNLAR ÇAĞLAR BOYUNCA HAVA ŞARTLARINA VE YÜZEYDE KUZEYDEN GÜNEYE DOĞRU HAREKET EDEN AKINTININ ŞİDDETİNE GÖRE DENİZCİLER TARAFINDAN DOĞAL LİMANLAR OLARAK SÜREKLİ KULLANILMAKTAYDI.

İstanbul ve yakın çevresindeki yerleşim yerlerinin kuruluş tarihleri paleolitik döneme uzanmaktadır. İstanbul'un Trakya'daki topraklarında Yarımburgaz Mağarası ve Yenikapı kazılarında ortaya çıkarılan neolitik dönem yaşam izleri; Anadolu yakasında ise Fikirtepe bölgesinde tespit edilen prehistorik yerleşim yeri ile Beykoz ve Pendik'teki yerleşim izleri bugün Fatih ve Kadıköy ilçeleri ile onların daha batısındaki bölgelerde Marmara Denizi ve denize dökülen akarsuların çevresinde oluşmuş yerleşim yerlerinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu yazının konusu ise İstanbul'un Sarayburnu olarak tanımlanan yükseltisi ve onun hemen önündeki sahil kesiminde M.Ö. 7. yüzyıldan başlayarak oluşan şehir devletinin ve onun devamında M.S. 4. yüzyıl ikinci çeyreği başında Roma imparator şehri ve daha sonra imparatorluk başkenti konumuna yükselen şehrin bu konumunu iki büyük imparatorluğun başkenti

Harita: Byzantion ve Limanları

Byzantion Akropolü (M. H. Sayar)

olarak 1923 yılına kadar kesintisiz sürdürmüş olduğu dönemde kullanılan limanların yerleri ve kullanım amaçları hakkında tarihi kaynakların verdikleri bilgilerin bir araya getirilmesidir.

BYZANTION ŞEHİR DEVLETİ DÖNEMİ LİMANLARI (M.Ö. 660–M.S. 330)

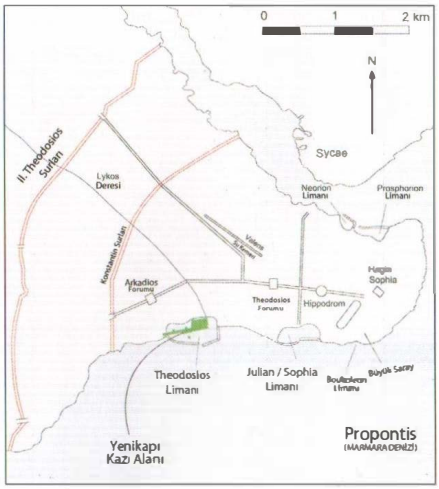
M.Ö. 660 yılı civarında şehir devleti olarak Sarayburnu'nda kurulmasına başlanan Eski Çağ İstanbul'u yerel bir Trakyalı olduğu sanılan Byzas ismindeki tarihi bir kişilik olmayan kurucunun adının verilmesiyle Byzantion adıyla kuruldu. Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi yönünden gelip şehrin önünden geçerek İstanbul Boğazı'na girip Karadeniz'e çıkmak isteyen gemiler yılın büyük bir kesiminde sürekli esen kuzey rüzgarı ve Karadeniz'den Marmara Denizi'ne doğru kuvvetli akıntı nedeniyle Byzantion limanında uzun zaman beklemek zorunda kalıyorlardı. Byzantion şehir devleti uygun hava şartları için bekleyen gemilerden aldığı gümrük ile büyük gelir elde etmekteydi. Bu dönemde Byzantion'un Haliç girişinde bugünkü Harem arabalı vapur iskelesi ile Eminönü vapur iskelelerinin bulunduğu alanda yan yana üç rıhtımı vardı. Bunlardan ortadaki bir dalgakıran ile korunaklı hale getirilmişti. Bu limanlardan birinin adının Neorion, diğerinin ise Prosphorion olduğu bilinmektedir. Daha küçük olduğu anlaşılan üçüncü limanın adı bilinmemekte ve Byzantion'un Roma devletinin yeni başkenti olmasıyla birlikte kullanım dışı bırakılarak diğer iki limanın alanına dahil edilmiş olduğu sanılmaktadır.

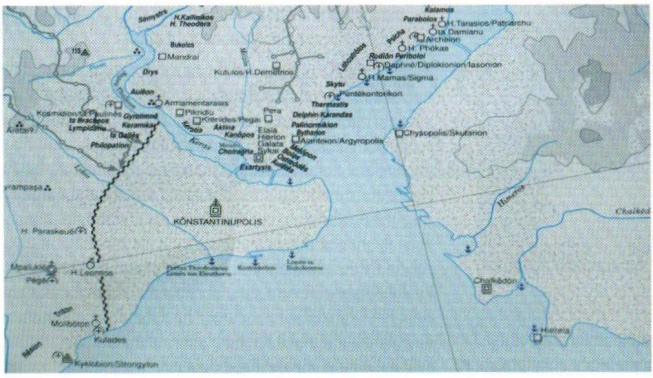
Byzantion şehir devletinin Haliç kıyısındaki limanlarından Neorion da bir tersane vardı. Neorion ve Prosphorion limanları Eski Çağ'da yaygın olduğu üzere yuvarlak yapılmıştı ve etrafları dalgakıranlar ve sütunlu caddeler ile çevrilmişti. Başkentin nüfusuyla paralel olarak ihtiyaçlarının giderek artması üzerine yetersiz kalmaya başlayan Prosphorion limanı çevresine buğday siloları inşa edilmeye başlandı. Limanın yakınında bulunan bir meydan olan Strategion pazar yeri olarak düzenlendi. 542 yılında başlayan veba salgınları sırasında şehrin nüfusunun Haliç kıyısındaki limanlar bölgesine yığılması, buraların kullanım şartlarını temelden etkiledi. Daha sonraki yüzyıllarda giderek dolan liman çanağının sadece Byzantion akropolüne komşu kısmı M.S. 13. yüzyıla kadar kullanılabildi.

DOĞU ROMA (BİZANS) DÖNEMİ LİMANLARI (M.S. 330–M.S. 1453)

M.S. 4. yüzyıl ikinci yarısında artık şehir büyük bir imparator şehri konumuna ulaştığında, Haliç kıyısındaki limanların ihtiyaçlara cevap vermemeleri nedeniyle Marmara Denizi kıyısında yeni limanlar yapılması gereksinimini doğurdu. İmparator Julianus zamanında (hük. M.S. 361-363) onun adıyla anılan bugünkü Kadırga ve Kumkapı bölgesindeki liman M.S. 6. yüzyıl ikinci yarısında II. Justinus'un zamanında (hük. M.S. 565-578) eşi Sophia'nın adı verilerek kullanılmaya devam etti. Bu limana doğru açılan kapıya ise Kontoskalion adı verilmekteydi. Bu bölgenin doğusunda sarayın ihtiyaçlarını karşılamak için Bukoleon limanı inşa edilmişti.

İstanbul'un Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmasıyla birlikte, o dönemde var olan limanlarının dışında yeni limanlar yapılmaya başlamasıyla eski ve yeni liman isimlerinde karışıklıklar oluşmaya başladığı görülmektedir. Örneğin Heptaskalon limanını bazı araştırmacılar Marmara Denizi kıyısında lokalize etmek isterlerken, bazı araştırmacılar da bu limanın Haliç kıyısında aranmasını önermektedirler. Şehir devleti Byzantion, Haliç kıyısındaki Neorion ve Prosphorion isimlerini taşıyan ve kuzeye bakan limanlarıyla deniz aşırı bağlantılarını ve ticari gereksinimlerini karşılayabilirken aynı yerde kurulan yeni başkent Konstantinopolis'in batıya doğru genişlemesiyle birlikte Propontis (Marmara Denizi) kıyısında iki yeni liman alanı oluşmuştur. Bunlar M.S. 4. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Julianus ve dördüncü çeyreğinde Theodosius isimlerindeki imparatorların adlarının verildiği ve yeni deniz ulaşımını ağırlıklı olarak yeni başkentin güney bölgesine yönlendiren limanlardı. M.S. 6 ve 7. yüzyıllarda veba salgınları nedeniyle şehrin nüfusunun azaldığı dönemlerde Haliç donanmanın üssü olarak kullanılmıştı. Ancak M.S. 10. yüzyıldan sonra Haliç'in tekrar dış ticaretin merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

Konstantinopolis, Haliç ve Boğaz limanları
Harita: A. Külzer, *Tabula Imperii Byzantini* 12 (Viyana, 2008)

M.S. 4. yüzyıl ikinci yarısında Marmara Denizi kıyısında inşa edilen ilk büyük limanın yapımına imparator Julianus döneminde 362 yılında başlanmıştır. Rıhtımı ve dalgakıranlarıyla sigma harfi şeklinde olduğu anlaşılan bu liman 509 yılında imparator I. Anastasius (hük. M.S. 491–518) döneminde kapsamlı bir bakım ve onarım çalışmasıyla büyük ölçüde yenilenmiştir. II. Justinus zamanında liman imparatoriçe Sophia'nın adı verilerek genişletilmiştir. Bu liman M.S. 6. ve 7. yüzyıllarda genellikle tahıl ve diğer yiyecek maddelerinin nakli için kullanılmaktaydı. 13. yüzyıl başlarında imparator VIII. Michael Palaiologos (hük. M.S. 1259–1282) tarafından tersane olarak düzenlendi. Osmanlı devrinde Kadırga limanı adıyla hizmet vermeye başlayan bu liman M.S. 16. yüzyıl sonlarında tersanenin Haliç'e taşınmasıyla doldurularak kullanıma kapatıldı.

Marmara Denizi kıyısına bakan diğer bir liman ise Doğu Roma İmparatorluğu'nun yönetim merkezi olan sarayın limanı olarak 6. yüzyılda inşa edilmiş olduğu tahmin edilen Bukoleon Sarayı'dır. Sadece saraya hizmet veren bir rıhtımı olan bu limanın adı, önce o bölgedeki sahili ve M.S. 9. yüzyıldan başlayarak sarayın sahile yakın kesimlerini de kapsamıştı. Oldukça görkemli bir cephesi olmasına rağmen elçi heyetlerinin kabulü için tercih edilmemesi dikkat çekicidir. İmparatorun saraya geliş ve gidişlerinde kullandığı bu limanda kendisine eşlik eden savaş gemileri beklemekteydi.

Kulp damgasında monogram. Yenikapı kazısı
İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğünün izinleriyle
M. H. Sayar

Haliç kıyısında olduğu tahmin edilen ancak tam yeri bilinemeyen Heptaskalion, adından da anlaşıldığı üzere yedi iskele anlamını taşır. İmparator I. Basileos'un (hük. M.S. 867–886) Aziz Akakios'un kilisesinin onarılması sürecinde Haliç kıyısında bir bölgede olduğu anlaşılan Akakios Kilisesi'nin ve Heptaskalion limanının yerinin kesin olarak tespiti için daha somut verilere ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Haliç kıyısında Unkapanı ve Ayvansaray arasında yapılmış olan lokalizasyon önerileri, yeterli veri elde edilemediğinden Heptaskalion limanının yeri halen tam olarak bilinememektedir. Ayrıca Haliç kıyısında, Balat kapısı civarında avcı anlamına gelen Kynegion bölgesinin limanının bulunduğu anlaşılmaktadır. Yazılı kaynaklar bugün Balatkapı olarak bilinen kapının, Bizans döneminde Kynegion kapısı olarak anıldığını belirtmektedirler.

Marmara Denizi kıyısında kara surları ile deniz surlarının buluştuğu bölgedeki rıhtımın orta Bizans dönemi kaynaklarındaki adı Brachialion İskelesi idi. Özellikle sur dışında yapılan dini törenler ve diğer resmi geçitler sırasında imparator tarafından kullanılmaktaydı. Konstantinopolis'in surlarla çevrili alanının dışında kalan bölgelerde önemli limanlar bulunduğu ve şehrin çevresindeki askeri ve ticari faaliyetlerde bu limanların önemli rol oynadığı bilinmektedir. Bunların başında bugün Bakırköy ilçesinin sahil kesiminde lokalize edilen ve arılarını başkente 7 mil uzaklıktaki miltaşının bulunduğu yer olan iki iskeleye sahip Hebdomon limanı gelmektedir. Sadece Makrohorion (Bakırköy) yerleşmesine yanaşan küçük gemileri alabilecek kapasitesi olan liman çevresinde yeni imparator olan yöneticinin askeri ve sivil üst düzey yöneticiler tarafından selamlanmaları için saray ve tahkimat yapılarının inşa edilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

İstanbul'un Asya Yakası'nda bulunan Kadıköy'ün sahil kesiminde Eski Çağ'da oluşan ve iki limanı olan Khalkedon'un ismi değişmeden Bizans devrinde de devam etmiş ve bu bölgeden geçen deniz trafiğini

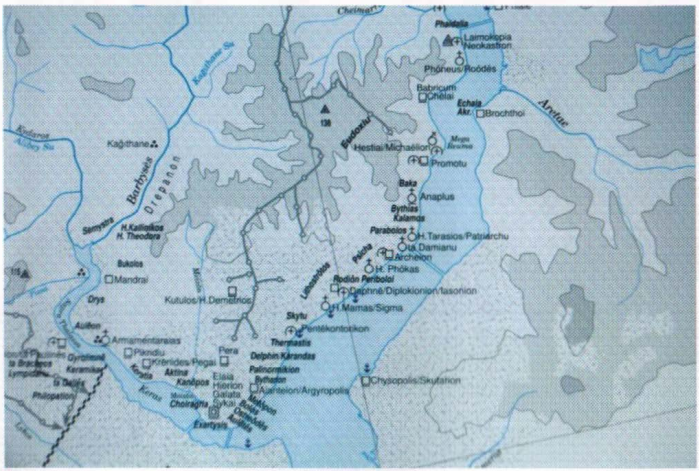
Theodosius liman çanağı ve limanın rekonstrüksiyon önerisi
İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi

Boğaz'ın Karadeniz çıkışına kadar denetleyebilmişti. Geç Antik devirde oluşan Chrysopolis (Altın şehir/Üsküdar) ve Fenerbahçe Burnu'nda lokalize edilen Hiereia ile Kalamış koyunda lokalize edilen Eutropios Limanı doğuya doğru sefere çıkan imparator, ailesi ve maiyetindeki üst düzey bürokratlar tarafından kullanılmaktaydı.

YENİKAPI KAZILARI VE THEODOSIUS LİMANI

Yukarıda adlarına değinilen limanlar içinde eldeki verilere göre en geniş alana yayılanı hiç şüphesiz Yenikapı'da lokalize edilen Theodosius limanıdır. M.S. 4. yüzyılın son çeyreğinde I. Theodosius zamanında (hük. M.S. 379-395) onun adıyla tanımlanan Yenikapı ve Langa bölgesindeki liman yer almaktadır. Burası için M.S. 6. yüzyıldan başlayarak imparator limanı anlamına gelen Kaisarios ismi kullanılmaya başladı. Bu limanın Eleutherios limanı ile özdeşleştirilmesinin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Başta Mısır olmak üzere çeşitli bölgelerden getirilen tahıl bu liman çevresindeki silolarda depolanmaktaydı. Bu limanın Lykos (Bayrampaşa) deresinin getirdiği alüvyonla tamamen dolduğu anlaşılmaktadır. Forum Tauri (Boğa Meydanı) olarak bilinen bugünkü Beyazıt meydanının batı kenarında I. Theodosius döneminde Theodosius Forumu ve takı yapılırken burası tesviye edilerek düzlenmiş ve buradan çıkarılan toprak Eleutherios limanı çevresine dökülmüştür. Yenikapı'da bu yüzyılın başında yapılan kazılar sırasında bulunan ve M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 2. yüzyıl arasına tarihlenebilen mezar steli parçalar belki de bu tesviye çalışması ve toprak dökümü sonucunda Beyazıt bölgesindeki Byzantion Nekropol alanından Yenikapı liman alanına taşınmışlardı. Bu eserlerden bazıları da geç Antik devirde bu limanın rıhtımının yapımında devşirme yapı malzemesi olarak kullanılmışlardı. Marmara Denizi kıyısındaki limanlar ticari nitelik taşımaktan çok şehrin başta gıda olmak üzere önemli lojistik ihtiyaçlarını karşılamak ve özellikle savaş filosunun sığınması için yapılmışlardı.

Son yıllarda bu bölgede İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü başkanlığında 58.000 m²'lik bir alanda metro ve Marmaray istasyonları yapımı için yapılan kurtarma kazılarında ortaya çıkan buluntular sayesinde M.S. 5 ile 11. yüzyıllar arasında oldukça yoğun ve sistemli bir şekilde kullanıldığı ortaya çıkan bu liman büyük ihtimalle 390 yılında I. Theodosius zamanında inşa edilmeye başlamıştı. Buluntular genellikle I. Theodosius dönemi sonrasında M.S. 5 yüzyılın başlarında limanın nasıl kullanıldığı ve daha sonraki yüzyıllardaki gelişim aşamaları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Yazılı kaynaklar tarafından ilk

Bizans devrinde Boğaz ve Haliç kıyılarındaki rıhtım ve gemi bağlama yerleri
Harita: A. Külzer, *Tabula Imperii Byzantini* 12 (Viyana, 2008)

Grafitti türü yazıtlardan. Yenikapı kazısı
İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğünün izinleriyle M. H. Sayar

kez 425 yılında Theodosius limanı olarak tanımlanan limanın çanağında kalıntıları bulunan 37 adet ahşap tekne ve teknelerin taşıdıkları yük olarak saptanan buluntular burasının M.S. 5.yy. ilk çeyreğinde yüzölçümü batıya doğru giderek yayılan ve nüfusu artan başşehrin başta yiyecek ve içecek olmak üzere tüm zorunlu gereksinimlerinin ulaştırıldığı aktarım noktası olarak kullanıldığını göstermektedirler.

Tenedos'a (Bozcaada) kadar Akdeniz'in çeşitli bölgelerinden büyük ticaret gemileriyle Konstantinopolis'in ihtiyacını karşılamak için getirilen malların Çanakkale Boğazı'nda uygun rüzgar ve akıntı şartları beklerken bozulmalarını önlemek için, malları Tenedos adasında inşa edilmiş büyük ambarlarda geçici olarak depolamak ve sonra daha küçük gemilerle başkente nakletmek yoluna başvurulmuş olmalıydı. M.S. 11. yüzyıldan sonra liman çanağının Lykos (Bayrampaşa) deresinin getirdiği alüvyonlarla giderek dolmuş olması nedeniyle kullanılamaz hale gelen bu alan 18. yüzyılda tamamen doldurulmuş ve o dönemdeki deniz trafiği bugün yaklaşık yüz metre güneyde sahil yolu olarak bilinen bölgede son yıllarda ahşap iskelelerle oluşturulmuş şekilde izleri bulunan rıhtım alanıyla bir süre daha kullanılmaya devam etmiştir. Bugün bu bölgenin sahili Bandırma, Mudanya ve Yalova gibi Marmara Denizi güney sahilinde yer alan önemli limanlara sefer yapan gemilerle İstanbul'un Asya kıyısındaki yerleşim yerlerine ulaşımın sağlandığı önemli bir iskeledir.

Yukarıda değinilen limanlar dışında İstanbul Boğazı'nın iki yakasında çok sayıda rıhtım ve gemi bağlama yerinin varlığı bilinmekteydi. Bunlar çağlar boyunca hava şartlarına ve yüzeyde kuzeyden güneye doğru hareket eden akıntının şiddetine göre denizciler tarafından doğal limanlar olarak sürekli kullanılmaktaydı. M.S. 2. yüzyılda İstanbul Boğazı'ndaki deniz yollarının kullanımı ve bu güzergahtaki gemi bağlama yerleri Byzantion'lu Dionysios adlı bir yazar tarafından *Anaplus Bospori* adlı eserinde ayrıntılarıyla tanımlanmıştır.

MUSTAFA H. SAYAR - İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ

Yenikapı kurtarma kazılarının kapsadığı alan
İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi

KAYNAKÇA

Asal, R., "Theodosius Limanı ve İstanbul'un Bizans Dönemi Deniz Ticareti," İstanbul Arkeoloji Müzeleri, 1.

Marmaray Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 5-6 Mayıs 2008 (İstanbul, 2010), s. 153 – 160.

Asutay – Effenberger, A., "Zum Stadtteil Kynegion und seinem Hafen in spätbyzantinischer und osmanischer.

Zeit," *Häfen im 1. Millenium A. D.*, der. Th. Schmidts, M. Vučetic (Mainz, 2016), s. 109 - 118.

Belke, K., "Tore nach Kleinasien," *Die byzantinischen Häfen Konstantinopels*, der. F. Daim (Mainz, 2016), s.161 -172.

Berger, A., "Konstantinopel und seine Häfen", *Häfen im 1. Millenium A. D.*, der. Th. Schmidts, M. Vučetic (Mainz, 2015), s. 77 – 88.

Daim, F., (der.) *Die byzantinischen Häfen Konstantinopels* (Mainz, 2016).

Dethier, Ph. A., *Der Bosphor und Konstantinopel* (Viyana, 1876).

Güngerich, R.,(ed.) *Dionysii Byzantii. Anoplus Bospori* (Berlin, 1958).

Heher, D., "Julianoshafen-Sophienhafen-Kontoskalion", *Die byzantinischen Häfen Konstantinopels*, der. F. Daim (Mainz, 2016), s. 51 – 66.

Heher, D., "Der Palasthafen des Bukoleon", Die byzantinischen Häfen Konstantinopels. der. F. Daim (Mainz, 2016), s. 67 – 90.

Janin, R., *Constantinople byzantine. Développement urbain et Répertoire topographique* (Paris,1964).

Kızıltan, Z., (der.) *Stories from the Hidden Harbor: The Shipwrecks of Yenikapı* (İstanbul, 2013).

Kislinger, E., "Neorion und Prosphorion – die alten Häfen am Goldenen Horn", *Die byzantinischen Häfen Konstantinopels*, der. F. Daim (Mainz, 2016), s. 91 – 97.

Külzer, A., Ostthraklen (Europe) Tabula IMPerii Byzantini, Viyana 2008.

Külzer, A., "Der Theodosios-Hafen in Yenikapı, İstanbul: ein Hafengelände im Wandel der Zeiten", *Die byzantinischen Häfen Konstantinopels*, der. F. Daim (Mainz, 2016), s. 35 – 50.

Müller – Wiener, W., *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls* (Tübingen, 1977)

Müller – Wiener, W., *Die Häfen von Byzantion Konstantinupolis Istanbul* (Tübingen, 1994).

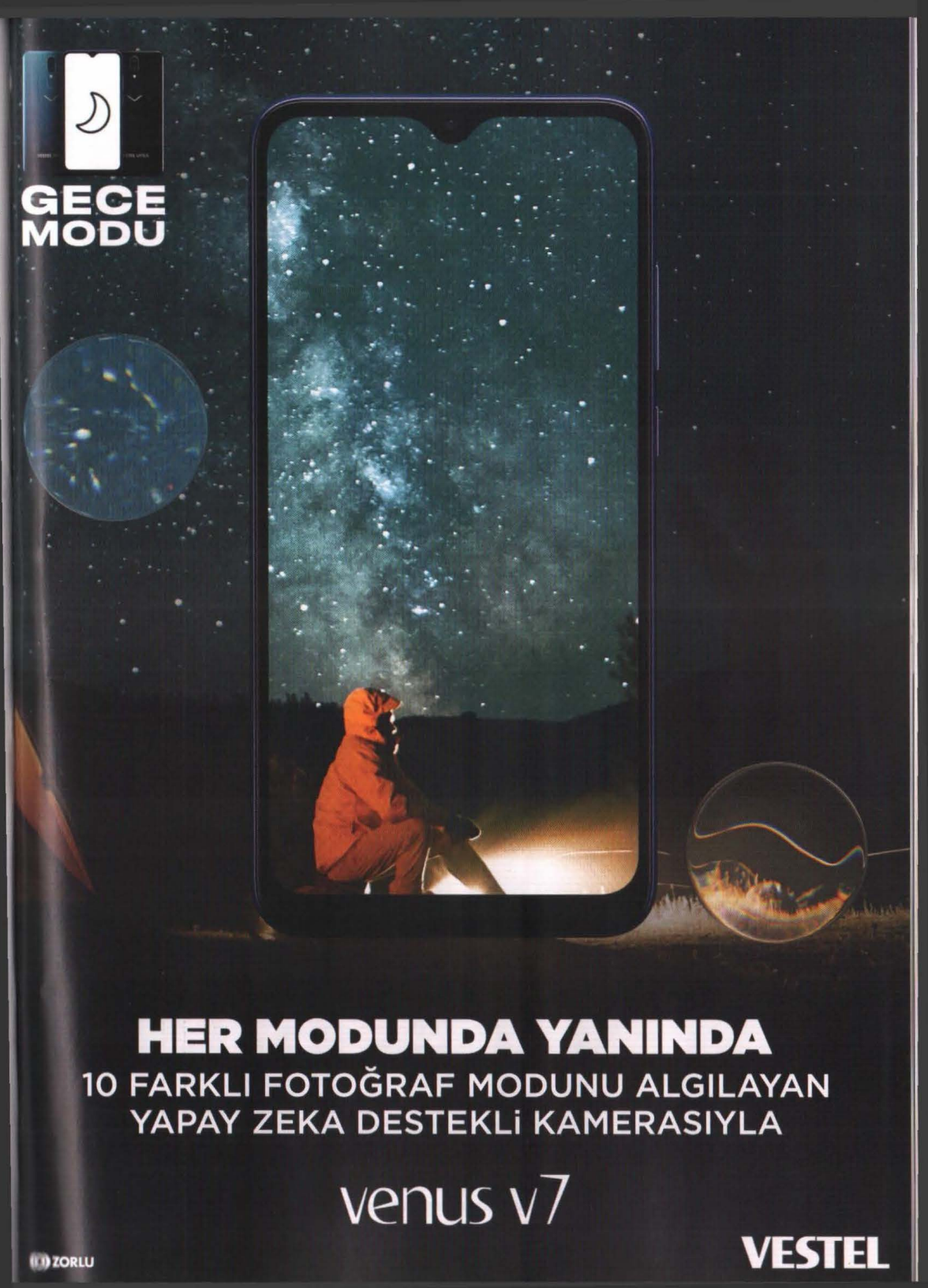
Preiser – Kapeller, J., "Heptaskalon und weitere Anlegestellen am Goldenen Horn", *Die byzantinischen Häfen Konstantinopels*, der. F. Daim (Mainz, 2016), s. 99 – 108.

Pulak, C., R. Ingram, M. Jones, "Eight Byzantine Shipwrecks from the Theodosius Harbour Excavations at Yenikapı in Istanbul, Turkey: an Introduction", *The International Journal of Nautical Archaeology* 44/1 (2015), s. 39 -73.

Pulak, C., "Yenikapı Shipwrecks and Byzantine Shipbuilding", *Constantinople réelle et imaginaire (330-1204), autour de l'œuvre de Gilbert Dagron* (Travaux et Memoire 22/1) (Paris, 2018), s. 237-295.

Simeonov, G., "Der Hafen und die Anlegestellen des Hebdomon", *Die byzantinischen Häfen Konstantinopels*, der. F. Daim (Mainz, 2016), s. 121 – 138.

Simeonov, G., "Die Brachialion-Anlegestelle", *Die byzantinischen Häfen Konstantinopels*. ed. F. Daim (Mainz, 2016), s. 139 – 146.

GECE
MODU
HER MODUNDA YANINDA
10 FARKLI FOTOĞRAF MODUNU ALGILAYAN
YAPAY ZEKA DESTEKLİ KAMERASIYLA
venus v7
ZORLU
VESTEL

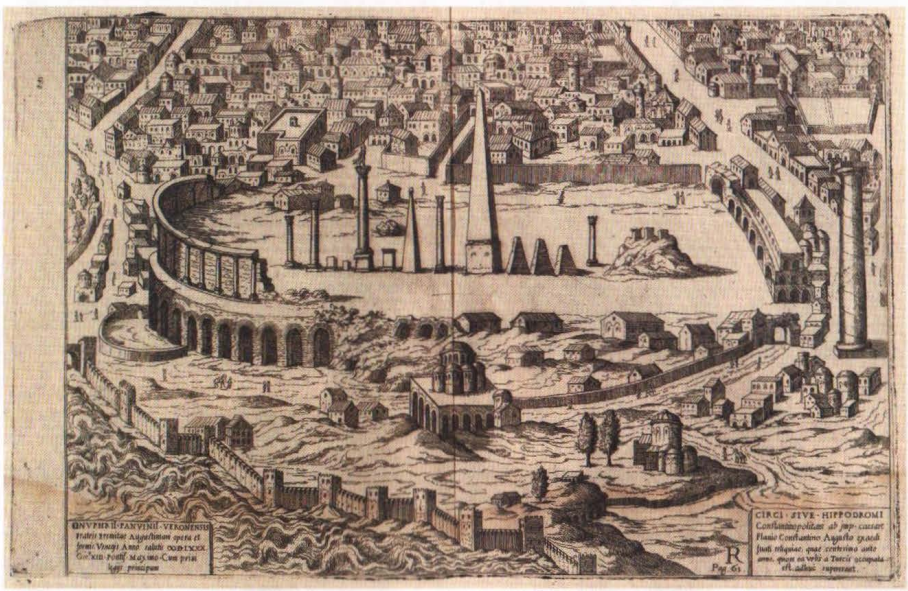
İSTANBUL'DA BİZANS'I GEZEREK KEŞFETMEK

Bizans Dönemi Su Temini Alt Yapısı: Büyük Saray Bölgesi

KERİM ALTUĞ

KONSTANTİNOPOLİS; ZAMAN İÇERİSİNDE YARIMADANIN ÜÇÜNCÜ, DÖRDÜNCÜ VE BEŞİNCİ TEPELERİ BOYUNCA BATIYA DOĞRU GENİŞLEDİKÇE, SUYUN KENTE DAHA YÜKSEK SEVİYEDEN AKTARILMA GEREKSİNİMİ DOĞMUŞTU. ANCAK, KONSTANTİNOPOLİS'İN YER ALDIĞI YARIMADADA TATLI SU KAYNAKLARI YOKTU, BU NEDENLE KENT NÜFUSUNUN İHTİYACI OLAN SU, UZUN MESAFELİ İLETİM HATLARINDAN SAĞLANMAKTAYDI. ÇEŞMELERİ, HAVUZLARI, BAHÇELERİ VE HAMAMLARI İLE ÖNEMLİ BİR TÜKETİCİ OLAN BÜYÜK SARAY'IN İSE GÜNDELİK İHTİYAÇLARININ KARŞILANABİLMESİ İÇİN DÜZENLİ SU TEMİNİ GEREKMEKTEYDİ. SULTANAHMET ÇEVRESİNDEKİ SU TEMİNİNE YÖNELİK BU İHTİŞAMLI YAPILARDAN GÜNÜMÜZE ANCAK SINIRLI SAYIDA KALINTI KALABİLMİŞTİR.

M.S. 330 yılında, tarihi yarımadanın doğu kesiminde kurulu Byzantion kentinin Roma İmparatoru I. Konstantinus (hük. M.S. c. 306-337) tarafından imparator şehri ilan edilip Konstantinopolis olarak adlandırılmasından sonra, kentte yoğun bir yapılaşma süreci başlamıştır. Aynı dönemde inşasına başlanılan Konstantinopolis için en kritik önemdeki bileşen olan imparatorluk sarayı, yarımadanın Marmara Denizi'ne bakan güneydoğu ucunda ve Roma

16. yüzyılda Hipodrom ve Büyük Saray bölgesinin görünümü (Onofrio Panvinio, *De Ludis Circensibus* (Venedik, 1600))
Tüm fotoğraflar Kerim Altuğ'a aittir

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde sergilenen mermer künkler

dünyasından bilinen diğer geç Antik Çağ saray modelleriyle benzer şekilde, önceden var olan Hipodrom yapısıyla ilişkili olarak tasarlanmıştı.

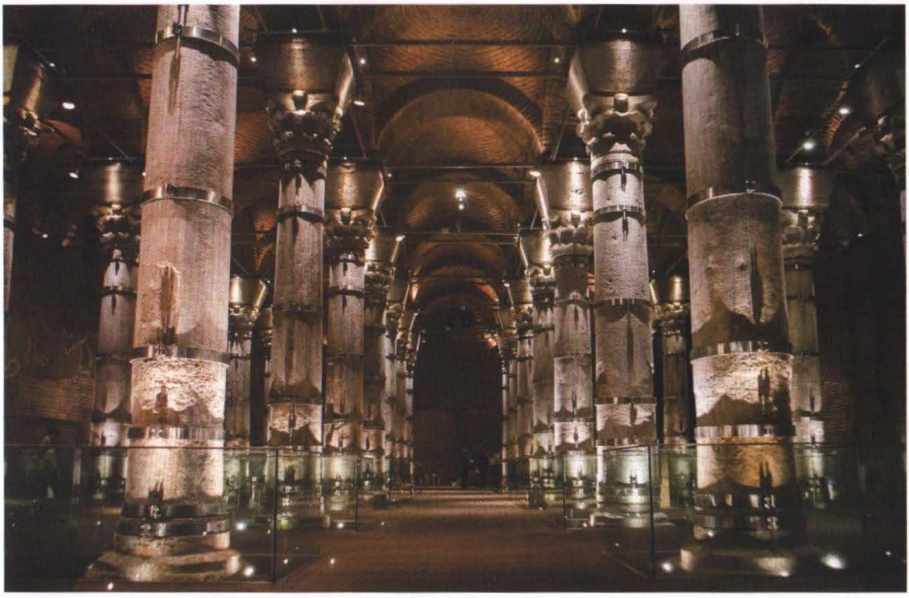
Ancak, Konstantinopolis'in yer aldığı yarımadada tatlı su kaynakları yoktu, bu nedenle kent nüfusunun ihtiyacı olan su, uzun mesafeli iletim hatlarından sağlanmaktaydı.[1] Bu yazıda İstanbul tarihi yarımadasının anıtsal merkezi olan Sultanahmet çevresindeki bazı az bilinen mimari kalıntılar, Büyük Saray kesimi ve bölgenin Bizans dönemindeki su temini altyapısına ilişkin veriler üzerinden ele alınacaktır. Yazılı kaynaklara göre İstanbul'un ilk su iletim sistemi, 2. yüzyılda Roma İmparatoru Hadrianus (hük. M.S. 117–138) döneminde inşa edilmişti. Bu isale hattının, yarımadanın doğusunda yer alan eski kent merkezi için su sağladığı açıktır. Buna göre söz konusu hat muhtemelen 35 m. seviyesinin altındaki kesimlerin yanı sıra Büyük Saray bölgesi ve 1920'li yıllarda yürütülen arkeolojik kazılara ilişkin fotoğraflar dışında günümüzde görülebilen bir kalıntısı bulunmayan, Ayasofya'nın güneyindeki Zeuksippos Hamamları'nı da kapsayan bölgeye su iletebilmekteydi.

Konstantinopolis; zaman içerisinde yarımadanın üçüncü, dördüncü ve beşinci tepeleri boyunca batıya doğru genişledikçe, suyun kente daha yüksek seviyeden aktarılma gereksinimi doğmuştu. Bu ihtiyaç, tonozlu galerilerle Trakya'daki Pınarca ve Danamandıra'daki kaynaklara kadar uzanan yeni bir sistemin inşası ile giderildi. M.S. 373'te tamamlanan ve 5. yüzyılın ortalarına tarihlenen ikinci bir aşama ile Roma dünyasının en uzunu olan kayda geçmiş yeni hattın uzunluğu en az 426 km.'yi bulmaktaydı.

Valens (Bozdoğan) su kemeri üzerinden kentin Bizans dönemindeki (M.S. 330–1453) ana caddesi olan Mese (Divanyolu) hattı boyunca kentin anıtsal merkezinde yer alan Binbirdirek Sarnıcı'na değin su taşıyan, "Valens Suyolu" olarak bilinen bu yeni isale hattına ilişkin ise daha fazla arkeolojik veri bulunmaktadır. Suyun çeşitli yapılara aktarımı için kent içerisinde dolaşımı, ana hatta bağlı olarak basınçlı su iletebilen kurşun, pişmiş toprak ya da mermer künklerden meydana gelen ilave hatlarının varlığı ile mümkün olmaktaydı. Tarihi yarımadadaki inşaat faaliyetleri esnasında yürütülen kazılarda kimi zaman su iletim sistemine ait bulgular ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda belki de en dikkat çekici bulgu, Ordu ve Yeniçeriler caddelerinde 1960 ve 70'li yıllarda yürütülen kazılarda ortaya çıkarılan; bir kısmı Ayasofya Müzesi bahçesinde, diğerleri ise İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunan mermer su künkleridir.[2]

Söz konusu su iletim sisteminin güzergâhı, olasılıkla 5. yüzyılda inşa edilmiş bir yapı olan Binbirdirek ya da bilinen diğer adıyla Philoksenos Sarnıcı ile çakışmaktadır. Yerebatan'ın ardından İstanbul'un su toplama ve dağıtım sisteminin ikinci büyük sarnıcı olan Binbirdirek, yalnızca burada karşımıza çıkan üst üste bindirilmiş iki gövdeden meydana gelen 224 adet mermer sütunla yaklaşık 40.000 m^3 su depolayabilme kapasitesine sahiptir. Ayrıca Yerebatan'ın aksine tümü bu yapı için üretilmiş olan sütunlar ve başlıkları üzerinde kazınmış çok sayıda taşçı işareti dikkati çekmektedir. Binbirdirek Sarnıcı'nın yanı başında yer alan ve onunla çağdaş kabul edilen bir diğer sarnıç olan Şerefiye ise, geçirdiği kapsamlı bir restorasyon sonucu yakın geçmişte ziyarete açılarak Bizans anıtları arasında önemli bir gezi durağı halini almıştır. Tümü 5. yüzyıla ait Korint üslubunda başlıklar taşıyan otuz iki adet sütunu ile bu dev su haznesi, Sultanahmet bölgesinde görülmesi gereken bir anıt eser olarak öne çıkmaktadır.

Binbirdirek Sarnıcı'nın güney kesiminde 1980 ve 90'lı yıllarda yürütülen temel kazıları esnasında ortaya çıkarılan mimari kalıntılar da yakın çevrede görülebilecek ilgi çekici arkeolojik bulgular arasında yer almaktadır. Hipodrom'un yanı başında yer alan ve erken Bizans dönemine tarihlenen bir konuta ait

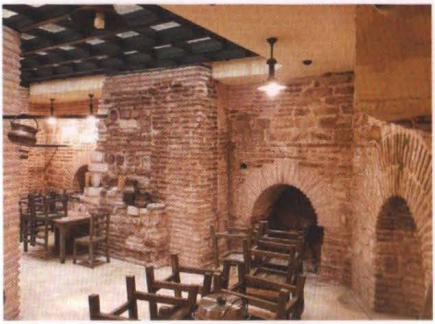
Şerefiye Sarnıcı (Cisterna Maxima)

olduğu düşünülen bu mimari kalıntılar, Peykhane Caddesi'nin Klodfarer Caddesi ile kesişiminde yer alan halı mağazası ve iş merkezi olarak kullanılan iki binanın altında korunmaktadır. Özel bir hamamın kalıntılarını da içeren bu yapı, büyük olasılıkla Valens isale hattından su temin etmekteydi. Yakınındaki Mehmet Akif Ersoy Parkı içerisinde yer alan Lausos ile ünlü Euphemia Kilisesi'ni de içeren, Antiokhos Sarayı olarak tanımlanagelen kalıntılarla birlikte elit bir yapılaşma bölgesini ortaya koyan Peykhane Caddesi bulgularının, bir diğer saray yapısına ait olabileceği düşünülebilir.[3]

BİZANS İMPARATORLARI'NIN BÜYÜK SARAYI

Sultanahmet bölgesinde yer alan Bizans döneminin imparatorluk sarayı hakkında kaynaklara dayalı çok şey yazılmış olmasına rağmen saray kompleksine ilişkin mimari kalıntılar hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Bilindiği üzere Büyük Saray, tarihsel süreçte birkaç kez yeniden inşa edilmiş ya da genişletilmiştir. Örneğin 6. yüzyıl yazarı Prokopios, I. Justinianus'un (hük. M.S. 527–565) hükümdarlığı sırasında sarayın neredeyse yeniden inşa edildiğini belirtmektedir.[4] 6. yüzyılın ardından Büyük Saray, özellikle doğu ve güneyde Marmara Denizi yönünde olmak üzere daha da genişletilmişti. Bu yeni yapılar diğer bazı saray yapıları ve imparatorluk bahçelerini içermekteydi. Ancak, IV. Haçlı Seferi'ni (M.S. 1204) takiben Konstantinopolis Latin İmparatorluğu döneminden (M.S. 1204–1261) sonra ve Bizans İmparatoru VIII. Mikhael Palaiologos (hük. M.S. 1259–82) döneminden itibaren, sarayın kalıcı imparatorluk konutu olarak kullanımının devam etmediği düşünülmektedir.[5] Daha sonraki dönemlerde, saraydan toplanan değerli yapı malzemelerinin kentte inşa edilen bazı yapılarda devşirme olarak yeniden kullanıldığı sanılır.

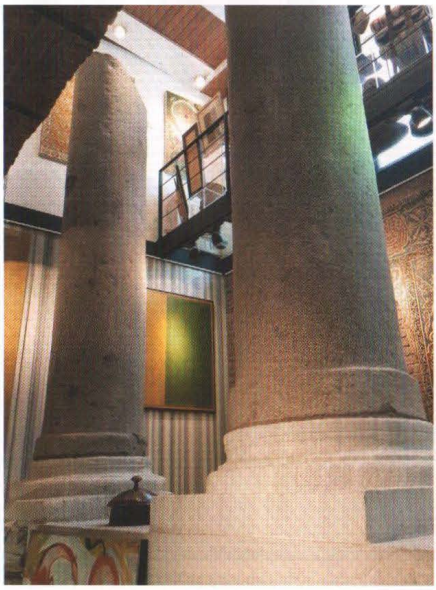
Büyük Saray'ın en eski kısmı, I. Konstantinus ve halefleri tarafından M.S. 4. ve 5. yüzyıllarda inşa

Peykhane Caddesi kalıntılarının görünümü

Antiochos Sarayı ana yapısının görünümü ve Euphemia Kilisesi dönüşümünün izleri

Tavukhane Sokak'taki portiko kalıntısı

edilen ve imparatorun özel yaşam alanlarını içeren Daphne Sarayı olup bu alanın günümüzde Sultanahmet Külliyesi'nin bulunduğu bölgeyi kapsadığı düşünülmektedir.[6] Bölgede yer alan Tavukhane Sokağı'nın güney ucundaki bir mağazanın içerisinde görülebilen, mermer kaideler üzerinde yükselen iki granit sütundan meydana gelen anıtsal portiko kalıntısı, olasılıkla Daphne Sarayı'ndan günümüze ulaşan ender bir arkeolojik veri olarak dikkatleri çekmektedir.

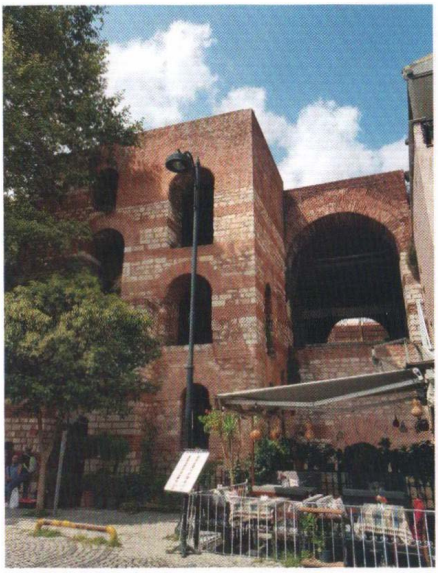
Büyük Saray kompleksinin idari kesimini oluşturan Yukarı Saray bölgesinde yürütülen ilk arkeolojik çalışmalar, 1912 yılında gerçekleşen Gedikpaşa Yangını ardından Theodor Wiegand ve Ernest Mamboury tarafından başlatılmıştır.[7] 1933 yılındaki Darülfünun yangınından sonra, Paul Lemerle tarafından 1936–1937 yılları arasında alanda gerçekleştirilen sondaj kazılarının ardından Mimar Saim Ülgen'in bir sarnıç ve diğer bazı kalıntıların rölövelerini çizdiği bilinmektedir.[8] Büyük Saray bölgesinde yakın geçmişte Eugenia Bolognesi, Michael Featherstone ve Jonathan Bardill gibi araştırmacılar tarafından yürütülen topografik çalışmalara ek olarak, Eski Sultanahmet Cezaevi bahçesi çevresinde 1997 yılından itibaren İstanbul Arkeoloji Müzelerince bir dizi sistematik arkeolojik kazı çalışması yürütülmüştür.[9]

Yaklaşık on yıl boyunca sürdürülen kazı sürecinde M.S. 4. yüzyıl ile Konstantinopolis Latin İmparatorluğu dönemi arasında kullanılan yapılara ait kalıntıların bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Bu süreçte elde edilen yeni bulguların yanı sıra, daha önce yalnızca yazılı kaynaklardan bilinen bir dizi yapıya ait kalıntılar da gün ışığına çıkarılmıştır. Arkeolojik kazılar sonucunda olasılıkla Senato binasının yanı sıra, Büyük Saray'ın anıtsal giriş kapısı olan Chalke Kapısı'na ait kalıntılar tespit edilebilmiştir.[10] Söz konusu bulguların yer aldığı alan henüz ziyarete açık olmamakla birlikte, Ayasofya'nın doğu kesimindeki Kabasakal Caddesi yönünden kısmen görülebilmektedir.

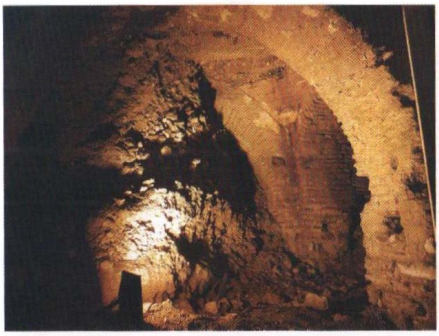
Arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan kalıntıların dışında Yukarı Saray bölgesinde karşılaşılan bir diğer yapısal kalıntı, Akbıyık Caddesi'nin Bayram Fırını Sokak ile kesişiminde yer alan ve literatürde Rampa Kulesi adı verilen yapıdır. Büyük Saray bölgesinin topografyası Marmara Denizi'ne doğru eğimli olduğundan bu bölgedeki yapılaşma, kapsamlı bir altyapı sisteminin inşa edilmesini zorunlu kılmaktaydı. Bölgede karşımıza çıkan tonozlu altyapı kalıntılarının eğimli arazide üzerlerine inşa edilecek büyük ölçekli yapılar için düzgün platformlar meydana getirmekte olduğu düşünülmelidir. Söz konusu altyapı kalıntılarının bazı kesimlerine Torun Sokak ile Kutlugün Sokak'tan ulaşılabilmekte olup, Kutlugün Sokak'ta yer alan Palatium Kafe adlı işletmenin altında yer alan altyapılar özellikle yer altı İstanbul'u turlarının sıklıkla ziyaret edilen duraklardan birini oluşturmaktadır.

Eski Sultanahmet Cezaevi kazı alanının Kabasakal Caddesi yönünden görünümü

Rampa Kulesi'nin görünümü

Kutlugün Sokak'ta yer alan altyapı

Burada bir kısmı görülebilen dikkate değer tonozlu altyapıları içeren teraslar sisteminin yanı sıra, Yukarı Saray bölgesinin en önemli arkeolojik bulgusu, 6. yüzyılın sonlarına tarihlendiği kabul edilen ve Bizans döneminde günlük yaşantının armonisini gözler önüne seren ünlü mozaik döşemeye sahip büyük peristilli avlu kalıntısıdır. Söz konusu kalıntılar 1935–1938 yılları arasında St. Andrews Üniversitesinden James Houston Baxter başkanlığında gerçekleştirilen kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Kazılar 1951'den 1954'e kadarki süreçte David Talbot Rice tarafından yürütülmüş olup, alanda günümüzde Büyük Saray Mozaikleri Müzesi yer almaktadır.[11]

Büyük Saray Mozaikleri Müzesi'nin yakınında yer alan Mimar Mehmet Ağa Caddesi de dikkate değer bazı arkeolojik buluntulara ev sahipliği yapmaktadır. Caddenin güney kesiminde 90'lı yılların ilk yarısında yürütülen temel kazısı esnasında ortaya çıkarılan kalıntılar, erken Bizans dönemine tarihlenen geometrik motifli döşeme mozaiğinin yanı sıra 12. yüzyıla tarihlenmesi muhtemel *hodegetria* tipinde Meryem ve çocuk İsa freskine sahip bir ayazmayı (kutsal kabul edilen su kaynağı) içermektedir. Bizans dönemine ait özgün görünümdeki bu nadir ayazma örneği, söz konusu kalıntıları korumak kaydıyla üzerine inşa edilen yapının bodrum katında görülebilmektedir.

Torun Sokak'taki altyapıdan görünüm

Mimar Mehmet Ağa Caddesi'nde yer alan ayazmadan Meryem ve çocuk İsa freskosu

Büyük Saray bölgesindeki arkeolojik araştırmalarda tespit edilen ana su temin unsurlarını, yer altı yapıları olan sarnıçlar oluşturmaktadır. Bizans döneminde kent sakinlerinin ihtiyaçları doğrultusunda su depolayan çok sayıda kapalı sarnıç inşa edildiği bilinmektedir. Tarihi yarımadadaki sarnıçlardan bazılarının isale hatlarından gelen suyun depolanması ve kent içerisindeki dağıtımında rolü bulunan önemli kamusal yapılar oldukları düşünülmektedir. Sarnıçların, yüzyıllar boyunca sürekli olarak inşa edildiği ve süregelen ihtiyaçtan ötürü Osmanlı döneminde dahi bu gereksinimin devam ettiği görülmekte olup, günümüze ulaşmış en fazla sayıdaki yapı tipinin temsilcisi oldukları açıktır.[12]

Tarihi yarımadanın en fazla ziyaret edilen anıtlarından olan Yerebatan, Binbirdirek ve Şerefiye sarnıçlarının yanı sıra Soğukçeşme Sokağı'nda yer alan ve restorasyonları hala devam etmekte olan iki sarnıç ile Babıâli Caddesi üzerinde doğu duvarının bir kısmı görülebilmekte olan olası bir açık sarnıç kalıntısı, Sultanahmet çevresinde kolaylıkla görülebilen bazı örnekleri oluşturmaktadır.

Büyük Saray bölgesine bakıldığında ise en dikkat çekici örnek olarak, M.S. 4. yüzyılda tamamlanan Hipodrom yapısının anıtsal görünümlü güney ucunu oluşturmakta olan kavisli bölümü tanımlayan *sphendone* öne çıkar. Atmeydanı (Hipodrom) kesiminde, anıtlarından üçü ile Sultanahmet Camisi

Babıâli Caddesi üzerinde yer alan 5. yüzyıl duvarı

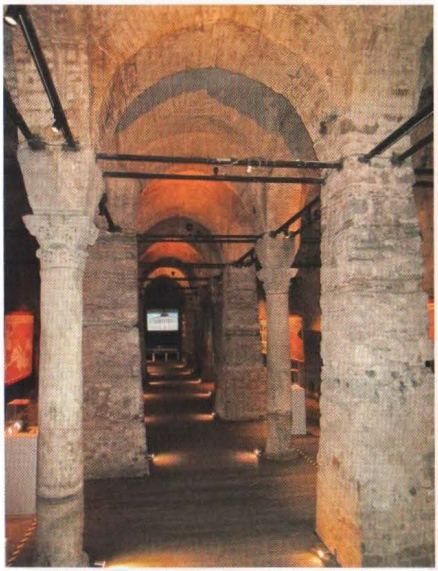
Sphendone yapısının Nakilbent Sokak'tan görünümü

bahçesinde birkaç mermer oturma sırası görülebilen Hipodrom'un günümüze ulaşan alt yapıları, yirmi beş adet tonozlu mekân ve yarım daire formunda bir koridordan oluşmaktadır. Eğimli arazide yer aldığından seviye farkını kapatarak oturma sıraları için teras oluşturan altyapıları içeren *sphendone* yapısının dış kesimi, başlangıçta oturma sıralarına geçiş veren kemerli açıklıklara sahipti.

Olasılıkla M.S. 447'de meydana gelen deprem ertesinde bu kemerler örülerek kapatılmış, iç kesimdeki tonozlar ise inşa edilen payandalarla desteklenmiştir. 5. yüzyılda gerçekleştiği sanılan bu dönüşümün ardından, *sphendone* da Büyük Saray'ın ihtiyacı için su temin eden bir sarnıç olarak işlevlendirilmiştir.[13] Geç Antik Çağ'dan itibaren çeşitli yapıların sarnıca dönüştürülmesi, İstanbul'da *Myrelaion Rotunda*'sı[14] ya da Selanik'teki *Galerius* saray kompleksinde yer alan sekizgen planlı yapının anıtsal vestibülü gibi diğer pek çok örnekte karşılaşılan yaygın bir uygulamadır.

Sphendone yapısının yakından görülebileceği Nakilbent Sokak'ta bulunan Nakkaş Halı Mağazası'nın altında korunmakta olan bir diğer erken Bizans dönemi sarnıcı ise Büyük Saray bölgesinde yer alan en dikkat çekici kapalı sarnıçların başında gelmektedir. 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren yürütülen arkeolojik araştırmalar kapsamında incelenen sarnıç içerisinde aynı zamanda Bizans İstanbul'una ilişkin kalıcı bir sergi de görülebilmektedir. Toplamda on sekiz adet mermer taşıyıcıya sahip olan dikdörtgen planlı sarnıcın tonoz sistemini taşıyan sütunların olasılıkla hasarlı olan yedi adedinin etrafının Osmanlı döneminde örülmek suretiyle onarıldığı anlaşılmaktadır. Bölgede görülebilen sarnıçlar arasında bir diğerine ait kalıntılar ise Justinianus döneminin en önemli dini yapılarından biri olan Küçük Ayasofya'nın yakınında yer alan ve aynı adlı cadde üzerindeki Eresin Crown Otel'in inşası esnasında ortaya çıkarılmıştır.[15] Helenistik ve Roma dönemine tarihlenen mezar buluntularının yanı sıra muhtemelen M.S. 6. yüzyılın başlarına tarihlenen mozaik döşemesi ile birlikte keşfedilmiş olan sarnıç kalıntısı, arkeolojik kazıdan elde edilen diğer mimari yapı elemanları ile birlikte kent geçmişine ilgi duyan ziyaretçileri otelin lobisinde karşılamaktadır.

Büyük Saray bölgesinde yer alan sarnıçların ana su iletim hattından yararlanılabilecek seviyede bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Büyük Saray bölgesinin alt kesimlerinin su teminine ilişkin olması muhtemel dikkate değer bir örnek olarak tonozlu bir

Nakkaş Halı Mağazası altındaki sarnıç

Eresin Crown Otel lobisinde yer alan kalıntılar

suyolu kalıntısı, 16. yüzyılda Mimar Sinan tarafından Bizans dönemine ait sarnıç fonksiyonlu altyapılar üzerinde inşa edildiği öne sürülen Kapı Ağası Camisi'nin hemen kuzeyindeki Oğul Sokak'ta görülebilir halde durmaktadır.

Bölgenin güneyinde yer alan sahil kesiminde Küçük Ayasofya'nın doğusuna doğru ilerlendiğinde, Bizans imparatorlarının Büyük Saray'ının ayakta duran tek kalıntısı olan *Boukoleon*'un anıtsal ön cephesi ile karşılaşılır.[16] Hormisdas Sarayı ya da Justinianus Evi olarak da adlandırılan yapının mevcut kalıntısının Marmara Surları'nda önemli onarımların gerçekleştirildiği Theophilos dönemine (hük. M.S. 829–842) tarihlendiği kabul edilmektedir. İki bölümden oluşan

Oğul Sokak'taki galeri kalıntısı

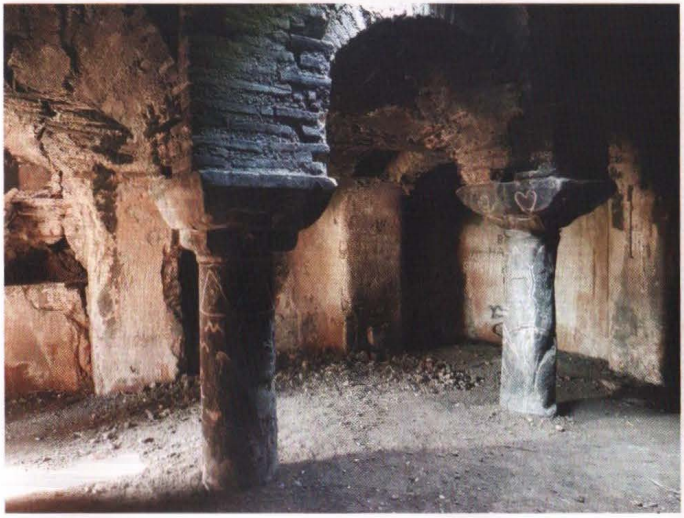
10. yüzyılda Büyük Saray bölgesinin güney kesimini kuşatan Nikephoros Phokas suru olarak adlandırılan kalıntı ve arka planda Kapı Ağası Camisi'nin Fenerlikapı Sokak yönünden görünümü

Boukoleon Sarayı'nın günümüze ulaşan bölümünün iç görünümü

cephesinin günümüze ulaşan doğu kanadındaki pencere dizileri ve zamanında burada yer alan bir balkonun varlığına işaret eden mermer konsollar, sarayın denizle olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Yapının doğu ucunda yer alan ve bugün alt kısmının kalıntısı görülebilen deniz feneri (*pharos*) ile birlikte saray ve limanını birbirine bağlayan anıtsal merdiveninin altında yer alan altı sütunlu sarnıç da sarayın su teminine ilişkin ilgi çekici unsurlardan bir diğerlerini teşkil etmektedir. Ziyarete kapalı durumda olan sarnıcın da 9. yüzyılda inşa edildiği düşünülür.

Çeşmeleri, havuzları, bahçeleri ve hamamları ile önemli bir tüketici olan Büyük Saray'ın gündelik ihtiyaçlarının karşılanabilmesi; bahçeler ve birçok hamamın fonksiyonlarını sürdürebilmesi için düzenli su temini gerekmekteydi. Bu gereksinim yasalarla da

Boukoleon Sarnıcı

güvence altına alınmış olup, sarayın su teminine ilişkin olarak Justinianus Kanunnameleri'nde, özellikle Hadrianus isale hattından sağlanan suyun yalnızca Büyük Saray, kamusal hamamlar ve çeşmelerin ihtiyacı için kullanılabileceğine dair hükümlerin yer aldığı görülmektedir.

Günümüz İstanbul'unda geçmişin bu ihtişamlı yapılarından geriye kalan sınırlı sayıdaki kalıntıları keşif yolculuklarına çıkmak, hiç şüphesiz yaşantımıza da zenginlik katacaktır. Büyük Saray ve su temasına odaklı olarak burada sunulan keşif duraklarının İstanbul'un en turistik bölgesinin anıtsal kimliğiyle algılanabilmesi doğrultusunda farklı çerçeveden bir bakış açısı sunabilmesi dileğiyle.

DİPNOTLAR

1 Kente su sağlayan isale hatları üzerine yapılmış en detaylı çalışmalar için, bkz. K. Çeçen, *Roma Suyollarının En Uzunu* (İstanbul, 1996); J. Crow, J. Bardill, R.A Bayliss, *The Water Supply of Byzantine Constantinople* (Londra, 2008).

2 N. Fıratlı, "Short Report on Finds and Archaeological Activities Outside the Museum," *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* 11–12 (1964), s. 207–10; A. Paribeni, "Marble Elements from the Byzantine Water Supply," *The Sculptures of the Ayasofya Muzesi in İstanbul, A Short Guide*, der. C. Barsanti, A. Guiglia (İstanbul, 2010), s. 49–55; K. Altuğ, "Reconsidering the Use of Spolia in Byzantine Constantinople," *Di Bisanzio dirai ciò che è passato, che passa e che sarà. Scritti in onore di Alessandra Guiglia*, der. S. Pedone, A. Paribeni (Roma, 2018), s. 3–4.

3 Lausos ve Antiokhos Saraylarına ilişkin, bkz. B. Bayülgen, "Antiokhos ve Lausos Sarayları," *Toplumsal Tarih* 283 (Temmuz 2017), s. 12–17; ayrıca E. Akyürek, "Azize Euphemia Kilisesi ve Akabeti," *Toplumsal Tarih* 284 (Ağustos 2017), s. 12–17.

4 Procopius, *Buildings* 1.9.10, çev. H. B. Dewing (Londra, 1940), s. 81–83.

5 W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls. Byzantion–Konstantinupolis Istanbul bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts* (Tübingen, 1977), s. 236.

6 N. Westbrook, *An Architectural Interpretation of the Early Byzantine Great Palace in Constantinople, from Constantine I to Heraclius* (yayımlanmamış doktora tezi), University of Western Australia 2013, s. 22.

7 Büyük Saray bölgesindeki ilk dönem araştırmalar için, bkz. E. Mamboury, T. Wiegand, *Die Kaiserpaläste von Konstantinopel zwischen Hippodrom und Mormoro-meer* (Berlin ve Leipzig, 1934).

8 S. Eyice, "Arslanhane ve Çevresinin Arkeolojisi," *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* 11–12 (1964), s. 24–25.

9 E. Bolognesi Recchi-Franceschini', J.M. Featherstone, "The Boundaries of the Palace: De Ceremoniis II, 13," *Travaux et Mémoires* 14 (Paris, 2002), s. 37–46; J. Bardill, "Visualizing the Palace of the Byzantine Emperors at Constantinople: Archaeology, Text, and Topography," *Visualisierungen von Herrschaft, Byzas* 5, der. F. A. Bauer (İstanbul, 2006), s. 5–45.

10 İstanbul Arkeoloji Müzelerince yürütülen sistematik kazıların sonuçlarına ilişkin, bkz. Ç. Girgin, "La porte monumentale trouvée dans les fouilles près de l'ancienne prison de Sultanahmet," *Anatolia Antiqua* 16 (2008), s. 259–290.

11 Bkz. W. Jobst, B. Erdal, C. Gurtner, *Istanbul Büyük Saray Mozayiği/ Istanbul Das Grosse Byzantische Palastmosaik / Istanbul The Great Palace Mosaic* (İstanbul, 1997); *The Great Palace of the Byzantine Emperors: Second Report*, der. D. Talbot Rice (Edinburgh, 1958).

12 İstanbul'daki Bizans dönemi sarnıçlarının bütüncül olarak ele alındığı çalışma için, bkz. K. Altuğ, *İstanbul'da Bizans Donemi Sarnıçlarının Mimari Özellikleri ve Kentin Tarihsel Topografyasındaki Dağılımı*, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2013; Planlama ilkeleri ve yapım teknikleri açısından detaylı olarak ele alan makale için, K. Altuğ, "Planlama İlkeleri ve Yapım Teknikleri Açısından Tarihi Yarımada'daki Bizans Dönemi Sarnıçları," *Restorasyon Konservasyon Çalışmaları* 15 (Ekim–Aralık 2012), s. 3–22.

13 P. Forchheimer, J. Strzygowski, *Die Byzantinischen Wasserbehalter von Konstantinopel* (Viyana, 1893), s. 104–105; S. Casson, D. Talbot Rice, G. F. Hudson, A. H. M. Jones, *Preliminary Report upon the Excavations Corried out in the Hippodrome of Constantinople in 1927* (Londra, 1928), s. 15–18; A. T. Öner, *Hippodrome of Byzantium* (İstanbul, 2010); M.F. Auzépy, "İstanbul'un Hipodromu," *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, der. A. Pralong, çev. B. Kitapçı–Bayrı (İstanbul, 2011), s. 49–70.

14 K. Altuğ, "Myrelaion Rotunda'sı," *Toplumsal Tarih* 280 (Nisan 2017), s. 12–16.

15 Kazıya ilişkin elde edilen veriler bir kitapçık halinde yayınlanmıştır. Bkz. M. Metin Gökçay, R. Asal, *Kent Arkeolojisi Kapsamında Eresin Crown Hotel İstanbul Kazısı* (İstanbul, 2009).

16 K. Sağ, "Yok Olmaya Yüz Tutmuş Bir Bizans Başyapıtı: Bukoleon Sahil Sarayı," *Toplumsal Tarih* 281 (Mayıs 2017), s. 12–15.

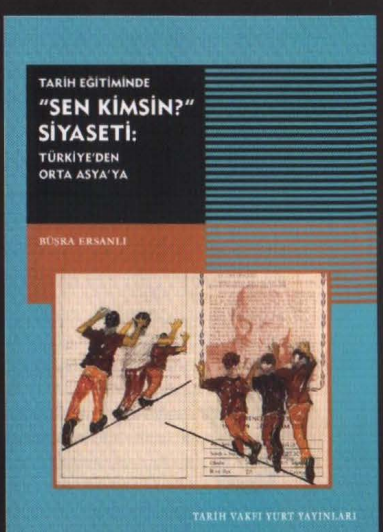

TARİH EĞİTİMİNDE

"SEN KİMSİN?" SİYASETİ:

TÜRKİYE'DEN ORTA ASYA'YA

Tarih Eğitiminde "Sen Kimsin?" Siyaseti: Türkiye'den Orta Asya'ya, Büşra Ersanlı'nın Türkiye, Orta Asya Cumhuriyetleri ve Kafkaslarda tarih eğitimi, milli kimlik ve siyasal iktidar arasındaki ilişkilere dair farklı dillerde yayımlanmış makalelerinin derlemesinden oluşuyor. Büşra Ersanlı bu kitapta yer alan makaleleriyle erken Cumhuriyet döneminden bugüne uzanan bir hatta iktidarın tarih eğitimine yansıyan zihinsel tavrının izini sürüyor ve *İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)* kitabının ana meselelerini derinleştiriyor. Kitap aynı zamanda karşılaştırmalı bir yaklaşımla Türkiye'den Azerbaycan'a, Özbekistan'a ve Türkmenistan'a uzanan geniş bir coğrafyada "Sen Kimsin?" siyasetinin tarih eğitimindeki yerini tartışıyor. *Tarih Eğitiminde "Sen Kimsin?" Siyaseti*, Ersanlı'nın 1990'lardan bu yana bir siyaset bilimci, kadın akademisyen ve aktivist olarak deneyimlerini, gözlemlerini ve varoluş hallerini içeren bir söyleşiyi de okurlara sunuyor.

Tarih Eğitiminde "Sen Kimsin?" Siyaseti, Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın "Tarihçilerin Mutfağı: Toplumsal Tarih Kitapları" dizisinin ikinci kitabı. Ersanlı'nın sözleriyle "Tarihçiliğin ütopyasından söz etmek istersek çoğul insanlık hallerinden muazzam ortaklık alanları çıkarmayı ümit edebiliriz." Tarihçilerin Mutfağı dizisiyle bu ümidi paylaşıyoruz.

Online Satış: http://dukkan.tarihvakfi.org.tr/

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

AZİZ OGAN ARŞİVİ:

Aziz Ogan ve Yabancı Bizantologların Yazışmaları Işığında İstanbul'da Bizans Mirası Tartışmaları

SELVİHAN KURT

1920'LERDEN İTİBAREN İSTANBUL'DAKİ BİZANS MİRASI, BİRÇOK YABANCI BİZANTOLOĞUN İLGİSİNİ ÇEKMİŞ VE DÖNEMİN İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZESİ MÜDÜRÜ VE ESKİ ESERLER DİREKTÖRÜ AZİZ OGAN (1888–1956) BAŞTA OLMAK ÜZERE DAHA SONRA BİR SÜRE ALMAN ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜNE BAŞKANLIK YAPACAK OLAN ARİF MÜFİD MANSEL (1905–1975) GİBİ TÜRK ARKEOLOGLAR 1930'LARDA İSTANBUL'DA SAYILARI ARTAN YABANCI ÜLKELERİN ARKEOLOJİ YA DA ŞARK ENSTİTÜLERİYLE İŞ BİRLİĞİ İÇİNDE BİZANS DÖNEMİNE AİT BİRÇOK ANTİK ESERİN KAZI ÇALIŞMALARINI YÜRÜTMÜŞLERDİR. TÜRKİYE'DEKİ ANTİK MİRASIN ULUSLARARASI CAMİADA BU BİLİM İNSANLARININ DA KATKILARIYLA DAHA FAZLA BİLİNİRLİK KAZANDIĞI AZİZ OGAN'IN DA KABUL ETTİĞİ BİR GERÇEKTİR.

Ulus-devletlerin kuruluşunda ve bu devletlerin erken dönemlerindeki yeni bir tarih, kök arayışında tarih ve arkeolojinin başat rol oynaması sadece Türkiye Cumhuriyeti'ne özel bir durum olmadığı gibi birçok ulus-devlette de yaygın bir pratikti.[1] Nitekim genç Cumhuriyet'in ilk 20-30 yılında Yunan, Roma ve modern literatürde Bizans olarak adlandırılan Doğu Roma (M.S. 330–1453) dönemlerinden önce de Türkiye Cumhuriyeti topraklarında köklü medeniyetlerin olduğunu kanıtlamak ve Türkiye'nin bu medeniyetlerle bağlarını ortaya çıkarmak arkeolojik çalışmaların başlıca motivasyonuydu. Özellikle arkeolojik kazıların ve tarih çalışmalarının Türkiye'de ivme kazandığı 1930'larda arkeolojik çalışmalar ve tarih disiplini Cumhuriyet'in kök yaratma programının bir parçası ve bir devlet politikasıydı.[2] Erken Cumhuriyet Dönemi tarihçilerinden Enver Ziya Karal'ın ifadelerine göre Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki arkeolojik çalışmaların temel motivasyonu Türklerin uygarlık kapasitesini geçmiş ve köklü uygarlıklarla bağlantılarını ortaya koyarak kanıtlamak ve ulus-devlet ideolojilerini Yunan ve Bizans medeniyetlerinin mirasına bağlayarak Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde hak edebilecek devletlerin iddialarını çürütmekti.[3]

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tarih çalışmalarında geçmişte Türkler ve Anadolu'da yaşayan uygarlıklarla bağlantı kurmayı hedefleyen yaklaşımlar bir yandan bahsedilen iddiaları bertaraf etmeye çalışırken bir yandan da Batı medeniyetine eklemlenmeye çalışıyordu. Türklerin Sümer ve Hititlerin atası olmakla kalmayıp aynı zamanda Yunan medeniyetine de büyük katkı verdiğini ön gören Türk Tarih Tezi'nin[4] de etkisiyle arkeolojik çalışmalara verilen önem oldukça artmıştı.[5] Bu dönemde Türk tarihyazımına verilen önemin temelinde Anadolu'da geçmişte yaşamış uygarlıklarla ırksal bağ kurma arayışı yatıyordu ve "en önce gelenin oranın sahibi olma iddiası daha güçlüdür" anlayışı Anadolu özelinde temellendirilmeye çalışılıyordu.[6] Bununla birlikte aynı dönemde, özellikle 1933'teki üniversite reformundan sonra, Türkiye'de sayıları gittikçe artan Batılı bilim insanlarının bu iddiaları ve Türkiye'deki dönüşümü dünyaya anlatmak için sembolik bir önemi vardı. Zira danışman, akademisyen ve hatta mülteci sıfatıyla Türkiye'de bulunan bu bilim insanları sadece akademik bilgiyi Türkiye'ye taşımakla kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'deki dönüşümün hem birebir şahidi ve hem de modernleşme projesinin değerlendiricisi ve kanaat önderi olacaklardı.[7]

Her ne kadar yeni Cumhuriyet'in kimlik oluşturma politikasının bir parçası olarak arkeoloji 1920'lerde ve 1930'larda ivme kazanmış olsa da geç Osmanlı döneminde de arkeolojiye duyarsız kalınmadığını eklemek gerekir. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı'daki arkeolojik faaliyetler genellikle yabancı arkeologların kişisel girişimlerinden ibaret kalmakla birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osman Hamdi Bey gibi Batı ülkelerinde eğitim görmüş, tarih bilinci edinmiş ve imparatorluğun kültürel, arkeolojik mirasının yurt dışına çıkarılmasından rahatsız simalar bu konuyu gündeme getirmeye başlamıştı. Eski eserlerle ilgili ilk ceza maddesi 1858'te hukuk sistemine girerken bunu 1869, 1874 ve nihayet 1881'de Arkeoloji Müzesi Müdürü pozisyonunda çalışmaya başlayan Osman Hamdi Bey tarafından çıkarılan[8] Âsâr-ı Atika Nizamnameleri düzenlenmesi izler.[9]

Dönemin bazı gazetelerindeki tartışmalardan anlaşılacağı üzere Osman Hamdi Bey ve jenerasyonunun etkisiyle her ne kadar eski eserlerin korunması, ülke içinde tutulması konusunda bir bilinç ve resmi gayret oluşsa da nizamnamelerin bu kadar kısa aralıklarla çıkmasının ve istenen bilincin bu kadar kısa sürede oluşmasının mümkün olmaması nedeniyle, Osman Hamdi Bey'in bu dönemde yurt dışına kaçırılan veya kaçırılmaya çalışılan eserlerin korunmasıyla uğraştığını görüyoruz. 18. ve 19. yüzyıllarda örneğin İngiliz Lord Elgin'e Bizans ve Yunan medeniyetlerinin eserlerini Britanya'ya taşıması için bizzat padişah tarafından verilen izin ve ilgili yazışmalarda bu eserlerin sadece "birkaç musavver taş parçası" diye geçmesi en üst makamlardan daha düşük rütbeli memurlara antik buluntular konusundaki bilinçsizliğin göstergesi olurken[10] dönemin gazetelerinde de bu konuda tartışmalar sürmektedir.[11] Cumhuriyet dönemine gelindiğinde yurda dönmesi için gayret sarf edilen çoğu eserin dönüşünün önündeki engel de yine bu fermanlardır ve hasarın büyüklüğü bir kez daha ortaya çıkar.[12]

1930'lara gelindiğinde arkeoloji çalışmaları her ne kadar Yunan ve Bizans uygarlıklarından önce de Türkiye topraklarında başka uygarlıklar olduğunu kanıtlamaya odaklanmış olsa da Yunan ve Bizans mirasının tamamen göz ardı edildiğini söylemeye engel olabilecek çalışmalar vardır.[13] Reşat Ekrem Koçu'nun çocuklar için hazırlanan Bizans konulu bir kitap yazmış olması bunun bir örneği olarak gösterilebilir.[14] 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı İstanbul'da kurulmuş birçok yabancı araştırma ve arkeoloji enstitüsü, birçok yabancı arkeoloğun Türkiye'ye gelmesine vesile olmuş; Bizans tarihi araştırmalarına katkıda bulunacak araştırmalar yapılmış ve kütüphaneler oluşturulmuştur.[15]

1930'lardan itibaren de bu yazının konusu olan dönemin İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürü ve Eski Eserler Direktörü Aziz Ogan (1888–1956) başta olmak üzere daha sonra bir süre Alman Arkeoloji Enstitüsüne başkanlık yapacak olan Arif Müfid Mansel (1905–1975) gibi Türk arkeologlar 1930'larda İstanbul'da sayıları artan yabancı ülkelerin arkeoloji ya da şark enstitüleriyle iş birliği içinde Bizans dönemine ait antik eserlerin kazı çalışmalarını yürütüyorlardı.[16] Bu yazıda Aziz Ogan'ın birlikte çalıştığı yabancı Bizantologlar, özellikle Fransız mimar, araştırmacı ve gezgin Albert Gabriel (1883–1972) ve Alman arkeolog Alfons Maria Schneider (1896–1952) ile yazışmaları üzerinden İstanbul'da Bizans mirası tartışmalarına yer verilecektir.

Aziz Ogan. Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi, OGNIST0505006

1931'den 1954'e kadar Eski Eserler Müzeleri Umum Müdürü ve Eski Eserler Koruma Kurulu Direktörü olarak görev yapan Aziz Ogan, çocukluğundan beri tanıdığı Osman Hamdi Bey'in tedrisatında yetişmişti. Bu tarihlerden önce de İzmir Eski Eserler direktörlüğü, İzmir Müzesi Müdürlüğü, ve I. Dünya Savaşı sırasında çeşitli Arap vilayetlerindeki kazılarda Eski Eserler Müfettişliği gibi görevlerde bulundu.[17] Ogan tam da arkeolojik çalışmaların yoğunlaştığı 1930'larda ve devamında arkeolojinin merkezinde görev yaptığı pozisyonlardayken İstanbul'da özellikle tarihi yarımadadaki arkeolojik çalışmalardan sorumlu vaziyetteydi. 1940'ların ikinci yarısına ve 1950'lere gelindiğinde Ogan'ın İstanbul'da uzun süre beraber çalıştığı Albert Gabriel ve Alfons Maria Schneider gibi araştırmacılar Türkiye'den ayrılmışlar, Türkiye'yi belirli aralıklarla ziyaret etmekteydiler. Bu dönemde Ogan, beraber araştırma ve çalışmalarını yürüttüğü yabancı iş arkadaşı ve dostlarıyla yazışmalarla ilişkisini sürdürmüştü. Bu yazışmaların odağı özellikle Sultanahmet bölgesindeki yeni kazılar, eski keşiflerin etrafındaki kazılar veya bunların durumu ve bu arkeolojik buluntular etrafında Schneider ve Gabriel'i de içine alan tartışmalardır.

Albert Gabriel Fransa'da École Nationale des Beaux-Arts'tan mimar olarak mezun olduktan son-

ra bir süre Fransa'da çalışır. 1908–1911 yılları arasında Yunanistan'da Fransız Arkeoloji Enstitüsünde (EFA) ve 1911–1914 yılları arasında Rodos Adası'nda arkeolojik çalışmalar yapar. 1919–1920 yılları arasında Mısır'da ve tekrar Rodos'ta çalıştıktan sonra Türkiye'ye gelmeden önce son durak olarak 1923'te Fransız idaresindeki Suriye kazılarında görev yapar. 1926'da Darülfünunda arkeoloji ve sanat dersleri vermeye başlar. Gabriel bundan sonraki Türkiye kariyeri boyunca Kütahya, Afyon, Akşehir, Konya Karaman, Niğde, Adana, Tarsus, Mut, Nevşehir, Aksaray, Kayseri ve Ankara'da; 1928 Nisan–Mayıs aylarında Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya'da incelemelerde bulunur. 1928 sonbaharı ve 1929 ilkbaharında İstanbul hisarlarında araştırmalar ve çizimler yapar. 1930 Ekim–Kasım aylarında Amasya, Tokat, Sivas, Divriği'de Selçuklu eserlerini inceler ve daha sonra 1931'de İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsünü kurar ve II. Dünya Savaşına kadar Türkiye'de derslerine ve araştırmalarına devam eder.

Gabriel savaş sırasında Fransa'da ders vermektedir. 1945'te İstanbul'a enstitüye geri döner. 1957–65 yılları arasında Türkiye'de yıl boyunca kalmaması ve sağlığının çok yerinde olmaması sebebiyle olsa gerek, uzun süreli bir sözleşme yapılmadan Vakıflar Genel Müdürlüğünde her yıl yenilenen sözleşmelerle müşavir olarak çalışır.[18] Gabriel'in Ogan'a 1950 ve 1951 yıllarında yazdığı mektuplardan hasta olduğunu, Paris'te ders vermeye devam ettiğini ve Türkiye'ye aralıklarla geldiğini anlayabiliyoruz. Yine aynı mektuplarda Ogan'ın övgüyle bahsettiği çeşitli konferansları sürdürdüğünü de görebiliyoruz.[19]

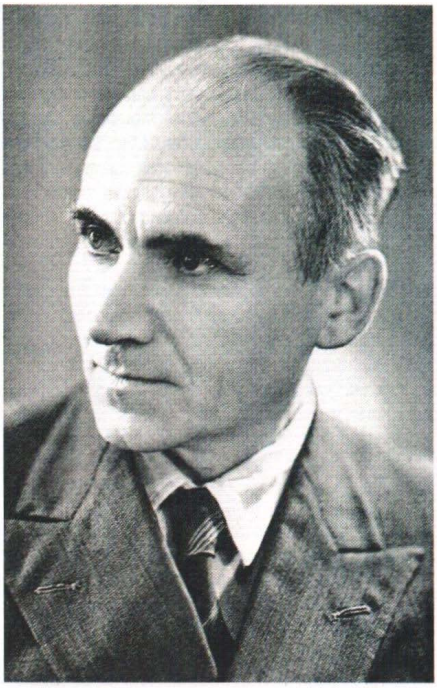

Albert Gabriel. İslam Ansiklopedisi, Gabriel, Albert Louis https://islamansiklopedisi.org.tr/gabriel-albert-louis

Aziz Ogan, Albert Gabriel'e fahri hemşerilik unvanı verilmesinden dolayı İstanbul Vali ve Belediye Reisi Vekili Ord. Prof. Fahreddin Gökay ve genel meclis üyelerine teşekkür ettiği ve Gabriel'in Türk arkeolojisine hizmetlerine uzun uzun yer verdiği 20 Ocak 1955 tarihli *Yeni İstanbul* gazetesindeki yazısında, tarihi abide ve müze açısından zengin memleketlerde çeşitli milletlerin arkeoloji enstitüsü kurmasının yaygın olduğundan bahsettikten sonra Albert Gabriel öncesinde İstanbul'da Fransız Arkeoloji Enstitüsü kurma çalışması başarısızlıkla sonuçlanan isimleri anar: gazetedeki bu yazının yazıldığı 1955'ten yaklaşık elli altmış yıl önce Atina'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Mösyö Homolle'nin girişimleri başarısız kalır; I. Dünya Savaşı'nda sonrası Bizantolog J. Ebersold ve Prof. Ch. Diehle'nin asıl ciddi girişimleri muvaffak olamaz. Aziz Ogan'a göre Fransız Arkeoloji Enstitünün kurulmasında Albert Gabriel'in müdür tayin edilmesinin etkisi büyüktür. Albert Gabriel hem Türk tarihine ve abidelerine olan ilgi ve sevgisi hem de Türk abidelerinde yabancı etkiler bulunduğu yönündeki iddiaları çürüten yazıları ve eserleri sebebiyle Aziz Ogan'ın takdir ettiği bir ilim adamıdır.[20]

Aziz Ogan İstanbul kariyerinin henüz başlangıcında Fuad Köprüzade (Mehmed Fuad Köprülü) (1890–1966) ve Albert Gabriel'le birlikte İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Arkeoloji Enstitüsünü teşkil etme görevi aldığını görüyoruz. 8.04.1931 tarihli *Milliyet* gazetesindeki habere göre Müzeler Müdürü Umumisi Aziz Ogan, Müderris Fuad Köprülüzade ve Darülfünun Eski Eserler Hocası Albert Gabriel, arkeoloji sahalarında yapılacak tetkikleri idare etmek, arkeoloji ihtisası için Avrupa'ya gönderilecek öğrencileri belirlemek ve onları eğitmek için böyle bir enstitü teşkil etmektedirler. Aynı haberde Aziz Ogan'dan da görüş alınır. Ogan teşkil edilen enstitünün faaliyetleriyle ilgili henüz bilgi veremeyeceğini belirtmekle birlikte birkaç sene evvel yine böyle bir enstitü teşkil edilmeye teşebbüs edildiğinden ve başarılı olunamadığından da bahseder.[21] Bu enstitünün üyeleri 1931'de İstanbul Arkeoloji Müzeleri Umum Müdürlüğüne atanan Aziz Ogan, 1930'lu yıllarda birçok uluslararası konferansa katılacak olan Fuad Köprülüzade, ve Darülfünun Eski Eserler Hocası Albert Gabriel'dir. Fransız Arkeoloji Enstitüsünün Fuad Köprülüzade'nin kitabının basılmasında katkısı olduğunu da düşünürsek Albert Gabriel, Fuad Köprülüzade ve Aziz Ogan'ın yollarının İstanbul'daki arkeoloji çalışmalarının etrafında birden fazla kurumda kesiştiğini söyleyebiliriz.

Alman Alfons Maria Schneider ise 1925'te rahipliği bırakıp Hristiyan sanatı üzerine doktora yapmıştır. Roma, Sisam adası ve Yunanistan'daki çeşitli arkeolojik alanlarda çalışmalar yapar. Daha sonra Filistin'i İstanbul ve İznik'teki tarihi eserler izler. Schneider 1934'te Freiburg Üniversitesinde göreve başlar,

A.M.Schneider. İslam Ansiklopedisi, Schneider, Alfons Maria https://islamansiklopedisi.org.tr/schneider-alfons-maria

1938'te doçentliğe yükselir ve Göttingen Üniversitesine geçer. 1942'de İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsüne başkan yardımcısı olarak atanır. Ancak II. Dünya Savaşı sırasında Türk Alman ilişkilerinin kesilmesi sonucu Göttingen'e geri döner. Savaş bittikten sonra Schneider'e İstanbul Üniversitesinde Bizans tarihi dersleri vermesi teklif edilir. Ancak Ankara ve İstanbul'da Alman hocaların görevlerine son verilmesi için bir kampanya açılması sebebiyle sözleşmeyi imzalamaz.[22] Ogan ve Schneider'in kariyerleri Schneider'in Sultanahmet bölgesinde yaptığı kazıların etrafında ve daha sonra mektuplar üzerinden bu kazılar üzerine yürüttükleri fikir alışverişleri etrafında kesişir.

Aziz Ogan 1930'ların başında İstanbul kariyeri henüz başlamışken çalışmaya başladığı bu iki bilim insanıyla 1940'ların sonu ve 1950'lerin başında yazışmaya devam eder. Yazışmaların odağında Ogan, Gabriel ve Schneider' in oldukça iyi bildiği İstanbul'daki Bizans döneminden kalan eserler, arkeolojik kazılar ve bunlarla ilişkili ilmi ve bürokratik sorunlar vardır. Tartışmaların odağındaki ilk mevzuu Sultanahmet adliyesinin inşaatı için yapılan kazılarda ortaya çıkan yapının yerinde bırakılıp korunması mı gerektiği yoksa parçalanarak müzeye taşınması mı gerektiği konusudur. Bu konuda dönemin Ayasofya Müzesi Müdürü Muzaffer Ramazanoğlu (1901–1958) ve Albert Gabriel arasındaki çatışma Ramazanoğlu'nun bizzat kaleme aldığı 31.12.1950 tarihli *Son Posta* gazetesindeki makalesinde dikkat çeker.[23]

Gazetedeki yazının yazarı Muzaffer Ramazanoğlu 1935'te müze olan Ayasofya'nın ikinci müdürü olarak 1944'te göreve başlar. Ramazanoğlu'nun etkisi büyük olmuştur çünkü Ayasofya, Aya İrini başta olmak üzere İstanbul'daki birçok Bizans kilisesinin Ayasofya'ya devredilmesini sağlamış yani yetki alanını genişletmiştir. Semavi Eyice'ye göre her ne kadar Ramazanoğlu yayın yapmadığı için bulgular hakkında bilgimiz olmasa da Ramazanoğlu Ayasofya ve Aya İrini arasındaki boş arazide yaptığı kazılarda önemli bulgulara ulaşmıştır. Ancak daha sonra Ogan'ın konu hakkındaki fikirleriyle ilgi bölümde de görebileceğimiz gibi bulguların değerlendirilmesi konusunda İstanbul'daki diğer Bizantologlarla çatışan bir çizgisi vardır.[24]

Albert Gabriel adliye inşaatının başladığı 1949 yılında hem enstitüyü yönetmeye devam ediyor hem de üniversitede seminerler veriyordu. Alanla ilgili doğrudan resmi bir görevi olmasa da Muzaffer

Ayasofya
Aziz Ogan Arşivi
Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi
OGNIST0505006OGNIST0500407

Ramazanoğlu'nun makalesinden Albert Gabriel'in adliye inşaatında ortaya çıkan buluntularla ilgili bir rapor hazırladığını öğreniyoruz. Ramazanoğlu'nun yazısında bu raporla ilgili dikkat çektiği ilk şey Gabriel'in raporunda alanda ortaya çıkan kiliseden "Efemiadis," Kilisesi diye bahsederek kilisenin ismini yanlış yazmasıdır. Ramazanoğlu bu hatayı Gabriel'in Bizans tarihi bilgisinin ne kadar eksik olduğunu gösteren bir kanıt olarak kabul eder ve kilisenin adını Eupheime Kilisesi olarak düzeltir. Ramazanoğlu'nun verdiği bilgiye göre Gabriel bu buluntuların çoğunu ehemmiyetsiz bulur ve raporunda "Bizans tarihçilerinin mülahazalarını ciddiye almayın" ifadelerini kullanarak buraya çok fazla önem atfedenlerin ciddiye alınmamasını ister. Gabriel raporunda kilisedeki freskelerin sökülerek müzeye taşınmasını tavsiye eder.

Ramazanoğlu'na göre freskler ve diğer buluntular ancak bulundukları binada kıymetli olacaklardır, ortaya çıkarılan duvarları yıktırmak ise büyük bir tahribattır. Gabriel ve Ramazanoğlu arasında gerilime sebep olan kalıntılar adını Azize Euphemia'dan alan Euphemia Kilisesi'dir.[25] 13. yüzyıla ait duvar resimlerinde ise Azize Euphemia'nın yaşamı ve öldürülüşü sahne sahne anlatılır. Bizans'ta azize yaşamını anlatan çizimler çok bulunmadığı için bu betimlemeler çok kıymetlidir. Alfons Maria Schneider'a göre sadece önemli duvar resimleri değil, son derece kıymetli bir mimari da yapı ortaya çıkarılmıştır.[26] Aslında freskler ilk olarak İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümü ve aynı bölgedeki cezaevi yıkılınca ortaya çıkar ve burada Aziz Ogan'ın bu konuda yazıştığı isim Alman Arkeoloji Enstitüsünden Alfons Maria Schneider 1942'de kazılar yapar. Bölgenin arkeolojik alan olduğu anlaşılmasına rağmen 1950'de başlayan adliye binası inşaatı hem İbrahim Paşa Sarayı'na hem de kiliseye zarar verir. Yine de arkeoloji müzesinin müdahalesiyle kilise tamamen yıkılmaktan kurtulur ve freskler sökülmeden yerinde bırakılır ve 2014 yılına kadar ciddi bir koruma altına girmeden gelir.[27]

Aziz Ogan 30.01.1951 tarihli mektubunda Schneider'e bir gazete kupürü göndermiş olmalı ki mektubun cevabında Schneider *Son Posta*'daki bu yazıyı gönderdiği için Ogan'a teşekkür eder ve "Bu kadar az kelimeyle bu kadar çok saçmalanamazdı" diye makale yazarına tepki gösterir.[28] Muzaffer Ramazanoğlu'nun 31.12.1950 yazısında Albert Gabriel'i hem Euphemia Kilisesi hem de Ayasofya'yla ilgili önerileri için eleştirdiği düşünüldüğünde Schneider'in aynı yazıdan bahsettiğini düşünmek yanlış olmaz. Schneider'in fresklerin korunması konusunda tutumu freskleri yerinde bırakmak mı yoksa müzeye taşımak mı olduğunu mektuptan çıkarmak zordur.

Her ne kadar Gabriel'in freskleri taşıma fikri uygulamaya geçmemiş olsa da Aziz Ogan da Muzaffer Ramazanoğlu'nun Gabriel'e sataşmasından oldukça rahatsızdır ve bu rahatsızlığı Arkeoloji Enstitüsünü teşkil etmelerinde Gabriel'le beraber ona mesai arkadaşlığı yapan Fuad Köprülüzade'ye mektup yazarak bildirir. Mektubun tamamı Ramazanoğlu'na karşı Gabriel'i savunmak için yazılmış ve Ramazanoğlu'nun makalesinin bir kopyasıyla beraber Fuad Köprülüzade'ye gönderilmiştir. Mektupta Aziz Bey önce Gabriel'in Türk mimarisini yazdığı yazılarla tanıttığını, memleketlerine karşı derin bir sevgi ve saygı duyduğunu Gabriel'e hiç de yabancı olmayan Fuad Köprülüzade'ye anlatarak bir girizgah yapar. Ardından Ramazanoğlu'nun bu tür tecavüzlerde bulunup durduğundan, Ramazanoğlu'nun kendisine Bizantalog süsü verdiği halde sekiz Bizans imparatorunun adını sayamayacak kadar bu branşta bilgi yoksunu olduğundan bahseder. Ogan henüz tanışma fırsatı bulamadığı Milli Eğitim Bakanı'nın[29] da böyle muhterem bir şahsa yapılan tecavüzlerden rahatsız olacağından emin olduğunu bildirerek Ramazanoğlu'nun susturulmasını ister.[30]

Euphemia'nın yaşam öyküsü çeviriminden sahneler
Alman Arkeoloji Enstitüsü

1939 yılında ortaya çıkan batı duvarı. Alman Arkeoloji Enstitüsü

Aziz Ogan arşivindeki başka bir belgeden Ogan'ın Sultanahmet'teki adliye inşasındaki buluntular konusunda kendisini savunmak durumunda kaldığını görülür. Belgede Ogan'dan "Dün bir arkadaşımız şehrimiz eski eserler koruma başkanı Aziz Ogan'ı ziyaretle bu hususta bilgisine müracaat etmiştir," diye bahsedilir ve belgenin bir gazete, dergi röportajının müsveddesi olması kuvvetle muhtemeldir. Burada yazılanlara göre Türk Tarih Kurumunun umumi toplantısında İbrahim Paşa Sarayı'nın ve adliye inşaatının gündeme geldiğini anlıyoruz. Aziz Ogan Eski Eserler Koruma Başkanı olarak astı olan görevli Eski Eserler Encümeni'nin sunduğu görüşlere değinerek sorulara cevap verir. Belgede Ogan, Eski Eserler Encümeni'nin istimlak edilen alanın adliye sarayının bu sahada yapılması için yeterli olduğu yönünde görüş bildirdiğini belirttir. Ogan'ın sözlerine göre encümen ayrıca güzel bir sivil mimari örneği olan İbrahim Paşa Sarayı'ndan binayı restore ederek yararlanılması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Aziz Ogan'a yeni projeye göre bazı bölümlerin yıktırılacağı bilgisinin doğru olup olmadığı sorulduğunda Ogan, encümenin işinin bir binanın tarihi ve mimari kıymeti hakkında bilimsel görüş bildirmek ve bu görüşlerini Milli Eğitim Bakanlığına sunmaktan ibaret olduğu şeklinde cevap verir.[31]

Ogan'ın konumu düşünüldüğünde encümenin görüşlerine bir itirazı olmadığı için birebir encümenin görüşlerini kullanarak sorulara cevap verdiği düşünebilir. Zira Eski Eserler Koruma Müdürü olarak duruma itirazı olsa Milli Eğitim Bakanlığına başka bir görüş sunulmasını sağlayabilirdi ve sunulan görüşlerin onun da onayından geçtiğini tahmin etmek zor değildir. Her ne kadar bu belgede tarih olmasa da Muzaffer Ramazanoğlu'nun yazdığı yazıda da adliye inşaatı alanındaki antik eserlerle ilgili sorumsuz bir tavır olduğu yönünde iddialar savunulmuştur. Ramazanoğlu'nun görüşlerini kaynak kabul ederek başka gazetelerde konuya eğilmektedir. Örneğin 17.11.1950 sayılı *Yeni Sabah* gazetesinde "Ayasofya Müzesi müdürü bir arkadaşımızın verdiği beyanata göre," ifadeleriyle buraya adliye sarayını yaparak tarihi bir cinayete yol açmak ya da adliye sarayı için yeni bir yer bulmak arasında bir seçim yapılması gerektiği söylenir.[32] Bunların üzerine Ogan'ın bu röportajda savunma pozisyonu alarak verdiği cevaplar ve konunun Türk Tarih Kurumu gündeminde yer bulması Ogan aleyhinde bir kamuoyu oluştuğu ve Ogan'ın da kendini savunmak zorunda kaldığını düşündürtür.

Aziz Ogan ve Ramazanoğlu arasındaki problemler Ayasofya'nın müze yapılmasıyla başlamıştır. Ayasofya müzeye çevrilmeden önce müzeler İstanbul'da merkezi bir şekilde idare ediliyordu ve Aziz Ogan Müzeler Umumi Müdürü olarak Ayasofya'dan da sorumluydu. Ogan'ın tarihsiz bir evrakta müzeler, Ayasofya ve Aya İrini üzerine yazdığı mülahazalarında açıkça belirtmesinden anlaşılıyor ki Ayasofya, idaresi ayrılmadan önce Arkeoloji Müzesi'nden tayin edilen bir memur ile idare edilirken, Ayasofya'nın müzeye çevrilmesiyle burada geniş bir kadro oluşturmaya başlanmıştı. Ogan yine aynı evrakta tıpkı Avrupa ülkelerindeki gibi müzelerin yeniden tek elden idare edilmesini talep eder.[33] Belgedeki tondan ve bazı bölümlerin talep cümleleriyle bitmesinden bu yazıların Milli Eğitim Bakanlığı gibi daha yüksek bir makama dilekçe müsveddesi olduğu düşünülebilir.

Ayasofya konusundaki gerilimin odağı Ayasofya'daki levhalardır. İlk olarak Gaspard Fossati Ayasofya restorasyonundan (1847) sonra asılan levhalar, 1931'de Aziz Ogan'ın idaresinde cami müzeye dönüştürülürken indirilmiştir. Muzaffer Ramazanoğlu müze müdürü olduktan sonra 1948'de levhaları tekrar

astırır.[34] Albert Gabriel'in bu duruma karşı çıkması Ramazanoğlu'nın *Son Posta* gazetesindeki 31.12.1950 tarihli makalesinde şiddetle eleştirilir. Ramazanoğlu Gabriel'i adliye inşaatındaki Bizans eserlerini yok etmeye çalışırken, Ayasofya'da Bizans eserlerini korumak bahanesiyle levhaları indirtmeye çalışmakla suçlar ve bu durumu Türk eserlerine karşı derin bir sevgi duyduğu savunulan Gabriel'in samimiyetsizliğinin bir delili olarak görür.

Aziz Ogan, dostu Gabriel'in hem adliye inşasında ortaya çıkan buluntular hem de Ayasofya konusunda sataşmaya maruz kaldığı bu yazıyı Alfons Maria Schneider'e gönderir. Schneider yazdığı cevapta daha önce 1949 yılında yazdığı başka bir mektupta başında bulunduğu eserler için tehlikeli diye tanımladığı[35] Ramazanoğlu'nun Ayasofya konusundaki önerilerinin cevap vermeye değmeyecek kadar salakça olduklarını belirtir.[36] Aziz Ogan ve arkadaşlarının perspektifinden bakıldığında Ramazanoğlu liyakatsiz bir şekilde ve kendisi için bu pozisyon özel şekilde yaratılarak Ayasofya Müzesi müdürlüğüne atanmıştır ve gerekli ilmi donanımdan yoksun olduğu için de bu idareyi becerememekte ve beceremediği gibi ilim adamlarına da hakkında çok bilgi sahibi olmadığı konuları kullanarak saldırmaktadır.

Aziz Ogan ve arkadaşlarının Muzaffer Ramazanoğlu'nun çalışmalarına karşı gösterdikleri tavır Aya İrini etrafındaki tartışmalarda da devam eder. Çünkü Ogan, Ramazanoğlu'nun yaptığı kazıları bilimsellikten uzak bulduğu gibi hem Ogan hem de Schneider, Ramazanoğlu'nun başında bulunduğu abideler için tehlike teşkil ettiğini düşünmektedirler.[37] Aziz Ogan "gayriresmi" notu düşülmüş tarihsiz bir tezkirede ismi belirtmemiş bir kişiye mektup yazar ve ondan ve ülkesinin sefirinden Ayasofya Müdürü'nün [Ramazanoğlu] Aya İrini civarında yaptığı kazılar için yardım ister. Bu kişiden Ayasofya müdürüne bu konuda destek vermemenin ilmi bir sorumluluk olduğunu söyleyerek buna engel olunmasını eski dostluklarına binaen yapılacak bir iyilik olarak rica eder. Ayrıca encümenin değerlendirmesi sonucunda son haftalarda biriken yağmur ve kar sularının yapıya nasıl zarar verdiğini gösteren fotoğraflarla birlikte vekalete şikayette bulunulacağını da ekler.[38]

Notta isim olmadığı için hangi sefirlikten bahsedildiği bilinemese de Schneider ve Gabriel'in Ramazanoğlu hakkındaki fikirleri Alman ya da Fransız sefirliklerinden birinden bahsedildiğini akla getirir. Ogan'ın Ramazanoğlu'nun bilimsel yetersizliği konusunda fikirlerine Schneider de destek verir. Schneider'in 1949 yılında yazdığı mektubundaki cevabından anlaşılacağı üzere Ogan, Aya İrini konusundaki gelişmeleri Schneider'le paylaşmıştır. Schneider de cevabında "Aya İrini ile ilgili bana yazdığınız mesele çok can sıkıcı. Bu adam inanılmaz derecede cahil ve kendisine emanet edilen eserler için de tehlikeli." der.[39] Aya İrini'de kazı yapan kişi Ramazanoğlu olduğuna göre, Schneider bu ifadeleri Ramazanoğlu için kullanmış olmalıdır. Schneider mektubuna aynı şahsın bulduğu tuğlalar üzerindeki imzaları değerlendirmekten bile aciz olduğunu söyleyerek devam eder.[40] Ogan yine dilekçe müsveddesi olduğu tahmin edilen ve çeşitli müzeler hakkındaki notlardan oluşan başka bir evrakta Aya İrini'nin etrafında açık bırakılan hafriyat çukurları sebebiyle göl içinde kaldığını ve yapının bu şartlarda uzun süre dayanamayacağını belirtir.[41]

Aziz Ogan'ın İstanbul kariyerinin başladığı 1930'lar hem tarih çalışmalarının hem de arkeolojik kazıların ivme kazandığı yıllardır. Bizans tarihi ve arkeolojisi de hem genel rüzgarın etkisi hem de 1930'lar ve devamında gittikçe çoğalan yabancı arkeolojik enstitülerin çalışmaları çerçevesinde bu dönemde ilgi odağı olmuştur. 1933'teki üniversite reformunun da etkisiyle arkeolojide ve birçok alanda yabancı bilim insanlarıyla iş birliği çoğalır. Ogan'ın bu yazıda bahsi geçen çalışma arkadaşları ve dostları Albert Gabriel ve Alfons Maria Schneider ise 1920'lerden itibaren Türkiye'de çalışmaya başlamışlar ve 1930'lardaki yabancı bilim insanı dostu atmosferinin etkisiyle ilmi çalışmalarını rahatlıkla yürütebilmenin yanı sıra görüşleriyle İstanbul'daki arkeolojik alanlarda söz sahibi olmuşlardır.

1940'lara gelindiğinde II. Dünya Savaşı, Alman bilim insanlarının istihdamında rüzgarın ters yöne dönmesi ve hastalık gibi bireysel sebeplerle Gabriel ve Schneider İstanbul'dan uzaklaşmıştır. 1930'larda Aziz Ogan Eski Eserler Müzeleri Umum Müdürü ve Eski Eserler Koruma Kurulu Direktörü olarak İstanbul'daki Bizans mirasıyla ilgili karar vericilerin en başındadır ve Batılı bilim insanlarıyla iş birliği ve çoğunlukla fikir birliği içinde çalışmıştır. 1940'larda ise Ayasofya Müzesi için Müzeler Müdürlüğünden bağımsız ayrı bir idari kadro oluşturulurken Ogan'ın Fuad Köprülüzade'ye mektubunda belirttiği gibi bu kadro Ramazanoğlu için özel oluşturulmuş olmalıdır. İlaveten Ramazanoğlu'nun makalesindeki iddialara karşı Ogan'ı kendini savunmak zorunda kalması Ramazanoğlu'nun kamuoyu oluşturabilme gücü olduğunu doğrular.

İstanbul'daki en bilinen Bizans eserini yöneten, Aya İrini de kazılar yapan ve tebliğler yayımlayan bu yeni sima Ogan'ın aksine Gabriel ve Schneider'in bilim insanı kimliklerinden ziyade yabancı kimliklerine odaklanır ve onların İstanbul'daki Bizans mirası hakkında görüş bildirmesinden hiç hoşnut değildir. Ramazanoğlu özellikle Gabriel için "Mösyö Gabriel'den ders almaya ve nasihatlarını dinlemeye biz Türklerin ihtiyacı olmasa gerektir." diyerek meseleyi yerlilik-yabancılık ve buna dayanarak kimin söz hakkı sahibi olduğu eksenine çeker.[42] Aziz Ogan 1930'lar boyunca bu iki bilim insanıyla çalışan biri olarak Ramazanoğlu'ndan payını alır. Ramazanoğlu Ogan'ı, "Gabriel ve Schneider gibi, misafir ulemanın rahle-i tedrisinde bulunup, üstadların gaye ve emeklerine medrese yıktırmak, levhaları indirmek suretiyle müfid olan azizler eksik değildir." sözleriyle eleştirir.[43]

1920'lerden başlayarak ve özellikle 1930'larda ivme kazanarak İstanbul'daki Bizans mirası, birçok yabancı Bizantoloğun ilgisini çekmiş ve Aziz Ogan'la

iş birliği içinde İstanbul'da birçok kazı yürütülmüştür. Türkiye'deki antik mirasın uluslararası camiada bu bilim insanlarının da katkılarıyla daha fazla bilinirlik kazandığı Aziz Ogan'ın da kabul ettiği bir gerçektir. Her ne kadar 1940'larda Bizans mirasının korunması ve araştırılması sahasında ortaya çıkan yeni bir figür Aziz Ogan'ın bu bilim insanlarına gösterdiği itibarı göstermemiş ve zaman zaman yabancı olmaları sebebiyle onları hedef tahtasına koymuş olsa da Ogan dostlarına yazdığı mektuplarda dostlarını I stanbul'daki güncel arkeolojik tartışmalardan haberdar etmekte ve onlarla fikir alışverişine devam etmekteydi. Daha da önemlisi Ogan, Fuad Köprülüzade gibi isimlerden de destek alarak dostlarının bilimsel itibarlarını sürdürmeye gayret etmişti. Bu şekilde 1920'lerde başlayan, 1930'larda zirveye ulaşan ve 1940'lar boyunca devam eden çeşitli sebepler araştırmaları yavaşlatmış olsa da Ogan'ın aralıklarla Türkiye'ye gelip gitmeye devam eden Bizantolog dostları Türkiye'deki antik mirasa olan yoğun ilgilerini sürdürmüş ve araştırmalarına devam etmişlerdir.

SELVİHAN KURT - İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ, DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 M. Diaz-Andreu, T. Champion. "Nationalism and Archeology in Europe: An Introduction." *Nationalism and Archeology in Europe* (London.1996), s.3.

2 E. Akyürek, "Modern Türkiye'de Bizans Sanatı Tarihi," *Erken Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açıları: Klasik ve Bizans Dönemleri*, der. S. Redford. N, Ergin, çev. İ.Türkoğlu (İstanbul, 2010). s. 244.

3 E. Ziya Karal, "Atatürk'ün Tarih Tezi," *Atatürk Hakkında Konferanslar*,der. E. Ziya Karal, A. İnan (Ankara, 1946).

4 H.C. Çambel, "Ege Medeniyetinin Menşeine Umumi bir Bakış," *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar Müzakere Zabıtları* (Ankara, 1932), s.199–214.

5 T.Tanyeri-Erdemir, "Archaeology asa Source of National Pride in the Early Years of the Turkish Republic." *Journal of Field Archaeology* 31/ 4 (2006), s. 382

6 M. Ergin, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi'nde Yunan. Roma ve Bizans Dönemlerinin Algılanması," *Erken Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açıları*,s. 21.

7 A.g.e.

8 M. Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi* (İstanbul, 1995), s. 242.

9 H, Çal, "Osmanlı Devletinde Âsâr-ı Atika Nizamnameleri", *Vakıflar Dergisi* 26 (1997), s. 391.

10 E. Eldem, "From Blissful Indifference to Anguished Concern: Ottoman Perceptions of Antiquities, 1799-1869," *Scrumble for the Past: A Story of Archaeology in the* Ottomon *Empire 1753–1914*. der. Z. Bahrani, Z. Çelik, E. Eldem (İstanbul, 2011), s. 284–287.

11 Örneğin La Turquie gazetesinin 24 Nisan 1874 sayısında Efes'teki antik eserlerin nasıl kaçırıldığından ve bunlar olurken Osmanlı Devleti'nin çıkarını savunacak hiç kimsenin kazı alanında olmadığından yakınılırken, Osman Hamdi Bey de antik eserlere olan sevgisi ve merakı sebebiyle övülmektedir. Bkz. N. Akın, "Osman Hamdi Bey, Âsâr-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine," *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, der. Z. Rona (İstanbul, 1993), s. 234.

12 B. Anderson, "An Alternative Discourse: Local Interpreters of Antiquities in the Ottoman Empire," *Journal of Field Archaeology* 40/4 (2015), s. 451.

13 Akyürek, "Modern Türkiye'de Bizans Sanatı Tarihi." s. 245.

14 R. Ekrem Koçu, *Bizans Tarihi (Şarkî Roma İmparatorluğu) (395–1453)* (İstanbul, 1934). Akyürek, "Modern Türkiye'de Bizans Sanatı Tarihi," s. 245' dan aktarılmıştır.

15 Akyürek, "Modern Türkiye'de Bizans Sanatı Tarihi," s. 246.

16 Alman tüccar ve amatör arkeolog Heinrich Schliemann (ö. 1890) Türkiye'den bulunturları çıkarıp kendi istediği yerlerde sergilemeyi ya da tutmayı bilimsel bir vazife olarak görürken. bunu tüm medeni dünyanın takdir edeceğini düşündüğünü de açıkça belirtmesi ve bir nevi bu eserleri onları takdir etme kapasitesi olmayan ülkelerden kurtardığını düşünmesi. geç Osmanlı döneninde Türkiye'de kazı çalışmaları yapan yabancı arkeologların tutumunu göstermesi açısından güzel bir örnektir. Ancak Schliemann'ın özel ve uç bir figür olduğu ve genel olarak arkeolojik çalışmalarının bilimsel tarafı yaptığı kazılardaki motivasyonu ve bulduklarına muamelesinin arkeoloji dünyasında tartışıldığı unutulmamalıdır. D.F. Easton, "Heinrich Schliemann: Hero or Fraud?" *The Classical World*, sayı 91/5 (Mayıs–Haz 1998). s. 335–343; U. Esin. "19. Yüzyıl Sonlarında Heinrich Schliemann'ın Troya Kazıları ve Osmanlılarla İlişkileri", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*. s. 179–91

17 J. İnan, "AzizOgan," *İstanbul Enstitüsü Dergisi* 3 (1957), s. 167–168.

18 S. Bayram, "Prof. Doktor Albert Gabriel'e Ait Bazı Belgeler," *Vakıflar Dergisi* 48 (2016), s. 166-67. Albert Gabriel'in hayatı ve Türkiye'de çektiği fotoğraflar ve resmettiği İslam ve Bizans yapıları için bkz. *Albert Gabriel (1883–1972). Mimar, Arkeolog, Ressam*, Gezgin. der. K.E. Erdur, çev. O. Kunal, A.C. Akkoyunlu, I. Verdier (İstanbul. 2006).

19 Albert Gabriel tarafından Aziz Ogan'a gönderilen mektup, 15 Ocak 1951 OGNIST0301904, Aziz Ogan Arşivi. Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi. Albert Gabriel tarafından Aziz Ogan'a gönderilen mektup, 15 Ocak 1951 OGNIST0301904, Aziz Ogan Arşivi. Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi OGNIST0301901.

20 Azlz Ogan, "İstanbul Fehrî Hemşerillk Unvanı Tevcih Olunan: Prof. Albert Gabriel," *Yeni İstanbul*, 20 Ocak 1955. Albert Gabriel hakkında gazete kupürü OGNBIO0400108, Aziz Ogan Arşivi. Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi.

21 "Şehrimize Bir Âsâr-ı Atika Enstitüsü Teşkil Edilecek," *Milliyet*, 8 1931, s. 3.

22 1933'teki üniversite reformundan sonra İsviçre'deki Almanya'dan kaçmak zorunda kalan akademisyenlere yardım etmek amacıyla kurulan Alman Bilim Adamları Yardım Derneği ile işbirliği sonucunda Nazi Almanya'sından kaçan birçok Alman bilim insanı 1930'lar boyunca Türkiye'deki üniversitelerde çalıştılar. Ancak 1939'dan itibaren Alman makamların Türk makamlarına baskısı ve Alman vatandaşlığından çıkarılan Yahudi bilim adamlarının vatansız statüsünde kalmaları birçok bilim insanının çalışma izinlerini kaybetmelerine sebep oldu. 1939'dan itibaren savaş hukukunun devreye girmesiyle devletler bürolarında çalışan sığınmacılar görevlerinden uzaklaştırıldı ve çoğu deniz aşırı ülkelere iltica etti. B. Nicolai, *Modernn ve Sürgün: Almanca konuşulan Ülkelerin Mimarları Türkiye'de 1925–1955* (İstanbul, 2011), s. 134–135. Alfons Maria Schneider için bkz. S. Eyice, "Prof. Dr. Alfons Maria Schneider," *TTK Belleten*, XVI/64 (1952), s. 585–598.

23 M. Ramazanoğlu, "Yok Edilmek İstenen Bizans Mimari Bakiyeleri," *Son Posta*, 31.12.1950.

24 S. Eyice, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan - Türkiye'de Bizans Sanatı Araştırmaları ve İstanbul Üniversitesinde Bizans Sanatı* (İstanbul, 1973). s. 388–389

25 Azize Euphemia pagan festivallerine katılmadığı için bugünkü Kadıköy'de (Chalkedon) işkence edilerek öldürülmüştür. Azizenin kalıntılarının 7. yüzyıla kadar Kadıköy'deki Euphemia kilisesinde tutulduktan sonra yaklaşan Persilerden korunmak için kalıntıların Sultanahmet'teki bu kilise ye taşındığı düşünülüyordu. Rus hacılardan edinilen bilgiler yapının IV. Haçlı Ordusunun kenti ele geçirmesiyle büyük zarar gören kadar yapı faaliyetteydi. Son olarak 13. yüzyılın sonundaki restorasyonda duvar resimleri de yenilenen kilise İstanbul'un fethinden 1939'e kadar kullanılmayarak zamanla yok olmuştur. E. Akyürek, "Euphemia Kilisesi," *Toplumsal Tarih* 248 (2017), s. 15.

26 A. Maria Schneider, "Atmeydanında Ortaya Çıkarılan Ste Euphemia Kilisesi," *Cumhuriyet*, 3.11.1949.

27 Akyürek, "Azize Euphemia," s. 15. Fresklerin restorasyonu ve koruması 2014 yılında Vehbi Koç Vakfı sponsorluğunda başlanış ve Haziran 2019 yılında tamamlanarak ziyaretçilere açılmıştır.

28 Alfons Maria Schneider tarafından Aziz Ogan'a yazılan mektup 29 Temmuz 1949, OGNIST0301810, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi.

29 Her ne kadar mektupta Milli Eğitim Bakanının ismi yer almasa da mektubun 1951 yılına ait olduğu düşünüldüğünde Aziz Ogan dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'den bahsediyor olmalıdır. 1970'li yıllara kadar müzeler Milli Eğitim Bakanlığı çatısı altında Müzelerve Hars Müdürlüğü gibi müdürlüklerce idare edilmiştir. 1971 yılında Kültür Bakanlığı kurulduktan sonra müzeler Kültür Bakanlığı ve yine Milli Eğitim Bakanlığı'nın bir alt birimi olan Kültür Müsteşarlığı tarafından idare edilmeye başlandı. *Cumhuriyet Döneminde Türk Milli Eğitim Sistemindeki Gelişmeler* (1910- 1920), der. E. Türk, M. Katırcı (Ankara, 2010), s. 17- 18, 22; N. Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler* (Ankara, 1948), s. 501.

30 Aziz Ogan tarafından Fuad Köprülüzade'ye yazılan mektup müsveddesi ve Fuad Köprülüzade'nin teşekkür cevabı, 1 Nisan 1951,OGNIST0301903, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi.

31 Adliye Sarayı'nın inşası hakkında belge, OGNIST0105109. Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi.

32 Cemal Yener, Bizans ve Osmanlıların Zamanında İstanbul'un Adliye Sarayı, 17 Aralık 1950, Taha Toros Arşivi Dosya No: 6 Sultanahmet. 00158001901O,

33 Ayasofya Aya İrini ve diğer bazı müzeler hakkında notlar, OGNIST0600604, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkez.

34 S. Kumbaracılar, "Ayasofya'nın Levhaları," *Hayat Tarih Mecmuası* 1 (1970), s. 74, S. Doğan, *Ayasofya ve Fussuti Kardeşler (1847–1858)* (İstanbul, 2012), s. 66–67.

35 Alfons Maria Schneider tarafından Aziz Ogan'a yazılan mektup 29 Temmuz 1949, OGNIST0301810, Aziz Ogan Arşivi. Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi.

36 Alfons Maria Schneider tarafından Aziz Ogan'a yazılan mektup 30 Ocak 1951, OGNIST0301905, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi.

37 Alfons Maria Schneider tarafından Aziz Ogan'a yazılan mektup 29 Temmuz 1949, OGNIST0301810, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi.

38 Ayasofya ve Aya İrini Kiliseleri'ndeki hafriyat hakkında not. OGNIST0103005, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokumantasyon Merkezi.

39 Alfons Maria Schneider tarafından Aziz Ogan'a yazılan mektup 29 Temmuz 1949, OGNIST0301810, Aziz Ogan Arşivi. Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi.

40 A.g.e.

41 Ayasofya Aya İrini ve diğer bazı müzeler hakkında notlar, OGNIST0600604, Aziz Ogan Arşivi. Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkez.

42 Ramazanoğlu. "Yok Edilmek İstenen Bizans Mimari Bakiyeleri".

43 Ramazanoğlu, "Yok Edilmek İstenen Bizans Mimari Bakiyeleri".

* Fransızca yazışmaları Türkçeye çeviren Buket Kitapçı Bayrı'ya teşekkürederim.

BEYOĞLU'NDA BİZANS'I ARAMAK:

Bizans Koleksiyonuna Sahip Bibliopera Kütüphaneleri

NAZ BAYDAR

BİBLİOPERA ŞEMSİYESİ ALTINDA BİR TOPLU KATALOG VE ORTAK BİR AĞ ÇERÇEVESİNDE 2015 YILINDA KOÇ ÜNİVERSİTESİNİN İNİSİYATİFİ İLE HAYATA GEÇEN YAPI, ÖZELLİKLE BİZANS ÇALIŞMALARI ALANINDA CİDDİ KAYNAKLARI BİR ARAYA TOPLADI. IFEA, DAI, SRII (İSTANBUL İSVEÇ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ), KOÇ ÜNİVERSİTESİ ANADOLU MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA MERKEZİ (ANAMED), İAE (SUNA-İNAN KIRAÇ VAKFI, İSTANBUL ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ), ARIT (TÜRKİYE'DE AMERİKAN İLMÎ ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ) KÜTÜPHANELERİNİN TOPLU KATALOĞU VE BU KURUMLARA İLİŞKİN GÜNCEL BİLGİLER HTTPS://BİBLİOPERA.ORG SAYFASINDA ARAŞTIRMACILARIN İLGİSİNE SUNULMUŞTUR.

Kütüphaneler hem mekânsal olarak hem de bilgi ağlarının oluşumu anlamında araştırmacılar için önemli başlangıç noktaları olagelmiştir. Bizans araştırmalarının tarihi tartışılırken de kütüphanelerin önemi yadsınamaz. Bu yazının amacı İstanbul'daki kütüphanelerin ve özel olarak Beyoğlu'nda bulunan araştırma merkezi kütüphanelerinin Bizans kaynakları bağlamında tarihsel gelişimini tartışmak; günümüzde ise "BiblioPera: Beyoğlu Araştırma Merkezleri Ağı" çerçevesinde Bizans koleksiyonuna sahip kütüphaneleri tanıtmak ve bu kurumların iş birlikleri üzerinde durmaktır.[1]

19. yüzyıl İstanbul'unda Bizans tarihi ile ilgilenen kurumlar ve bu kurumlara ait kütüphaneler, gayrimüslim ve Levantenlerin ağırlıklı olarak yaşadığı Pera ve Moda bölgelerinde kurulmaya başladı. Bunlar arasında, Papa XIII. Leo (1878-1903) tarafından 1895 yılında Kadıköy'de Katolik Enstitüsü olarak kurulup, daha sonra Asompsion cemaatine devredilen ve ilk yöneticisi Louis Petit'nin (1868-1927) katkılarıyla bir "Bizans Araştırma Merkezi"ne dönüşen "Fransız Bizans Araştırmaları Enstitüsü"[2] ve 1861 yılında kurulan İstanbul Rum Edebiyatı Cemiyeti'ni (*Hellenikos Philologikos Syllogos Konstantinoupoleos*) sayabiliriz.[3] İstanbul Rum Edebiyatı Cemiyeti'nin kütüphanesi 1922'de toplam 28 bin kitaba ve 183 adet el yazmasına sahip olan çok kapsamlı bir kütüphaneydi. Herkese açık olmayan bu kütüphaneye 1908 yılına kadar ancak cemiyet üyeleri girebiliyordu. Kütüphaneyi kullanma hakkı ise ancak bağışla mümkün oluyordu.[4] 1923'te kapatılan *Sillygos*'un kütüphanesi ne yazık ki dağıldı. 1933 yılında tarih ve arkeoloji konularındaki kitaplar ve el yazmaları Türk Tarih Kurumuna gönderilirken; bir kısmı halkevleri, bir kısmı ise Ankara Üniversitesi-Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Türk Dil Kurumu, umumi ve milli kütüphaneler arasında dağıtılmıştır.

19. yüzyılda Bizans tarihi ile ilgilenen bir diğer kurum Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde kurulan ilk yabancı arkeoloji enstitüsü olan İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsüydü (RAIK). 1894'te kurulan enstitüye Rus Büyükelçisi A.I. Nelidov (1838-1910) ve Profesör F.I. Uspenski (1845–1928) büyük katkılarda bulunmuşlardır.[5] 1914 yılında faaliyetlerini tamamen durduran enstitünün kütüphanesinde bulunan 26.703 cilt eser ve el yazması Ruslara teslim edilmiştir. Son olarak 20. yüzyılın başlarında 1916'da Pera'da Bayram Caddesi'nde kurulan Konstantinopolis Macar Bilim Enstitüsünde Bizans tarihi ile İstanbul'da önemli çalışmalar yapılmıştır. Enstitü aynı zamanda arkeoloji, Bizans tarihi, sanat ve epigrafi hakkında koleksiyona sahip bir kütüphaneyi de bünyesinde bulundurmaktaydı. Enstitünün müdürü olan Sanat Tarihçisi ve Arkeolog Anton Hekler (1882–1940), 159 adet eseri ve 5 değişik dergiyi enstitü kütüphanesi koleksiyonuna dâhil etmiştir.[6] Enstitü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağıldıktan sonra 1918'de kapatılmıştır. Gâbor Âgoston'ın makalesinde belirttiğine göre 1926 yılında 1.062 cilt kitap ve değerli fotoğraflar koleksiyonunu bünyesinde bulunduran kütüphane, enstitü yeniden açılıncaya kadar geçici bir süre için İstanbul'da bulunan Alman araştırmacılara emanet edilmiştir.[7]

20. yüzyıla gelindiğinde yabancı devletler İstanbul'da direkt Bizans tarihiyle ilgili olmasa da araştırma ve arkeoloji enstitüleri açma ve Bizans koleksiyonuna sahip kütüphaneler oluşturma girişimlerine devam ettiler. İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsünün (DAI) İstanbul şubesi, 19. yüzyılın başından itibaren herhangi bir kuruma bağlı olmadan birçok kazı organize eden Alman arkeologların katkılarıyla 1929 yılında Beyoğlu'nda açıldı. Almanların ardından Fransız araştırmacılar İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitünü kurdular. Enstitü 1975 yılında ismini Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA) olarak değiştirdi. 1964'te Amerika ve Kanada üniversitelerini temsil eden bir grup akademisyen, Türkiye'de Amerikan İlmî Araştırmalar Enstitüsünü (ARIT) kurdu. İstanbul'daki en önemli Bizans koleksiyonlarından Kenneth Snipes koleksiyonu 1997 yılında ARIT'in koleksiyonuna katıldı.

Günümüzde bu araştırma merkezleri ve kütüphaneleri BiblioPera şemsiyesi altında bir toplu katalog ve ortak bir ağ çerçevesinde bir araya gelmektedir. 2015 yılında Koç Üniversitesinin inisiyatifi ile hayata geçen bu yapı, özellikle Bizans çalışmaları alanında ciddi kaynakları bir araya topladı. IFEA, DAI, SRII (İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsü), Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED), Suna ve İnan Kıraç Vakfı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, ARIT (Türkiye'de Amerikan İlmî Araştırmalar Enstitüsü) kütüphanelerinin toplu kataloğu ve bu kurumlara ilişkin güncel bilgiler https://bibliopera.org sayfasında araştırmacıların ilgisine sunulmuştur.

Bizans koleksiyonuna sahip kütüphaneler denince akla ilk gelen kütüphanelerden olan DAI İstanbul şubesi kütüphanesi Bizans tarihi, arkeolojisi ve sanatı dışında klasik arkeoloji, Anadolu prehistoryası, İslam dönemlerine ait birçok yayını barındırmaktadır. Enstitünün Bizans tarihi alanında gelişmesine önemli katkılarda bulunan araştırmacılar olmuştur. Bunlardan en bilineni arkeoloji ve sanat tarihi eğitimi almış olan Alfons Maria Schneider (1896-1952) idi.[8] Arkeolojik çalışmalarında özellikle Hristiyan ve Bizans anıtları üzerine odaklanan Schneider, 1931'de kısa bir süre ve 1943'ten itibaren Bizans arkeolojisi araştırma uzmanı olarak DAI'de çalışmaya başladı. B. Meyer-Plath (1902-1987) ile beraber İstanbul'da bulunan ve en önemli Bizans anıtlarından olan kara surları, Euphemia Kilisesi[9] ve Ayasofya Müzesi *atrium*'unda arkeolojik arazi çalışmalarını yönetti.[10]

Koleksiyonunda yaklaşık 2500'e yakın Bizans tarihi ile ilgili kaynak bulunduran DAI Kütüphanesi'ndeki başlıklar şu şekildedir: İstanbul Bizans dönemine ait kent tarihi kitapları (300 civarı), birincil kaynaklar (150 civarı); epigrafi üzerine olan kaynaklar (150 civarı); nümizmatik üzerine olan kaynaklar (150 civarı); erken Hristiyanlık ve Bizans dönemi sanatı ile ilgili olan kaynaklar (500 civarı); Bizans tarihi ve kültürü üzerine olan kitaplar (650 civarı) ve son olarak kilise tarihi ile ilgili kaynaklar (50 civarı). DAI Kütüphanesi'nin koleksiyonun dewey kataloglama sistemiyle topografik olarak düzenlendiği unutulmamalıdır. Ayrıca *Byzantinobulgarica*, *Byzantinoslavica*, *Eirene*. *Studia Graeca et Latina*, *Jahrbuch der* Österreichischen Byzantinistik, *Revue des études byzantines* gibi daha birçok dergi DAI kütüphanesinde araştırmacıların ilgisine sunulmuştur.

Koleksiyonunda 19. yüzyıla ait kitapları da bulunduran DAI kütüphanesinin Bizans koleksiyonu, enstitünün kurulduğu 1929 yılında ünlü şarkiyatçı ve Bizans filoloğu Andreas David Mordtmann'ın (1811-1879) koleksiyonunu satın almasıyla oluşmaya başlamıştır. İstanbul'da yaşayan ve uzun yıllar sur içerisindeki alanları gezip geç Antik Çağ ve Orta Çağ yapılarına ait kalıntıları çizerek yaklaşık 1800 adet kroki oluşturmuş olan İsviçreli Bilim İnsanı Ernest Mamboury'ye (1863-1953) ait çizim ve notlardan oluşan koleksiyon da DAI kütüphanesindedir. 1990'larda Alman Arkeoloji Enstitüsünde Bizans arkeolojisi alanında çalışmalar yapan Albrecht Berger, Bizans tarihi ve arkeolojisi üzerine kitaplar satın alınmasını teşvik ederek koleksiyonun gelişmesine katkıda bulunmuştur.

1930'da günümüzde Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA) olarak bilinen Albert Gabriel'in (1883-1972) kurduğu İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü (IFAS) ise direkt Bizans çalışmalarına yönelen bir enstitü olmamasına rağmen Bizans tarihi ve arkeolojisi alanında araştırmaların yapıldığı ve kütüphanesinde Bizans tarihi alanında eserler bulunduran bir kurumdur.[11] Albert Gabriel'in vefatından sonra, enstitü bünyesinde Bizans çalışmalarına geçmişe nazaran daha çok ilgi gösterilmiştir. IFEA direktörleri Stephanos Yerasimos (ö. 2005) ve Pierre Chuvin (ö. 2016) ve Annie Pralong (ö. 2017) gibi Bizans çalışmaları konusunda uzman araştırmacıların katkılarıyla arkeoloji, Osmanlı ve Türk tarihi çalışmaları, şehircilik, kültürel miras, şehir politikaları ve kentsel hareketlilik üzerine eserler barındıran IFEA kütüphanesinde hatırı sayılır bir Bizans tarihi koleksiyonu da yıllar içinde gelişmiştir. Bizans tarihinin her döneminden din, mimari, nümizmatik, Ermeni-Bizans ilişkileri, Bizans-Batı ilişkileri, Bizans-Doğu ilişkileri, Bizans sanat tarihi, Bizans İstanbul'u gibi konular hakkında 1.211 adet kitabı koleksiyonunda bulunduran IFEA kütüphanesine katkıda bulunanlar ise Türkiye'ye gelen ve kitaplarını bağışlayan araştırmacılardır. Buna ek olarak satın alma yoluyla IFEA Kütüphanesi Bizans koleksiyonu zamanla genişlemiştir.

IFEA tarafından yayımlanan ve 1990'dan itibaren arkeolog Aksel Tibet'in (ö. 2019) yayın sorumlusu olduğu *Anatolia Antiqua* dergisinde Bizans üzerine yazılmış makaleleri bulmak mümkündür. IFEA kütüphane koleksiyonunda bulunan eserler arasında Fransızca başta olmak üzere birçok dilde yazılmış, başta birincil kaynaklar olmak üzere birçok alanda Bizans eseri vardır. Bunlar arasında en dikkat çekici olan 19. yüzyıl basımı 38 tane kitaptır. Göze çarpan ikinci kaynaklar arasında, Joseph-François Michaud'nun Haçlı Tarihi ve Chalandon Ferdinand'ın II. Ioannes Komnenos ve I. Manuel Komnenos üzerine yazdığı eserlerdir.[12]

mış kitaptan oluşmaktadır. Bizans-Viking ilişkileri ve Bizans sanat tarihi ve mimarisi üzerine eserler ve *Scandinavian Journal of Byzantine and Modern Greek Studies* dergisi sayıları ve İngilizce, Almanca ve İsveççe yazılmış genel eserler SRII kütüphanesinin raflarında araştırmacıların ilgisine sunulmuştur.[15] Ayrıca Bizans tarihinin her dönemine ait kitapları koleksiyonunda bulundurmaktadır. Koleksiyondaki Bizans kitaplarının bir kısmı enstitüde Bizans alanında konferanslar veren araştırmacılar tarafından bağışlanmış ve bir kısmı da satın alma yoluyla koleksiyona dâhil edilmiştir. Bizans üzerine seminerler, konferanslar da düzenleyen enstitü ayrıca Bizans

1. BİBLİOPERA KURUMLARI ORTAK ETKİNLİKLER DÜZENLEYEREK, WEB SAYFASI VE TÜM MEDYA ARAÇLARINI KULLANIP TOPLUMUN HEM BİBLİOPERA İLE İLGİLİ HEM DE KURUMLARIN ETKİNLİKLERİ HAKKINDA BİLGİLENDİRİLMESİNE YÖNELİK TANITIM ÇALIŞMALARINI YÜRÜTEREK, AYRICA OLUŞTURULAN TOPLU KATALOG SAYESİNDE, YERLİ VE YABANCI ARAŞTIRMACILARI İÇLERİNDE ZENGİN KAYNAKLAR BULUNDURAN ARAŞTIRMA MERKEZLERİNİN KÜTÜPHANELERİNE VE ONLARIN ÖZEL KOLEKSİYONLARINI KEŞFETMEYE TEŞVİK ETMEKTEDİR.

Daha önce Arnavutköy'de bulunan ARIT Kütüphanesi ise bugün birçok Bizans tarihi uzmanın tercih ettiği kütüphaneler arasında bulunmaktadır. ARIT, Ankara ve İstanbul'da iki merkeze sahiptir. 1976 yılında yayımlanan ARIT bültenine göre Cihangir'de Thomas Whittemore (1871-1950) tarafından kurulan Bizans Enstitüsü, ARIT kütüphanesine 450 ciltlik bir bağışta bulunmuştur. Bağışlar 1977 yılında Amerika'da bulunan Michigan Üniversitesinin dergi bağışlarıyla devam etmiştir. Şu anda yaklaşık 5.000 başlıktan oluşan Bizans koleksiyonu ise 1997'de Prof. Kenneth Snipes'in (ö. 1997) 4164 ciltten oluşan bağışıyla kurulmuştur.

Snipes koleksiyonu özellikle Bizans edebiyat ve entelektüel tarihi üzerine araştırma yapmak isteyenler için eşsiz kaynaklar sunmaktadır. Michael Psellos üzerine çalışan Kenneth Snipes'ın koleksiyonu özellikle eleştirel basımı yapılmış birincil Roma ve Bizans dönemi eserleri ve bu eserlerle ilgili el yazması kataloglarından oluşmaktadır. Bu birinci kaynakların yayımladığı seriler arasında *Patrologia Graeca*[13] ve Bonn Corpus[14] sayabiliriz. Tıpkı IFEA Kütüphanesi gibi koleksiyonunda 19. yüzyılda farklı dillerde birçok nadir eseri barındıran ARIT Kütüphanesi'nin en eski kitabı ise 1677 basımlı Kudüslü Aziz Nektarios (1605–1680) tarafından yazılan *Epitome tes hierokosmikes historias* (Kutsal Dünya Tarihi) isimli kitaptır. ARIT Kütüphanesi bünyesindeki nadir eserler Beyoğlu Kallavi sokaktaki şubesinde Bizans tarihi ile ilgilenen araştırmacıları beklemektedir.

İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsü (SRII) 1962 yılında, öncelikli olarak, İsveç ve diğer kuzey ülkelerinde Türkiye ve Doğu Akdeniz üzerine yapılmakta olan araştırmalara destek olmak amacıyla kuruldu. Tam olarak Bizans çalışmalarına yoğunlaşmasa da SRII koleksiyonu 117 adet Bizans uygarlığı üzerine yazılmış kitaptan oluşmaktadır. Bizans-Viking ilişkileri ve Bizans sanat tarihi ve mimarisi üzerine eserler ve *Scandinavian Journal of Byzantine and Modern Greek Studies* dergisi sayıları ve İngilizce, Almanca ve İsveççe yazılmış genel eserler SRII kütüphanesinin raflarında araştırmacıların ilgisine sunulmuştur.[15] Ayrıca Bizans tarihinin her dönemine ait kitapları koleksiyonunda bulundurmaktadır. Koleksiyondaki Bizans kitaplarının bir kısmı enstitüde Bizans alanında konferanslar veren araştırmacılar tarafından bağışlanmış ve bir kısmı da satın alma yoluyla koleksiyona dâhil edilmiştir. Bizans üzerine seminerler, konferanslar da düzenleyen enstitü ayrıca Bizans tarihiyle ilgili makaleleri daha geniş bir kitleye hitap eden *Dragomanen* dergisinde yayımlamaktadır. 2019 yılı başı itibarıyla SRII'nın direktörlüğünü üstlenen Ingela Nilsson enstitünün Bizans alanında çalışan ilk yöneticisidir.

Diğer araştırma enstitüleri kütüphanelerine nazaran "genç" bir kütüphane olarak araştırmacılara hizmet veren Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi'ne bağlı Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) kütüphanesinin koleksiyonunda bulunan 25.673 yayının 2.790'ı Bizans çalışmalarıyla ilgilidir. Özellikle arkeoloji, sanat tarihi, mimarlık, Bizans medeniyeti ve Bizans kültürü, Bizans üzerine yapılan sergilerin kataloglarından oluşan bir koleksiyondur.[16] Bunun dışında ANAMED Kütüphanesi Bizans alanında çalışmış önemli isimlerin koleksiyonuna ev sahipliği yapmaktadır. Sanat tarihi, arkeoloji ve mimari disiplinlerinden yaklaşık 3.000 yayını içinde bulunduran koleksiyon, Selçuk, Bizans ve Osmanlı dönemlerini kapsayan Steven Runciman koleksiyonu; Bizans tarihi ve sanat tarihi alanlarında 636 adet yayından oluşan Jacques Lefort koleksiyonu; Bizans sanat ve mimarisi üzerine 276 cilt yayından oluşan Slobodan Ćurčić koleksiyonu; 1.500 kitaba ulaşan kişisel koleksiyonlarını 2013 yılında ANAMED Kütüphanesi'ne bağışlayan Henry Maguire ve eşi Eunice Dauterman Maguire koleksiyonu; 2016 yılında bağışlanan yaklaşık 500 ciltlik özel Anthony Bryer koleksiyonu; son olarak 2018 yılında bağışlanan yaklaşık 848 ciltlik Melek Delilbaşı koleksiyonu ile ANAMED Kütüphanesi Bizans tarihi çalışanlarına destek vermektedir. ANAMED Kütüphanesi diğer BiblioPera kütüphaneleri ile karşılaştırıldığında Bizans alanında yeni yayınlanmış kitaplardan oluşan bir koleksiyona sahipken Koç Üniversitesi Kütüphanesi'nin şubesi olması ve üni-

versiteye sunulan elektronik kaynaklara tam erişim sağlaması sebebiyle kullanıcılarına Bizans alanında birçok elektronik kaynak olanağı sunmaktadır.

ANAMED gibi genç bir kurum olan Suna İnan Kıraç Vakfı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nün (İAE) kütüphanesi de son yıllarda Bizans çalışmalarına büyük katkı sağlamaktadır. 19. yüzyılda çekilmiş Bizans yapılarına ait birçok fotoğrafın bulunduğu arşivi dışında İAE Kütüphanesi koleksiyonunda Bizans tarihi ve sanatı ile ilgili yaklaşık 4.500 adet basılı kaynak mevcuttur. Bunların 2.100 tanesi Bizans kitaplığında, 570 tane yayın Semavi Eyice Kitaplığı'nda bulunmakta, bunun yanı sıra Semavi Eyice'den satın alınmış 1.500'den fazla ayrıbasım ve 100'e yakın Bizans konulu doktora tezi ve 365 adet Bizans tarihi üzerine yazılmış nadir eser barındırmaktadır. Bizans ile ilgili 26 süreli yayın İAE Kütüphanesi koleksiyonunda Bizans tarihçilerin ilgisine sunulmaktadır.[17] Karl Krumbacher (1856-1909), Ernst Diez (1878-1961), Jean Ebersolt (1879-1933), Alexandros Paspatis (1814 - 1891), Alfons Maria Schneider, Alexander Van Millingen (1840-1915), Ernest Mamboury ve Charles Diehl (1859-1944) gibi Bizans araştırmalarının disipline dönüşmesinde rol oynamış kişilerin yayınları da İAE kütüphanesinde olduğunu belirtmek gerekmektedir.[18] Son olarak İAE Kütüphanesi de tıpkı ANAMED Kütüphanesi gibi güncel Bizans tarihi kitaplarını koleksiyonuna satın alma yoluyla dâhil etmeye çalışmaktadır.

Türkiye'de son yıllarda açılan Bizans araştırma enstitülerinin katkısıyla (Boğaziçi Üniversitesi Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi ve Koç Üniversitesi, Stavros Niarchos Vakfı, Geç Antik Çağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi - GABAM) düzenlenen sempozyumlar (Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu), organize edilen yaz okulları, konferanslar sayesinde Bizans çalışmalarına ciddi katkılar verilmiştir. Bugün sadece Bizans tarihi, kültürü ve sanatı üzerine uzmanlaşmış bir ihtisas kütüphanesi bulunmamasına rağmen ANAMED bursiyerlerinin tavsiyesiyle ortaya çıkan ve Suna Kıraç Kütüphanesi öncülüğünde temeli atılan BibliоPera projesi sayesinde Beyoğlu tarihinde önemli bir yere sahip araştırma merkezlerine bağlı kütüphaneler bir araya gelmiş ve sahip oldukları çok dilli koleksiyonları, platform ve toplu kataloğun taşıyıcılığında Bizans üzerine uzmanlaşan araştırmacıların ilgisine sunmuştur.

NAZ BAYDAR - KOÇ ÜNİVERSİTESİ-ANAMED BİRİM KÜTÜPHANECİSİ

DİPNOTLAR

1 BibliоPera: Beyoğlu Araştırma Merkezleri Ağı. İstanbul Beyoğlu'nda 12 uluslararası araştırma merkezinin işbirliği projesidir. BibliоPera, araştırma merkezi kütüphanelerinin çok dilli koleksiyonlarını bir araya getirir ve Sosyal Bilimler, Sanat ve Beşeri Bilimlerde araştırma ve etkinlikler için yeni bir işbirliği platformu yaratır. https://bibliopera.org/

2 Enstitünün en bilinen yayını bugün *Revue des études byzantines* (Dergiye online erişim için: https://www.persee.fr/collection/rebyz) ismiyle çıkan *Echos d'Orient* dergisiydi. Dergi Doğu Hristiyanlarını Batı'daki Hristiyanlara tanıtma misyonunu edinmiş, dogmatik meseleler, kilise hukuku, arkeoloji ve kilise tarihi gibi konularda yapılan araştırma ve makaleleri yayınlamıştı. Bkz. İ. Taşpınar, "Katolik Assomptionistler Tarikatı ve Türkiye", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)* 10 (2004), s. 109. 1934'te Bizans Enstitüsü'nün dikkate değer kütüphanesi Atina'ya taşınmış, çalışanları 1937'de Budapeşte'ye yerleşmiş ve böylece enstitünün Türkiye'deki varlığı son bulmuştur. O. Délouis, "Katolik Papazlardan İlk Araştırmacılara: Kadıköy Bizans Araştırmaları Enstitüsü ve Fransız Diplomasisi (1895–1929)." İstanbul'da Bizans'ı Keşfetmek: Bilim İnsanları, Kurumlar ve Mücadeleler (1800–1955), s. 38. https://www.academia.edu/35253869/Discovering_Byzantium_in_Istanbul_2017_(Başvuru tarihi 9 Nisan 2019).

3 1864 yılında dönemin en önemli Bizans araştırmacılarından İstanbullu Rum Aleksandros Paspatis'in başkan olmasıyla, Bizans tarihi ve kültürüne adanan araştırmalar hızlanmış, konferanslar düzenlenmiş ve *Syllogos* dergisinde makaleler yayınlanmaya başlanmıştı. 1871'de arkeoloji heyeti kurulmasıyla Konstantinopolis kara surlarının incelenmesi, 1880'lerde Bizans mührü ve Osmanlı himayesinde korunan el yazmalarının derlenip kataloglanması, cemiyetin Bizans çalışmalarına sağladığı önemli katkılardı. Bkz. G. Vassiadis, "Anılar, Elyazmaları ve Hatıralar: Hellenikos Philologikos Syllogos Konstantinoupoleos (İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti) ve İstanbul'da Bizans Araştırmalarının Ortaya Çıkışı", İstanbul'da Bizans'ı Keşfetmek: Bilim İnsanları, Kurumlar ve Mücadeleler (1800–1955), s. 28. https://www.academia.edu/35253869/Discovering_Byzantium_in_Istanbul_2017_ (Başvuru tarihi 9 Nisan 2019).

4 E. Macar, "İstanbul'dan Ankara'ya: İstanbul Helen Edebiyat Cemiyeti (Syllogos) Kütüphanesi'nin İzinde," İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12/ 23 (Bahar, 2013), s.143.

5 Enstitüdeki araştırmacılar hem Bulgaristan'da hem de İstanbul'da arkeolojik kazıları yürüttüler. İstanbul ve çevresindeki Hristiyan anıtları ve Topkapı Sarayı kütüphanesinde bulunan 11. ve 12. yüzyıllara ait *Oktoekh*, Topkapı Sarayı G.İ. 8. resimli el yazması üzerine araştırma yaptılar. The Bulletin of the Russian Archaeological Institute of Constantinople (*Izvest Russkogo Archeologicheskaga Instituta v Konstantinopole* (IRAIK)) isimli bir dergide yayınlayan enstitünün faaliyetleri 1912 –1913 yılları arasında Balkan savaşları sebebiyle kısıtlandı. K. Papoulidis, "Konstantinopolis'te Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894–1914): Kuruluşundan Bugüne," *Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açıları, Klasik ve Bizans Dönemleri*, der. N. Ergin, S. Redford (İstanbul, 2010), s. 221. RAIK ile ilgili daha fazla bilgi almak için, bkz. P. Öre, *Byzantine heritage, archaeology, and politics between Russia and the Ottomon Empire: Russion Archaeological Institute in Constantinople (1894-1914)* (yayımlanmamış doktora tezi), University of London, Londra, 2014.

6 Özellikle Macar Kralı I. Ladislas'ın (hük. 1077–1095) kızı ve Bizans imparatoru II. Ioannes Komnenos'un (hük. 1118–1143) karısı olan İmparatoriçe Piroska –Irene'nin (ö. 1134) kocasıyla birlikte kurduğu Pantokrator Manastırı ile ilgili çalışmalar ve yayınlar yapıldı. Enstitüde Macarca ve Almanca dillerinde olmak üzere, *Mitteilungen des Ungarischen Wissenschaftlichen Institutes in Konstantinopel* isminde bir yayın serisi de çıkartılmaya başlanmıştı, G. Ágoston, "Siyaset ve Histografi: Macaristan'da Türk ve Balkan Çalışmalarının Gelişimi' ve İstanbul'daki Macar Araştırma Enstitüsü", *Türkler*, cilt. 15 (Ankara, 2002), s.96.

7 DAI yetkilileri ise bugün bu kitapların DAI İstanbul şubesinde bulunmadığını, bu kitapların Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ne nakledildiğini belirtmektedirler.

8 J. Fildhuth, "Theodor Wiegand. Alfons Maria Schneider ve Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesinin İstanbul'daki Bizans Araştırmalarına Yaptığı Katkı," İs tanbul'da Bizans'ı Keşfetmek: Bilim İnsanları, Kurumlar ve Mücadeleler (1800–1955), s. 34. https://www.academia.edu/35253869/Discovering_Byzantium_in_Istanbul_2017_ (Başvuru tarihi 9 Nisan 2019).

9 Vehbi Koç Vakfı katkılarıyla restore edilen Euphemia Kilisesi freskleri Haziran 2019'da ziyarete açılmıştır.

10 Fildhuth, "Theodor Wiegand, Alfons Maria Schneider ve Alman Arkeoloji Enstitüsü", s. 34.

11 Mimar, arkeolog, ressam ve bir gezgin olan Albert Gabriel'in hayatı ve Türkiye'de çektiği fotoğraflar ve resmettiği İslam ve Bizans yapıları için, bkz. *Albert Gabriel (1883–1972). Mimar, Arkeolog, Ressam, Gezgin*, der. K.E. Erdur, çev. O. Kunal, A.C. Akkoyunlu, İ. Verdier (İstanbul, 2006).

12 F. Chalandon. *Jean II. Commène (1118-1143) et Manuel I. Commène (1143-1180)*(Paris, 1912); Michaud Joseph François, *Histoire des croisades* (Paris, 1862).

13 *Patrologiae cursus completes. Series graeca*, ed. J.-P. Migne, 160 vols. (Paris, 1857–66).

14 Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB), ed. Weber, 50 vols. (Bonn, 1828–1897).

15 S. Blöndal. B.S. Benedikz. *The Varangians of Byzantium: an Aspect of Byzantine Military History* (Cambridge, 2007); W. Ohnsorge, *Ost-Rom und der Western: gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaisertums* (Darmstadt, 1983); J.O. Rosenqvist, *Bysantinsk litteratur: från 500-talet till Konstantinopels fall* 1453 (Skellefteå, 2003); M. Chatzidakis, *Bysantinsk konst* (Stokholm, 1965); G. Ioan Bratianu, Études byzantines d›histoire économique et sociale (Paris,1938).

16 ANAMED Kütüphanesi koleksiyonundaki Bizans alanındaki dergiler şunlardır: *Thesaurismota: tou Hellenikou Instituotou Vyzantinon kai Metavyzantinon Spoudon*, *Revue des études byzantines*, *Byzantinische Forschungen*, *Byzontinoslavico : International Journal of Byzantine Studies*, *Basilissa: Belfast*, *Byzantium and Beyond*.

17 *The Bulletin of the Byzantine Institute*, *Studi bizantini e neoellenici*, *Etudes byzantines et post-byzantines*, *Byzantina*, *Scriptorēs byzantini*, *Byzas*, *Pax Geschichte: Byzanz Rom des Ostens*, *Byzantinaturcica*, *Bulletin of British Byzantine Studies*.

18 K. Krumbacher, *Ein dialogischer Threnos auf den Fall von Konstantinopel* (Münih, 1901); E. Diez, *Glaube und welt des Islam* (Stuttgart, 1941)..J. Ebersolt, *Sanctuaires de Byzance: Recherches sur les anciens trésors des églises de Constantinople* (Paris, 1921); A. Paspatis, *The Great Palace of* Constontinople (Londra, 1893); A.M. Schneider, *Byzanz: vorarbeiten zur topographie und archaologie der stadt* (Amsterdam, 1967); A. Van Millingen, *Byzantine Canstantinople. The Walls of the City and Adjoining Historical Sites* (Londra, 1899); E. Mambourg, *Constantinople: guide touristique* (İstanbul, 1925); E. Mambourg, *Stambul-Reiseführer*, çev. J. Ahlers (İstanbul, 1930). C. Diehl, *Histoire de l'Empire byzantin* (Paris, 1934).

AK Parti Tarih Kurgusunun Atatürk Figürü ile Sınanması

ÖZGÜR KAYA

ATATÜRK KONUSU AK PARTİ'NİN TARİHİ BOYUNCA TEMELDE "İDARE EDİLMESİ GEREKEN" BİR ALAN OLSA DA UYGUN ARGÜMANLAR BULUNDUKÇA SİYASAL RAKİPLERİNE "ÇATMAK" İÇİN DE KULLANILMIŞTIR. CHP'Yİ ATATÜRK'Ü DOĞRU ANLAMAMAK VE ONUN ÜZERİNDEN GEÇİNMEK İLE İTHAM ETMEYİ, ATATÜRK'ÜN İDEALLERİNİ GERÇEKLEŞTİREN ASIL PARTİNİN İSE AK PARTİ OLDUĞU TEZİNİ MERKEZE ALAN BU EĞİLİM, OSMANLICI REFERANSLARIN AĞIR BASACAĞI, ERDOĞAN VE OSMANLI PADİŞAHLARI ANALOJİLERİNİN DAHA FAZLA SUNULACAĞI SONRAKİ DÖNEMLERE DEK AĞIR BASMIŞTIR.

Tarihsel referansların politik amaçlarla araçsallaştırılması; dini, etnik ve ideolojik muhtelif kimliklerin oluşturulması ve korunması için sıklıkla kullanılagelmiştir. Bir toplumu birleştiren ve ona ivme veren, Benedict Anderson'un ifadesiyle onun bir "hayali cemaat" olmasını sağlayan en önemli ortaklıklarından biri hiç şüphesiz o toplumun ortak tarih bilincidir. "Bu bilinç olmaksızın insanlar geniş soyutlamalara bağlılık göstermek yolundaki talepleri kolay kolay kabul etmezler."[1] Bu soyutlamaların toplumsallaşabilmesi ve geniş kitlelere mal olabilmesi de tarihin profesyonellerin elindeki bir bilimden ziyade kültürel dolaşıma daha uygun formlarla sunulmasına bağlıdır. Bu anlamda tarihin mitler, kültler ve menkıbeler etrafında örülmesi, kültürel dolaşım hattının en kestirme yolu-dur. "Mitler... varolanı, tarihin ışığında anlamlı kılar ve Tanrı'nın hükmü haline, gerekli ve değiştirilemez hale getirir."[2] Tarihin bu formlarla, ideolojilerin veya gündelik siyasetin hizmetine sunulmasını, bilimsel bilgilerin yoksunluğundan veya çarpıtılmasından çok (zaman zaman bunları da içererek) "imgeleme" ve "yaratım" ile toplumun bu anlatılara dair "anlam borcu"[3] duymasının istenmesinin bir sonucu olarak değerlendirmek daha doğrudur. Topluma varlığının ve sahip olduklarının geçmiş başarılar ve bedeller üzerinde inşa edildiği bilgisinin verilmesi, tek başına nostaljik bir "tarihini hatırla" mesajı değildir. Araçsallaştırılmış tarih, her zaman "şimdiki zamanlaştırma"nın baskısı altındadır. Şimdiki zamanın ihtiyaçları, talepleri ve yönlendirmelerinin filtresi "geçmiş"in kullanıma sokulma biçimini belirler. Gelecek ve geçmişsiz bu şimdiki zaman, ihtiyaçlarına göre her ikisini de doğurur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal literatürüne baktığımızda, politik tarih anlatılarının "anlam borcu" duyduğu en önemli figür ise şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'tür. Cumhuriyetin kurucu kültü olarak Atatürk'ün mirası, sembolik ve retorik düzeyde bugün dahi politik alanda geniş bir yer kaplamaktadır. Bu miras ile en çetrefilli ilişki içinde olan siyasal hareketlerden biri de AK Parti'dir. Milli Görüş hareketinin siyasal alanda mevzi kazanmaya ve geliştirmeye başladığı dönemlerde sıklıkla tartışılan bu çetrefilli ilişki, AK Parti'nin tüm iktidarı boyunca da tartışılmayı sürdürmüştür. Son yıllarda artan siyasal kutuplaşmanın da etkisiyle bu tartışma sembolik düzeyde çok daha geniş bir anlam dünyasına referans veren bir hale dönüşmüş ve AK Parti'nin icraatları ve söylemleriyle de zaman zaman kamusal politik tartışmaların en üst sırasına yükselmiştir. İşte bu makale de AK Parti'nin kuruluşundan günümüze Atatürk figürü ile ilişkisinin bir izleğini çıkarmaya çalışmaktadır.

AK PARTİ VE ATATÜRK FİGÜRÜ: SINANMA VE SAVUNMADAN "ÇATMA"YA, "ÇATMA"DAN ARA BULUCULUK VE DENGEYE

AK Parti, kuruluşunun ardından hızlı bir şekilde hükümet partisi olduğu ilk yıllarda seçmen nezdinde kapatılan Refah ve Fazilet partilerinin ılımlı ve yeni-

Kemalist Modernizm ve İslami Modernizm sarkacında Recep Tayyip Erdoğan

likçi bir kanadı olarak tanınırken, kendine temkinli yaklaşan seküler kamuoyuna da Milli Görüş çizgisinden tam bir kopuş vaad ediyordu.[4] AK Parti'nin, iktidarının ilk yıllarında görece zayıf bir pozisyonda olduğu siyasal kompozisyonda tarihsel atıflar genellikle AK Parti muhalifleri tarafından, resmi tarih sermayesinin en önemli sembolü olan "Atatürk" figürü üzerinden, AK Parti'ye karşı kullanılmaktaydı.[5] AK Parti içinde ise resmi söylemlerde bazen gaf düzeyinde, bazen de daha çevrede sayılabilecek kişi ve kliklerce alt metinlerden çıkarılabilen bir Atatürk eleştirisine rastlansa da bu eleştiriler partinin merkezi iradesi tarafından hızlıca bertaraf ediliyordu. Bu duruma tipik bir örnek olarak, Adıyaman Milletvekili Hüsrev Kutlu'nun TBMM içinde Atatürk'ün askeri kıyafetli resminin olmasından rahatsız olduğu, bunun yerine sivil kıyafetli resminin konulması gerektiğini belirttiği açıklaması[6] sonrası yaşananları gösterebiliriz. Bu beyanata, özellikle askeriye içinden Kara Kuvvetleri Komutanı Aytaç Yalman'ın[7] ve Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök'ün sert tepki göstermesi[8] beyanatı ufak çaplı bir krize dönüştürür. AK Parti ise demeci veren Hüsrev Kutlu'ya destek vermeyerek,[9] Kutlu'yu parti disiplin kuruluna sevk eder.[10] Bu gelişmelerden sonra *Milliyet* gazetesi olayın üstüne giderek Kutlu'yu hedef alan haberlerini sürdürür. 3 Ocak 2004 günü, Kutlu'nun Menzil cemaatinin daha önce irticai faaliyetleri sebebiyle basılmış olan bir dergâhında verdiği iftarda bulunduğu sırada çekilen bir fotoğrafını manşetinden verir.[11] Daha sonraki günlerde bir açıklama yapan Hüsrev Kutlu, "Demokrasidir, elbette sözlerim tartışılacaktır... Sohbet sırasında sözlerim çarpıtıldı" diyerek "her doğrunun her yerde söylenmeyeceği" gerektiğini anladığını ima eder ve geri adam atmak durumunda kalır.[12] AK Parti Disiplin Kurulu da, Kutlu'ya "uyarı" cezası vererek Atatürk konusunda çatışmaya mahal vermeme iradesini açıkça gösterir. Bu arızi çıkışları bastırmanın ötesinde, Milli Görüş çizgisinin kronik kamusal sorunu olan Atatürk figürü ile sınanmaya AK Parti ve onun söylem kurucu figürü olan Recep Tayyip Erdoğan tarafından kullanışlı bir söylemsel açılım da getirilmeye gayret edilmiştir. Bu açılımın temel tezlerinden biri, Atatürk'ün ölümünden sonra Atatürkçülük kisvesiyle Atatürk'ün ideallerinden kopulduğudur. Kemalizm ve gerçek Atatürkçülüğün farklı olduğu bu bağlamda sık sık vurgulanmaktadır. AK Parti'nin, kendi neoliberal iddialarıyla da uyumlu olan ve siyasal olarak da rakip addettiği bürokratik zihniyeti eleştirmenin bir formülü olarak "icraat temelli bir Atatürkçülük" kurgusunu vurgulaması, AK Parti'nin öne çıkarmaya çalıştığı Atatürk sembolünün önemli bir parçası olacaktır. Erdoğan'ın ifadeleriyle;

> Kimin Atatürk'ün ideallerine sahip çıkıp, kimin o ideallerin sadece istismarını yaptığı çok net biçimde ortaya çıktı... Bunlar 'İzindeyiz Atam' deyip sabah akşam izin yaptılar, yan gelip yattılar. Gazi Mustafa Kemal'in müsamaha göstermediği İttihat ve Terakki zihniyeti, ne yazık ki vefatının ardından hayat bulmuştur.[13]

Muhalif basında bir hoşnutsuzluğun karikatürleştirmesi olarak çokça kullanılan bir an...

Her ne kadar Necmettin Erbakan'ın 1994'teki; "Atatürk yaşasaydı Refah Partili olurdu" çıkışıyla[14] benzer bir açılım yakalanmaya çalışılmışsa da bu arızi çıkış, daha ziyade TSK bürokrasisinin Erbakan üzerinden sembolik iktidarını göstermesi olarak kalmış[15] ve 28 Şubat'tan sonra İslamcı muhafazakâr çizginin kamusal olarak bir mahcubiyetle geçiştirmeye çalıştığı Atatürk referanslı tartışmalar, ancak Erdoğan ve AK Parti nezdinde kendinden emin bir sahiplenmeye dönüşmüştür. Zaman içinde vurgusu hafiflese de, Atatürk'ün ideallerinin esasında AK Parti'de yaşatıldığı tezi resmi söylemde sıklıkla hissettirilmektedir. Bu stratejik açılımı destekleyecek ve Kemalizmin öne çıkardığı vurguların yerini alabilecek yeni bir Atatürk portresini ön plana çıkarmak da belli bir tarihsel külliyatın içinden kendi siyasal konumlanışı için kullanışlı parçaların bulunmasını gerektirmektedir. Bu bilgilerin toplanıp özellikle güncel siyasi tartışmalara bağlanmasının bilhassa Erdoğan ve danışmanları için önemli bir çalışma alanı olduğu görülebilir.

Erdoğan'ın, Atatürk referanslarını kendi lehine bir enstrümana dönüştürme gayreti hem Atatürk karşıtı olma eleştirilerini bertaraf etmeye hem de bu savunma pozisyonundan bir adım ileri atarak rakibini kendi silahıyla vurmaya dair bir çaba olarak okunabilir. Her ne kadar Atatürk referanslı tartışmalar AK Parti'nin tarihi boyunca temelde "idare edilmesi gereken" alanlar olarak kalsa da uygun argümanlar bulundukça bizzat AK Parti'nin başlattığı ve genellikle siyasal rakiplerine "çatmak" için kullanılan bir bağlama da oturmaya başlamıştır.

İktidarının ilk dönemlerinde Atatürk'e olan bağlılığını; "Atatürk, Türkiye'nin modernleşme sürecinde en büyük liderimizdi. Onu aşmak, onu geçmek gibi bir niyetimiz yok. Onu örnek almak gibi bir gayretimiz var."[16] sözleriyle ifade eden Erdoğan, kendi beyanat ve siyasetini olumlayan doneler çıkardığı Atatürk referanslarıyla muhalefete, özellikle de iktidarı boyunca ana muhalefet partisi olan CHP'ye, "Atatürk'ü tanımıyorsunuz" mesajı vermeye çalışır. Örneğin, muhalefetin Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turuna katılmamasına ve Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararına[17] tepki gösteren Erdoğan; "Bunlar Atatürk üzerinden geçinen takımdır. Halbuki Gazi Mustafa Kemal Atatürk, en zor günlerde bile şu kutsal çatının altına gelerek, buraya müracaat ederek, buradan çıkacak karara göre adımını atmış. Madem bilmiyorsu-

Çoğu durumda sembolik anlamlar hakikati gölgede bırakır

nuz, bunu da öğrenin, bir araştırın"[18] diyerek kurucu değerler üzerinden yapılan eleştirileri yine aynı kaynaktan alıntılarla boşa düşürmeye çalışır. Aynı konuda, muhalefetin, AK Parti'nin Cumhurbaşkanı adayı olan Abdullah Gül'ün eşi Hayrunnisa Gül'ün türbanlı olması yönündeki eleştirilerine de tepki gösteren Erdoğan; "Bireysel tercihe herkes saygı duymalıdır. Kimse kimsenin giyim kuşamını kendi arzusuna göre şekillendiremez. Atatürk'ün eşi ve annesinin giyimine bakın, o da ders olur"[19] diyerek, söylemsel olarak görece zayıf bir pozisyonda görülebileceği "Atatürk ve din" konusunda dahi Atatürk'e referans vererek bu konudaki özgüvenini gösterir. Erdoğan, din konusunda başka bağlamlarda da Atatürk'e atıfta bulunur: "... Yine söylüyorum, 'din bir çimentodur' ve şu anda en önemli birleştirici unsurumuzdur. Tarih boyunca bu böyledir. Gazi Mustafa Kemal'in de bu konuda açıklamaları vardır. Orada da dinin bir birleştirici, bir çimento olduğunu görürsünüz."[20]

Dönemin çok tartışmalı konularından biri olan İmam-Hatip Liseleri konusunda da Atatürk üzerinden meşrulaştırıcı bir söylem kurmaya çalışan Erdoğan, İmam-Hatip liselerinin kuruluşunun da Atatürk'e dayandığını söyler.[21]

AK Parti'nin bu referansları sıklıkla kullanması ve Kemalist Atatürk portresinin ötesinde bir portreyi de dolaşıma sokma gayreti, AK Parti çevresinde yavaş yavaş Atatürk ve Recep Tayyip Erdoğan analojilerinin kurulmasına da zemin hazırlamış; AK Parti'nin Osmanlıcı referanslarının ağır basacağı, Erdoğan ve Osmanlı padişahları analojilerinin daha fazla sunulacağı sonraki dönemlerine kadar da önemli bir etki alanına sahip olmuştur. Ağırlıklı olarak "güçlü devlet, büyük liderler" silsilesinin bir uzantısı olarak kurgulanan bu analojilerin, "sözde" Atatürk düşmanı olarak gösterilmek istenen Erdoğan'ın, Atatürk'ün yapmak istediklerini nasıl hayata geçirdiği, yaptıklarını da nasıl geliştirdiğini göstermek gibi bir gayesi olduğu söylenebilir. AK Parti tarihçiliğinin bu bağlamda tipik bir örneği sayılabilecek "Hedef 1923'ten Hedef 2023'e Atatürk ve Erdoğan"[22] isimli kitap, bu analojileri kapsamlı bir şekilde işlemesi bakımından dikkate değerdir. Kitabın yazarı Ali Kuzu, öncelikle güçlü devleti güçlü lidere bağlayan bir anlatı kurarak işe başlar. Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa Kralı Fransuva'ya yazdığı bir mektubu referans vererek Osmanlı'nın Batı karşısında ne kadar üstün olduğunu hatta "Avrupa'da bulunan tüm kralların Osmanlı İmparatorluğu'nun padişahlarının birer memuru olarak görülmekte"[23] olduğunu iddia eder. Akabinde Osmanlı Devleti'nin her zaman Kanuni gibi liderler çıkardığını söyleyerek geniş bir tarihsel kesitin farklarını silikleştirir. Bu kesintisiz lineer hattın sonuna da Atatürk'ü yerleştirir. Kuzu'ya göre Atatürk de bu Osmanlı geleneğinin bir parçasıdır. "O da Fatih gibi, Yavuz gibi, Kanuni gibi ve diğer gelen padişahlar gibi milli gurur konusunda çok hassastı... milli onur bayrağını, o hep en yücelerde dalgalandırmıştır."[24] Fakat Kuzu'nun kurguladığı bu şanlı tarihsel çizgi Atatürk'ün ölümüyle kesintiye uğrar; "Bu saygı Mustafa Kemal Atatürk'ün öldüğü 10 Kasım 1938'e kadar sürdü. Onun ardından devletimizin başına geçenler, geçmişlerini bilmediklerinden veya yetersizliklerinden olsa gerek bu saygınlığı yok ettiler ve daha önce atalarımızın önünde el pençe duran devletlere karşı kendileri el pençe durmaya başladılar. Önlerinde eğildiler; şanlı tarihimizi, gururumuzu, onurumuzu ayaklar altı ettiler."[25] Bu keskin geçişli tarihsel anlatıda gurur kırıcı olarak tarif edilen kısa dönemi sona erdiren, güçlü devleti tesis edecek lider kültleri silsilesini tekrar hayata geçiren lider olarak da Recep Tayyip Erdoğan sunulur. Bundan sonra da Erdoğan ve Atatürk'ün hayat hikayelerinde ve görüşlerindeki paralellikleri sıralanır. İki liderin de şiir okuduğu için hapis yattığından (hatta ikisinin de aynı süre yattığını iddia ederek mistik bir benzerlik de yakalamaya çalışır), ikisinin de siyasi kariyerlerinin başında Anadolu'yu dolaşıp, halkın haline üzüldüğünden,

askerin siyasete karışmaması için mücadele ettiklerinden, din ve laiklik gibi konularda da aynı fikirde olduğundan, emperyalizmle mücadele ettiklerinden ve Filistin davasına sahip çıktıklarından, Orta Doğu ve Kuzey Afrika halklarının iki lideri de kurtarıcı olarak gördüklerinden, iki liderin de ekonomik bağımsızlığa ve kalkınmaya önem verdiklerinden, demiryoluna yatırım yaptıklarından ve Güneydoğu'ya yatırım yapılmasını önemsediklerinden bahsederek Atatürk ve Erdoğan benzerliklerini argümante eder.

Bu pratik tarih anlatısının birkaç belirgin kullanım kolaylığı vardır. Öncelikle normatif olarak çok keskin iyi-kötü ayrımları yaparak ve bu lineer çizginin kırılmalarını çok net belirteçlerle işaretleyerek basit ve akılda kalıcı bir özet sunar. Bu da sınırlı bir bilgi ve yargı dağarcığıyla geniş bir tarihi anlamlandırmayı sağlar. Milli gururu, onuru sağlayacak güçlü devlet ve bu güçlü devlete ulaştıracak güçlü lider denklemi, kapsamı oldukça muğlak olsa da geniş kitleler için kolay aktarılabilen bir form ihtiva eder. Ayrıca tarihi, liderlerin özellikleri ve eylemleri üzerinden kurgulamak, bu hayat hikayelerinin parçalarından ders çıkarılabilecek menkıbeler yaratmaya da zemin hazırlar. Bu anlamda kolay dolaşıma sokulabilen ve somut siyasi getirisi olan tarihsel anlatılar, bir lider kültü etrafında örülme imkânına kavuşabilir.

Bu kullanım imkânları elbette Osmanlı modernleşmesinden itibaren tartışılagelen Türkiye siyasal hayatındaki bazı gerilimlere dair Atatürk figürünün politik tercihlerini dikkate almayan çıkarımların bir sonucudur. Bu da AK Parti çevresinde işlenen tarih kurgusunda kabaca Milli Mücadele Dönemi Atatürk'ü ile Kemalist devrimler süreci Atatürk'ü ayrımını imler. AK Parti tarihçiliğinin Milli Mücadele Dönemi Atatürk'ü anlatılarında, resmi tarihin anekdotları ile AK Parti'nin mottosu olmuş slogarılar arasında analojiler kurmak bu anlamda önemli bir kestirme özdeşlik ve meşruiyet kaynağı olarak işlev görür. Erdoğan'ın Amasya mitinginde yaptığı şu konuşmayı bu yargıyı destekleyen bir örnek olarak verebiliriz:

MİLLİ GURURU, ONURU SAĞLAYACAK GÜÇLÜ DEVLET VE BU GÜÇLÜ DEVLETE ULAŞTIRACAK GÜÇLÜ LİDER DENKLEMİ, KAPSAMI OLDUKÇA MUĞLAK OLSA DA GENİŞ KİTLELER İÇİN KOLAY AKTARILABİLEN BİR FORM İHTİVA EDER. AYRICA TARİHİ, LİDERLERİN ÖZELLİKLERİ VE EYLEMLERİ ÜZERİNDEN KURGULAMAK, BU HAYAT HİKAYELERİNİN PARÇALARINDAN DERS ÇIKARILABİLECEK MENKIBELER YARATMAYA DA ZEMİN HAZIRLAR. BU ANLAMDA KOLAY DOLAŞIMA SOKULABİLEN VE SOMUT SİYASİ GETİRİSİ OLAN TARİHSEL ANLATILAR, BİR LİDER KÜLTÜ ETRAFINDA ÖRÜLME İMKÂNINA KAVUŞABİLİR.

> Şehzadeler şehri, Kurtuluş Savaşı'nın, milli iradenin, milli mücadelenin şehri Amasya'yı muhabbetle selamlıyorum... İstiklal Mücadelemizin planları bu şehirde yapıldı. 22 Haziran 1919'da yayınlanan Amasya Genelgesiyle şöyle denmiştir: "Milletin istiklalini, yine milletin azim ve kararlılığı kurtaracaktır". O gün, milletin istiklali, yani bağımsızlığı, işgalden kurtuluşu öncelikli hedefimizdi. Şimdi milletimizin istikbali, yani geleceğini kurtarmak, aziz milletimize yakışır bir gelecek inşa etmek öncelikli hedefimizdir... Amasya'nın istikbalini,

Erdoğan, Anıtkabir ziyaretlerinden birinde

> Amasyalıların azim ve kararlılığı kurtaracaktır. Bunun için "Yeter; söz de karar da milletindir" diyoruz.[28]

Burada Erdoğan, AK Parti'nin Demokrat Parti'den miras aldığı ve kendi siyasal propagandasıyla özdeşleşen bir sloganı Kurtuluş Savaşı'na ve zımnen Atatürk'e bağlayarak, Cumhuriyet'in resmi tarihiyle kendi siyasal iddialarını bütünleştirir. Veya yine Erdoğan'ın, Cumhurbaşkanlığı seçimi için yapacağı mitingleri, Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal'in ilk ve ikinci rotası olan Samsun ve Erzurum'dan başlatmasını da bu bağlamda örnek verebiliriz.

"Bugün Samsun'dan yeni bir tarihi yolculuğa çıkıyoruz. Büyük başlangıçların şehri Samsun'dan biz de yeni ve büyük bir başlangıcın ilk adımını atıyoruz. Bundan 95 yıl önce 1919'da Gazi Mustafa Kemal Samsun'a ulaştı. Samsun'dan İstiklal Savaşı'nın ilk adımını attı. 95 yıl önce olduğu gibi bugün de Samsun'dan 'bismillah' diyoruz."[27] ifadelerini kullanan Erdoğan, sıklıkla kullandığı "bismillah" sözünü Mustafa Kemal referansına eklemleyerek simgesel bir sentez de yaratır.

Bu gibi kestirme özdeşliklerin yanında Kemalist tarih anlatısıyla da kesişen bir alan olan Milli Mücadele Dönemi anlatılarında Erdoğan, özellikle 1. TBMM'yi sıklıkla örnek gösterir. İçeriğindeki çoğulcu yapıya rağmen 1. Meclis, açılışındaki İslami ritüellere vurgu yapan Erdoğan'ın atıflarında neredeyse bir İslam Şurası gibi algılanmış, böylelikle Atatürk ve Milli Mücadele'nin daha İslamcı bir formu sunulmaya ve sahiplenilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu atıflarda, (1. Meclis'in saltanatı kaldıran kararına rağmen), Cumhuriyet ile Osmanlı kopmaz bir süreklilik içinde değerlendirilmiş ve Kurtuluş Savaşı da zaten mevcut olan devletin ve milletin tekrar dirilme mücadelesi olarak görülmüştür:

> İlk Meclis hiç kuşkusuz kurucu Meclis ancak Gazi Mustafa Kemal'in de ifade ettiği gibi ilk Meclis aynı zamanda Osmanlı Devleti içinde kurulmuş, olağanüstü yetkileri olan bir Meclisti. Ortada bir devamlılık vardı, bu devamlılık Osmanlı Devleti'nin kurumlarından ziyade Osmanlı millet yapısını yansıtan bir devamlılıktı. 23 Nisan 1920'de yeni bir Türkiye inşa ediliyordu ama bu Türkiye yeni bir halkla, yeni bir milletle; köksüz, tarihsiz, ecdatsız bir devletle değil; mevcut halkla, mevcut millet tasavvuruyla ve kadim tarihin ve medeniyetin üzerine inşa ediliyordu. 23 Nisan 1920 sonrasında anasırı İslamiye, yani Müslüman unsurlar tek bir millet olarak görülmüş, azınlıklar da bu milletin bir ferdi olarak kabul edilmişti... Değerli kardeşlerim, ilk Meclis rastgele açılan bir Meclis değildi; hatmi şerifler le, Buhari Şerif'in hatmedilmesiyle binlerce, on binlerce salatı tefriciyeler getirilerek, kurbanlar kesilerek bu şekilde Cuma'yı müteakiben Hacıbayram-ı Veli Camii'nden yürüyerek Birinci Meclise geliniyor ve Birinci Meclis böyle açılıyor. Bina edildiği o manevi yapı ortada, ama bunu bugün göremeyen bir Halk Parti zihniyeti var. Fakat bunu bugün göremeyenler var, bu parlamentonun çatısı altında olup da göremeyenler var, kendi geçmişini inkar edenler var yine bu çatının altında.[28]

Bu tarz Çanakkale ve Milli Mücadele Dönemi atıflarına rağmen AK Parti'nin referanslarında Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki restorasyon süreci Atatürk'üne dair atıflar oldukça azdır. AK Parti cenahında bu ayrımın en önemli sembolik karşılıklarından biri de Erdoğan'ın, Atatürk ifadesi yerine sıklıkla "Mustafa Kemal" veya "Gazi Mustafa Kemal" ifadelerini kullanması olarak gösterilir. Star Gazetesi yazarı Halime Kökçe bu duruma şöyle açıklık getirmeye çalışır:

> 1930'ların materyalist, pozitivist ve faşist pratiklerini bugünlere taşımak isteyenler için Atatürkçülük kullanışlı bir icat oldu. Toplumun kendi doğal sermayesi ile boy vermesini engellemek icap ettiğinde budamak için elde Atatürkçülük vardı... Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, zaman zaman tartışma konusu da edilen, Atatürk değil de Gazi Mustafa Kemal demesi; Mustafa Kemal'i, devrim kanunlarının icra edildiği, toplum ve devlet arasına duvarların örüldüğü tek parti dönemindeki adıyla değil de Çanakkale'deki, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki adıyla yad etmesi bundandır. Bu, Mustafa Kemal'i yadsımak anlamı taşımaz aksine onun rolünü ve yerini, bugün artık en katı Kemalistler için bile savunulamaz pratiklere dönüşen 30'ların mirası yerine tüm Türkiye için kabul edilebilir ve hatta takdir edilir misyonuyla öne çıkarmaktır. Bu yönüyle de yüz yıllık fay hattını onarmak adımı olarak görülebilir.

Bazı AK Parti teşkilatlarının bu hamlesi uzun süre gündem olmuştu

Kökçe'nin kullandığı 1930'lar ve Tek Parti reddiyesi, AK Parti'nin de sıklıkla işlediği ve kendi tahayyülündeki resmi tarih anlatısında yer eden temel unsurlardan biri olmuştur. Bu reddiye, AK Parti'nin, Cumhuriyet tarihini merkez-çevre ikiliğiyle; "tepeden inmeci, elitist, Batıcı aydınlara karşı sindirilmiş mazlum halk ve onun değerleri" üzerinden propogandalaştırmasına hizmet etmiş ve bu ikiliği de siyasi rakibi CHP'nin aleyhine bir koz olarak her fırsatta kullanmıştır.

Fakat AK Parti'nin bu kurucu tarihle ilişkisi, iktidarını kurumsallaştırdığı oranda daha geniş bir tarihsel referans havuzunu politik alanda daha sık kullanmaya başlamasıyla bir miktar geri planda kalmaya başlar. Erdoğan'ın "milletimizin, medeniyetimizin tarihini, neredeyse 1919 yılından sonra başlatan bir anlayışı kabul etmiyorum"[29] önermesindeki zımni Kemalist tarihyazımı karşıtlığı, AK Parti iktidarının bu alandaki yatırımlarını daha çatışmasız bir şekilde kendi resmi tarih kurgusuna ekleyebileceği bir külliyata yönlendirme iradesini de gösterir.

Fakat bu Kemalist tarihyazımı karşıtlığı da AK Parti açısından bazı handikaplar içerir. Özellikle AK Parti'nin Kemalist tarih anlatısının tekelini kıramadığı alanlardaki performansı hem 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi'nin ardından ilan edilen olağanüstü hal döneminde siyasal muhalefetin sıkı bir şekilde bastırılması neticesinde Atatürk ve Kemalist semboller[30] üzerinden ciddi bir muhalefet imkanının doğmasına hem de Kemalizm eleştirisi ile Atatürk figürünü ayrıştıran resmi parti görüşüne rağmen bu eleştirelliğin açtığı alandan ciddi bir muhafazakar-İslamcı damarın da kendine yol bulmasına vesile olmuştur. AK Parti tabanında popüler olan Mustafa Armağan, Kadir Mısıroğlu gibi tarih yazarları, AK Parti'nin Kemalizm karşıtı söyleminin açtığı alandan zımni bir serbestîye devşirerek eleştirilerini bazen siyasal bir temelde fakat çoğunlukla kişisel bir temelde Atatürk figürüne yönlendirmişlerdir.[31] Özellikle bu gibi çıkışlar ve partinin Osmanlıcı referanslarla Atatürk karşıtlığına soyunduğu (ya da en iyi ihtimalle prim verdiği) yönlü intiba da popülist bir kitle partisi olan AK Parti açısından yönetilmesi gereken politik bir bedeli de beraberinde getirmiştir. Atatürkçü muhalefete, AK Parti ve Atatürk kültünün uyumsuzluğu üzerinden kurulan söylemsel argümanları kullanma fırsatı vermesi ve bu algının oluşmasının, kendisine oy veren veya oy alacağı hedef kitlenin bir kısmının da Cumhuriyetin kurucusu kabul ettikleri Atatürk'e yönelik ilgisizlikten hoşnutsuzluğu gibi bedeller zaman zaman Erdoğan'ın; "Atatürk'ü ruhu faşist, söylemi Marksist çevrelerin tekeline mi bırakacağız. CHP gibi amorf bir partinin Atatürk'ü milletimizden kaçırmasına rıza göstermeyeceğiz"[32] açıklaması benzeri çıkışlarını da beraberinde getirmiştir. Ve dönem dönem "AK Parti Atatürkçü mü oluyor?" benzeri soruların kamuoyunda tartışılmasına sebep olmuştur. Fakat kuruluşundan beri bu konudaki performansına baktığımızda AK Parti'nin Atatürk figürüne dair söylemlerinde önemli oranda bir süreklilik sergilediği görülebilir. Bu söylemlerdeki farklılıklar, içerikten ziyade AK Parti'nin aktüel politik ihtiyaçlarına uygun olarak gelişen seçici okumaların ve parçaların aktüel ihtiyaçlara uyumu için yapılan bazı esnetmelerin bir sonucu olarak görülebilir. Yine de Kemalist söylemin Atatürk ile özdeşleştirmede geniş bir kitlesellik yakaladığı ideolojik ve politik tercihler AK Parti'nin İslamcı-muhafazakâr politikalarının genişlemesiyle artan oranda Atatürk ve AK Parti zıtlığını vurgulayan bir politik propagandanın parçası olabilmiştir. Özellikle AK Parti'nin güncel politik bir tartışmaya tarihsel bir meşruiyet kazandırmak için kullandığı kurucu resmi tarih referanslardaki pragmatizmi, Atatürkçü muhalefet için önemli bir eleştiri mevzisi

Erdoğan, çokça tartışılan tarih yazarı Kadir Mısıroğlu'na hasta ziyaretinde...

olarak kullanılmaktadır. Örneğin 15 Temmuz darbe girişiminin ardından kamuoyunda "Yenikapı Ruhu" olarak adlandırılan ittifakın siyasi atmosferinin baskın olduğu bir ortamda, Lozan Antlaşması'nın 93. yıldönümünü vesile kılan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Lozan Antlaşması üzerine yayımladığı mesajını; "Lozan Barış Antlaşması'nın 93. yıldönümünde, Cumhuriyetimizin banisi Gazi Mustafa Kemal başta olmak üzere, arılaşmanın mimarı olan tüm devlet adamlarımızı rahmetle anıyorum"[33] ifadesiyle bitirirken bu mesajın yayımlanmasından yaklaşık 2 ay sonra, Suriye ve Irak'ta yaşanan bazı gelişmeler neticesinde Musul ve Suriye üzerinde iddia edilen hakların kamuoyunda yoğun olarak işlendiği bir döneme denk gelen 29 Eylül 2016 tarihindeki Muhtarlar Buluşması'nda "1920'de bize Sevr'i gösterdiler, 1923'de Lozan'ı bize razı ettiler. Birileri bize Lozan'ı zafer diye yutturmaya çalıştılar. Her şey ortada. Şu anda Ege'yi görüyorsunuz değil mi? Bağırsan sesinin duyulacağı adaları biz Lozan'da verdik. Zafer bu mu? ... Oralar bizimdi, oralarda hala camilerimiz, mabetlerimiz var"[34] ifadelerini kullanmıştır. Veya Erdoğan'ın "Atatürk'ü CHP'ye bırakmayacağız" açıklamasını yaptıktan üç ay sonra Atatürk'e eleştirileriyle bilinen Kadir Mısıroğlu'nu hastanede ziyaret etmesi de bu bağlamda örnek verilebilir.

Nihayetinde AK Parti'nin Atatürk ve kurucu değerler üzerine resmi politik tavrında, özellikle bağlamını ve zeminini kendi belirlediği alanlarda gösterdiği sahiplenicilik, meseleyi en azından idare edilebilir bir seviyede tutmuşsa da bu tarz güçlü bir rakip politik tarih anlatısıyla kesiştiği kurucu anlatılarda da hala önemli oranda bir denge arayışında olduğu gözlenmektedir.

ÖZGÜR FİKRET KAYA - İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SİYASET BİLİMİ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 John Tosh, *Tarihin Peşinde*, Çev: Özden Arıkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 3
2 Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, Çeviri: Ayşe Tekin, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.81
3 "Anlam borcu" kavramına, Cemal Bakı Akal'ın derlediği "Devlet Kuramı" isimli kitaptaki Marcel Gauchet'in "Anlam Borcu ve Devletin Kökenleri" makalesinden ödünç aldım: Cemal Bakı Akal, *Devlet Kuramı*, Ankara, Dost Kitapevi, 2009
4 Erdoğan, bu ilk dönem söylemlerinde AK Parti'yi Demokrat Parti'nin bir devamı olarak tanımlayarak "milli görüş gömleğini çıkarttıklarını" vurgular: "Milli Görüş Elbisesini Çıkardık", *Milliyet*, 17.05.2003
5 Birörnek olarak; Kuvvet Komutanlarının tam kadro katıldığı "Hilafetin Kaldırılmasının 80. Yılı Paneli", dönemin ruhu içerisinde AK Parti'ye tarihsel bir atıfla ültimatom vermek biçiminde değerlendirilmekteydi: "Asker ve Sivilin 'sıra dışı' Buluşması", *Milliyet*, 04.03.2004
6 "Mareşal Tartışması", *Milliyet*, 30.12.2003
7 "O Rütbeyi Meclis Verdi", *Milliyet*, 31.12.2003
8 "Böylesini Görmedim", *Milliyet*, 01.01.2004
9 "AKP Destek Vermedi", *Milliyet*, 01.01.2004
10 "Kutlu, Oybirliğiyle Disipline Gönderildi", *Milliyet*, 06.01.2004
11 "Şeyhinin Huzurunda", *Milliyet*, 03.01.2004
12 "Her Zaman Doğru Söylenmemeli", *Milliyet*, 07.01.2004
13 "Erdoğan: Atatürk'ün izinde olan, biziz", http://www.yeniasya.com.tr/gundem/erdogan-ataturkun-izinde-olan-biziz_128349, 02.02.2012, (erişim tarihi: 11.02.2017)
14 "Atatürk Yaşasaydı Refahçı Olur Muydu?", *Milliyet*, 29.11.1994
15 Polat S. Alpman, "Erbakan'ın Atatürk'ü", http://www.birikimdergisi.com/haftalik/8619/erbakanin-ataturk-us.Whk7jrSFjVo, 22.11.2017, (erişim tarihi:25.11.2017)
16 "Pamuk'a İlgi Rahatsız Etti", *Radikal*, 11.12.2005
17 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi; "Anayasa Mahkemesi 367 şart dedi", http://www.hurriyet.com.tr/anayasa-mahkemesi-367-sart-dedi-6436574, 02.05.2007, (erişim tarihi:07.07.2017)
18 "Hodri Meydan Diyoruz Türkiye", Taşkın Su-Eren Demir, *III Maddede RTE Sözlüğü*, Akis Kitap, İstanbul, 2011, s.71-72
19 "Özü de Sözü de Bir", *Yenişafak*,16.08.2007
20 "Din Bir Çimentodur", *Cumhuriyet*, 12.12.2005
21 "Erdoğan Yanlış Dağı Deldi", *Milliyet*, 03.03.2004
22 Ali Kuzu, *"Hedef 1923'ten Hedef 2023'e Atatürk ve Erdoğan"*, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2011
23 a.g.e, s.9
24 a.g.e, s.10
25 a.g.e,s.10
26 Recep Tayyip Erdoğan'ın 14.02.2009 yılındaki AK Parti Amasya Mitingindeki konuşmasından, akt. *"Recep Tayyip Erdoğan Siyaset Sözlüğü"*, hazırlayan: Hasan Sarı, İstanbul, Kalem Kitabevi, 2011, s.62
27 http://www.milliyet.com.tr/erdogan-samsun-da-konusuyor/siyaset/detay/1907457/default.htm
28 "AK Parti Grup Toplantısı", http://www.milliyet.com.tr/ak-parti-grup-toplantisi-ankara-yerelhaber-159706/, 22.04.2014, (erişim tarihi:20.09.2017)
29 Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Kutü'l-Amare Zaferi'nin 100. yıl kutlamalarında yaptığı konuşmadan; "Erdoğan Kut'ül Amare Zaferi kutlamalarında konuştu", http://www.ensonhaber.com/erdogan-kutul-amare-zaferi-kutlamalarinda-konusuyor-2016-04-29.html, 29.04.2016, (erişim tarihi:16.09.2017)
30 İzmir Marşı'nın, bu dönemde AK Parti karşıtı siyasal hattın önemli bir bölümü tarafından sembolik bir muhalefet aracı olarak kullanılması örneğinde olduğu gibi.. Bu bağlamda bir kaç haber içeriği ve bir değerlendirme yazısı için bkz; "İzmir Marşı muhalefetin sembolüne dönüştü", http://treuronews.com/2017/04/12/izmir-marsi-muhalefetin-sembolune-donustu, 12.04.2017; "Bakan Eroğlu: "İzmir Marşı'nı Muhalefet İstismar Etmesin", https://www.haberler.com/bakan-eroglu-izmir-marsi-ni-muhalefet-istismar-9359093-haberi/, 11.04.2017;
Eyüp Tatlıpınar, "Vapurlardan meydanlara: İzmir Marşı ve yeni Kemalizm", https://journo.com.tr/izmir-marsi-yeni-kemalizm, 23.06.2017, (erişim tarihleri:23.11.2017)
31 Bu bağlamda tartışmaya konu olan birkaç örnek olarak: Mustafa Armağan'ın Genel Yayın Yönetmeni olduğu Derin Tarih dergisindeki kapak konusu olan makale: "İşte Latife Hanım'ın 91 Yıldır Gizlenen Mektubu", *Derin Tarih*, Mayıs 2017; Mustafa Armağan'ın Twitter paylaşımları üzerine yapılan tartışmalar: "Mustafa Armağan'dan çirkin Atatürk paylaşımları", http://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/mustafa-armagandan-cirkin-ataturk-paylasimlari-952708/, 23.10.2015, (erişim tarihi:12.11.2017); veya Kadir Mısıroğlu'nun Atatürk hakkında söylediği "heykellerin köpek leşi gibi sürüklendiğini göreceksiniz" ifadesi ile başlayan tartışma gibi; "Mısıroğlu'ndan skandal Atatürk sözleri: Heykellerin köpek leşi gibi...", https://www.birgun.net/haber-detay/misiroglu-ndan-skandal-ataturk-sozleri-heykellerin-kopek-lesi-gibi-182860.html, 05.10.2017, (erişim tarihi: 12.11.2017)
32 "Erdoğan: Birileri Atatürk'e 'Atatürk' dedik diye senaryo yazıyor", http://www.hurriyet.com.tr/son-dakika-erdogan-birileri-ataturke-ataturk-dedik-diye-senaryo-yaziyor-40640611, 10.11.2017, (erişim tarihi:13.11.2017)
33 Lozan Barış Antlaşması'nın 93. Yıl Dönümü, http://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/49743/lozan-baris-antlasmasinin-93-yil-donumu.html, 24.07.2016, (erişim tarihi: 16.05.2017)
34 "Erdoğan: Lozan'ı zafer diye yutturmaya çalıştılar", http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37505231, 29.10.2016, (erişim tarihi: 07.06.2017)

SINIRIMIZ GÖKYÜZÜ

Kurumsal Çözüm Ortaklığı

- Kongre, seminer ve toplantı organizasyonları
- Yurtiçi ve yurtdışı otel rezervasyonları
- Bayii teşvik gezileri
- Uçak biletleri

1988'den beri Oasis

Grubunuza Özel İlgi Turları

- Gastronomi, mimarlık, tarih, müzik, sanat

İstiklal Cad. Union Han 237/1 34420 Beyoğlu-İstanbul
T: +90 212 292 47 14 F: +90 212 292 47 07
oasis@oasis.com.tr www.oasiscom.tr

IATA | Accredited Agent

TÜRSAB
TÜRKİYE SEYAHAT ACENTALARI BİRLİĞİ
ASSOCIATION OF TURKISH TRAVEL AGENCIES

Şücâeddin Orhan Bey Döneminde Menteşe Emirliği

REFİK BAYKARA

XIII. ASRIN ORTALARINDAN İTİBAREN SİYASİ TEŞEKKÜLÜNÜ TAMAMLAYAN MENTEŞE BEYLİĞİ DÖNEMİ İLE İLGİLİ YAPILMIŞ OLAN ÇALIŞMALARIN TAFSİLATLI BİR ŞEKİLDE ELE ALINAMAMIŞ OLMASI, MEVCUT VERİLERİN DAHA SONRAKİ YÜZYILLARDA ORTAYA KONMUŞ PEKİŞTİRİCİ BİLGİLER İLE MUKAYESE EDİLMEMESİ, YAPILAN ÇEVİRİLERİN HATALI VEYA KUSURLU YAPILMASI ORTAYA KONULMUŞ OLAN YANLIŞ VARSAYIMLARIN KABUL GÖRMESİNE NEDEN OLMUŞTUR.

GİRİŞ

13. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu'da pek çok Türkmen topluluğu, cihat anlayışı çerçevesinde faaliyetlere girişmişlerdi. Bunların içinde en önemlisi Denizli ve Teke Türkmenleri ile düzenli askeri bir bütünlük sağlayıp, siyasi bir otorite haline gelen Menteşe Beyliği idi. 1260'lı yıllarda Anadolu'yu ziyaret eden ve dönem hakkında önemli bilgiler edinmemize olanak sağlayan seyyah, coğrafyacı ve tarihçi İbn Said "uc" olarak tabir edilen Türkmenlerin, Makri'de yürüttükleri ticari faaliyetlerinden söz eder.[1] 1269 yılında Karia bölgesinde tutunmuş dahası, Menderes bölgesine kadar akınlarını genişletmiş olan Türklerin ilerlemesini durdurmak ve Karia

Beçin Ahmet Gazi Medresesi ve Türbesi

Balat İlyas Bey Camii Mihrabı

topraklarından çıkarmak için, Bizans İmparatoru VIII. Michael, Batı Anadolu'ya bir ordu sevk etti.[2] 1282 yılına gelindiğinde ise Menteşe Bey tarafından Nyssa ve Tralles şehirlerinin fethi gerçekleşmiş ve Türkler bölgeye hâkim olmuşlardı.[3] Menteşe Bey'in ölümünden sonra yerine oğlu Mesut Bey geçti ve İskenderiye ile yapılan ticari faaliyetlerin yanı sıra Venedik ile ticari ilişkilerin zemini oluşmaya başladı. Ancak, ticari ilişkilerin bir antlaşma metnine bağlı olarak yapıldığına dair herhangi bir kanıt yoktur. Söz konusu ilişkiler vasıtasıyla Latin kaynaklarından Emirlik hakkında daha tafsilatlı bilgilere malik oluyoruz. Judicum Venetorum olarak bilinen 1278 tarihli önemli bir belgede ticaret yapmak için 1271 – 1278 yılları arasında Makri'yi (Macri de Turchia) ziyaret eden Negroponteli, üç Venedikliden bahsetmektedir.[4] Türkler 1302-1303 yıllarında bir donanma meydana getirerek Sakız adası, Samos, Karpathos, Rodos ve diğer birçok adaya baskınlar düzenlemeye başladılar.[5] Ve bu baskınlar neticesinde Mesut Bey on yıl süre ile Bizans'ın elinde bulunan Rodos Adası'nı kontrolü altına aldı.[6]

23 Haziran 1307 tarihinde Saint Jean Şövalyeleri'ne ait filo, Baldo Spinola ve Michael Della Volta'ya ait Ceneviz kalyonları ile birlikte Kos adasını ele geçirdi. Rodos'a saldırsalar da tamamıyla ele geçiremeyip, ancak bir tutunma noktası elde edebildiler.[7] Saint Jean Şövalyeleri tarafından, Bizans imparatoru ile Rodos Adası'na barışçıl yollarla yerleşmek için gerçekleştirilen müzakereler imparator tarafından reddedildi. 1309 yılının sonralarına doğru Saint Jean Şövalyeleri'nin Üstadı Foulques de Villaret, Fransa ve İtalya limanlarında büyük bir filo hazırlattı.[8] 15 Ağustos 1310 tarihinde Sen Jan Şövalyeleri, Papa V. Clemens ile Fransa Kralı IV. Philippe'in yardımıyla Rodos adasını ele geçirdiler.[9]

Venedik 1318 yılına kadar Türkler, Bizans, Rodos ve Sakız arasındaki mücadeleye müdahil olmadı hatta Türklerle aralarında ılımlı bir politika söz konusuydu. Çağdaş, Venedikli bir asil, devlet adamı ve ayrıca önemli bir coğrafyacı olan Marino Sanudo Torsello'nun 1318 yılından önce tamamladığı, dönemin siyasi ve coğrafi bilgilerini içeren "Liber Secretorum Fidelium Crucis" adlı eserinde Venedik'in Mısır'a karşı düzenlemesi muhtemel bir Haçlı Seferi için Türklerle iş birliği yapılması gerektiği konusunda görüş bildirmiştir:

> Merhametli olmanızı ve tarafınızdan kabul görülürse ordunun komutanı Türkiye kıyılarında yaşayan Türklerle bir araya gelmeli, onlara dostça yaklaşmalıdır ve özellikle Candelore (Alanya) den Makri'ye kadar olan bölgeye hâkim olanlarla görüşmelidir.[10]

Ayrıca, Marino Sanudo Toresello'nun Istoria del Regno di Romania'sını, 1873 tarihinde Charles Hopf tarafından neşredilen Chroniques Gréco – Romanés adlı eser, Orhan Bey'in Ulubey olmadan önceki döneme ait Menderes bölgesinin siyasi durumu hakkında bilgiler ihtiva etmektedir:

> Bu bölgeler imparator tarafından muhafızsız bırakılmıştı ve devamlı olarak Türklerin saldırılarına maruz kalıyordu, nihayet Türklerin Komutanı Turquendomar Mandachia (Mesut Bey)'nın hâkimiyeti altına girdi. Mandachia'nın Menderes bölgesine egemen olan Orchan (Orhan Bey) adında bir oğlu vardı.[11]

Memlük devlet adamı ayrıca, tarih ve coğrafyacı olan Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömeri, Mesaliku'l Ebsâr adlı eserinde iki farklı kişiden aldığı bilgileri naklet-miştir. El-Ömeri'nin kaydında:

> Şeyh Haydar Uryan'ın söylediğine göre, "Cengiz oğullarının ellerinde bulunan toprakların dışında Diyar-ı Rum'daki Türk beyliklerinin sayısı on birdir. Fakat bu bilgi, şeyhten daha iyi eğitimli Cenovalı Balaban'ın bana anlattıklarıyla örtüşmemektedir. Şeyh Uryan'ın bana adlarını saydığı Türk beylikleri ve ellerinde bulunan şehirler şunlardır: 1. Antalya: Başında Hıdır b. Dündar vardır. Finike şehri de onundur. Finike'nin başında Hıdır tara-

Beçin Kızılhan

fından tayin edilen ve Menteşeoğullarından olan bir bey vardır.

2. Rimlas (Milas): Menteşeoğullarının yurdudur. Süvari sayısı en fazla 3000'dir.

3. Foke: İkinci şeridin dokuzuncu memleketidir. Buranın hâkimi Menteşeoğlu Orhan'dır. İdare merkezi Foke şehridir. Tewaza'nın [Tavas] kuzeyinde yer alır. Kuzeydoğusunda Defnose Adası [Kuş Adası] bulunur. Tam karşısında Sakız (?) Adası yer alır. Bunlar, onun ülkesinin arka tarafında ardı ardına uzanırlar. Foke hâkiminin elli kasabası, iki yüz kadar kalesi ve hisarı vardır.[12]

Paul Wittek, Menteşe Beyliği adlı monografisinde Finike'nin Menteşe Emirliği'nin tali bir kolu olduğu ve zamanla asıl beylikten ayrıldığı çıkarımında bulunmuştur. 1337 yılında Menteşe Emirliği ile Girit arasında imzalanan antlaşma metninde Finike ve yöneticisinden söz edilmemesi, bu bölgenin o yıllarda Menteşe Emirliği'ne tabi olmadığını açıkça göstermektedir.

Yukarıda istinat ettiğimiz kaynaklarda Orhan Bey, babası Mesut Bey'in hüküm sürdüğü süre içerisinde Menderes bölgesinde ikamet etmekteydi. El Ömeri'nin kaydında ise Foke şehrinin beyi olarak kaydedilmiş ve şehrin konum bilgileri hakkında detaylı bir bilgi verilmiştir. Bu kayda istinaden, şehrin konumu Marino Sanudo Toresello'nun söz ettiği bölgeyle örtüşmektedir. Bu coğrafi bilgiler nazarında, adı geçen şehrin çeşitli kaynaklarda Finike veya Muğla il merkezi şimdiki adıyla Menteşe ilçesi olarak zikredilmesinin kesinlikle yanlış olduğunu ve Foke şeklinde adlandırılan şehrin günümüzde Aydın il sınırları içerisinde bulunan Söke ilçesi olduğunu sarahaten söyleyebiliriz.

Muhtemelen 1319 yılından önce ölmüş olan Mesut Bey'in altı oğlunun isimleri bir antlaşma metninde kaydedilmişti. Bunlar: Selman Paşa, Selâhaddin Bey, Yahşi Paşa ve Sait Paşa'dır. Bunların dışında Torsello'nun, Strumbrachi olarak adını bozuk bir şekilde kaydettiği bir oğlu ve son olarak ölümünden sonra Ulu Bey olan oğlu Orhan vardı.[13]

MENTEŞEOĞLU ORHAN BEY DÖNEMİ SİYASİ FAALİYETLERİ

1317 yılında Sicilya Kralı Aragon'lu Frederick tarafından, Atina Katalan Dukalığına *vicar general* (piskopos yardımcısı) olarak Alfonso Fadrique atandı. Fadrique Venedik ve Napoli Angevin'lere karşı giriştiği savaşta fethettiği Negroponte topraklarını korumak için Aydın ve Menteşe emirlikleri ile ittifak yaptı ve emirlikleri kışkırtarak kendi düşmanlarına ait mülklere akınlar düzenlemelerini sağladı. 1319 yılında ticari istikrarının sekteye uğraması ve Negroponte'nin kontrolünü elinde bulundurmak istemesi nedeniyle Venedik, Fadrique ile bir antlaşma yapmak zorunda kaldı. Ancak söz konusu antlaşma adalara düzenlenen Türk akınlarının devamlılığına bir engel teşkil etmemişti. 1321 yılında Menteşe Emiri Orhan, Rodos'u tekrar ele geçirmek için ciddi bir girişimde bulundu. Ancak, donanmaları Ceneviz gemileri tarafından desteklenen Saint Jean Şövalyeleri'ne karşı girişilen sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[14]

1318 tarihinde başlayan Türk baskınları nedeniyle Girit ile Menteşe arasındaki ticari ilişkiler bozulmuş ancak Duca di Candia Marino Morosini ve Menteşe Emiri Orhan arasında 13 Nisan 1331 yılında tekrar mutabakat sağlanmıştır.[15] Söz konusu antlaşma metninde Girit tüccarlarına Balat'ta Aziz Nikolas Kilisesi, evler ve diğer binaları tesis edebilmelerine yönelik mülk edinme hakkı tanındı.[16] Bu madde birçok kaynakta 28 Ekim 1344 yılında Smyrna limanının Haçlılar tarafından ele geçirilmesine neden olan sefer neticesinde, Menteşe Emirliği üzerinde yarattığı baskıların sonucunda kabul ettikleri yaptırımlar olarak nitelendirilmiştir. Ancak mülk edinme ile ilgili madde, 1331 tarihli metin dâhil müteakip tüm antlaşma metinlerinde tekrar edilmiştir. Antlaşma metninde dikkat çeken diğer bir maddede, Emir tarafından ithal şarapları satın almakla görevlendirilmiş Namatari unvanına sahip bir memurdan söz edilmektedir. Zachariadou, adı geçen eserde *Namatari* teriminin bilinmeyen bir terim olduğunu, Farsça *"Namedar"* olabileceğini ancak böyle bir kelimenin sözlüklerde

bulunmadığını belirtmiştir.[17] Kelimenin günümüzde de anlamının ne olduğu hakkında bir açıklama getirilememiştir. Venedikli tüccarların 13. ve 14. yüzyılda Kıbrıs'tan Avrupa'ya yüksek fiyatlara özel ve tatlı olan bir çeşit şarabın ticaretini yaptıklarına dair bilgiler mevcuttur. 12. yüzyılda gerçekleşen Haçlı Seferleri esnasında İngiltere Kralı I. Richard'ın "kralların şarabı ve şarapların kralı" şeklinde tanımladığı, dünyanın en eski adına sahip olan Commandaria şarabının eski dünyada da şöhreti oldukça yayılmıştı.

Bu üne sahip olan Commandaria şarabının öncüsü olan Cyprus Nama (Kıbrıs Nama) şarabıdır.[18]

Zachariadou'nun *Namatari* kelimesini *Namedar* olabileceğini belirtmişti, Türkçede "dar" kelimesi sahip, malik tutan anlamında da kullanılmaktadır. Buna örnek olarak alemdar, hazinedar, hükümdar kelimeleri gösterilebilir. Bu verilere istinaden 1331 antlaşmasında Venedikli tüccarların Menteşe topraklarına getirdikleri şarapları (Kıbrıs Nama) emir adına üç gün içerisinde alma yetkisi olan *Namatari* unvanlı memur yani *Namadar* idi. *Namadar*'ın üç günlük sürenin tamamlanmasına müteakip satın alma hakkını kullanmadığı takdirde Venedikli tüccarlar şarapları istedikleri kişilere satma özgürlüğüne sahipti.[19]

1332 yılı içerisinde Aydın ve Menteşe Türkleri büyük çaplı seferler gerçekleştirdiler ve Negroponte'yi haraçgüzar haline getirdiler. Menteşe Emiri Orhan'ın Romanya'nın büyük bir kısmına yıllık vergiler dayatabilecek kadar güçlendiğini kesin olarak söyleyebiliriz. Aynı yıl Menteşe Emirliği ve Aydın Emirliği arasında anlaşmazlıklar başladı ve Aydınoğulları, Saruhan Emirliği'yle iş birliği yapmaya devam etti. 1332 yılı yazının sonlarına doğru Menteşe elini ziyaret eden İbn Batuta, Orhan Bey ile Aydınoğlu Mehmet Bey'in aralarının açık olduğundan söz etmektedir.[20]

Menteşe Emirliği Orhan Bey döneminde post, deri, at, erzak, hububat, mısır ve kereste ihraç etmekteydi. 14. asırda Napoli Kralı Anjou II. Charles adına basılan *gigliato* veya *carlino*, Doğu Akdeniz ticaretinde uluslararası bir para birimi olarak yaygın hale gelmiş ve beylikler tarafından da taklitleri bastırılmıştı. Doğu Akdeniz'deki ticari işlemlerde kullanılmak üzere Orhan Bey adına da basılmış gümüş bir *gigliato*'nun varlığı bilinmektedir.[21] Ulu Bey olmasının ardından Milas'ta bulunan Barçın şehrinin iskân faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Orhan Bey'in tam olarak ne zaman öldüğü bilinmemektedir ancak son olarak 1333 yılı Kasım ayı tarihli bir Venedik belgesinde adı geçmektedir.[22] Ölümünün ardından beyliğin başına oğlu İbrahim Bey geçmiştir.

ŞEYH ŞÜŞTERİ VE KARAGÖZ-HACİVAT GERÇEĞİ

Gölge oyununun nerede doğduğu ve bugünkü şekline nasıl geldiği, Karagöz ve Hacivat ile bu konudaki pek çok rivayette adı geçen ve Karagözcülerin piri kabul edilen Şeyh Şüşteri'nin gerçekten yaşayıp yaşamadıkları, ilim dünyası tarafından henüz tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Bu belirsizliğe, hiç şüphesiz, konuyu aydınlatacak veri analizlerinin yeterli bir şekilde ele alınmamış olması veya cevabın yanlış coğrafyada aranması sebep olmaktadır.

Söz konusu belirsizliklere ışık tutacak yegâne kaynakların başında İbn Batuta'ya ait seyahatname bulunmaktadır. 1332 yazında Milas şehrine ziyaret eden İbn Batuta, Barçın 'da Menteşeoğlu Orhan Bey ile görüşmüştür:

> Milas şehrinde Allah'ın uzun ömür verdiği dindar kişilerden Baba Şüşteri ile tanıştım. Yaşının yüz elliden fazla olduğu söylenmekte... Ama gücü kuv-

Beçin Kalesi Genel Görünüm

veti yerinde ve aklı başındaydı. Bize hayır dua etti. Onun duasının olumlu etkisi ve bereketi zamanla gerçekleşti.

Milas Sultanı

Bu yüce sultanın adı Menteşeoğlu Şücâeddin Orhan Bey'dir. Hükümdarlar arasında boyu posu, temiz ahlakı ve zekâsıyla tanınmıştır... Milas hükümdarı bize binek hediye etti, ihtiyaçlarımızı eksiksiz gördü. Onun konağı Milas'a iki mil uzaklıkta bulunan Beçin kasabasındadır. Burası yeni kurulmuş, yeni binalara ve mescitlere sahip küçük bir şehirdir. Bey, tepe üzerine kurulu bu şehirde yeni bir Cuma camii yaptırmaya teşebbüs etmişse de henüz tamamlayamamıştır."[23]

Batuta'nın seyahatnamesinin Milas bölümünde dikkate değer bir başka husus da, Milas hükümdarı ile görüşmesinin öncesinde tanıştığı Baba Şüşteri isimli zat hakkındaki bölümdür.

17. asırda Milas şehrini ziyaret eden Evliya Çelebi seyahatnamesinde bahsi geçen Şeyh Şüşteri, Türk Gölge Oyunu'ndaki perdenin mucidi ayrıca; Karagöz ve Hacivat'ın yaratıcısı olarak kabul edilen, perde gazellerinde sıkça adı zikredilen ve her iki kaynakta da tasavvufi yönüne dikkat çekilen, Şüşteri 'ye ait bilgiler net bir şekilde örtüşmektedir. Karagöz oyununun erken dönemlerinde dini unsurlar kullanılarak toplumsal uyarı ve ikaz mekanizması olarak bir işlevselliği söz konusuydu. Bu nedenle Hayâl-i Zil'ın müellifi olan Şeyh Şüşteri'nin tasavvuf yönü ile gölge oyununun amaçları bir bütünsellik teşkil etmektedir:

Bu şehirde yatmakta olan büyük velileri bildirir. Milas ziyaretleri: Evvela şehrin batısında Sudre (Sodra) Dağı'nda ta zirvede Sudre erenleri, şehir içinde Kalenderi Sultan, Dedebeyi Sultan, Hayreddin Sultan, Boğa Baba, Gazal Murad Baba, Salahaddin Sultan ve ibretlik (ibret-nümâ-yı tasavvuf) Hayâl-i Zil müellifi Şeyh Şüşteri hazretleri bizzat burada yatmaktadır. Her kim ziyaret etse elbette güler. (Kuddisesırruhu'l aziz)[24]

Hayâl-i Zil'in ortaya çıkışı ile ilgili genel olarak kabul gören anlatı ise birçok araştırmacı için rivayetten öteye geçmemekle birlikte, bir noktayı nazara dikkat çekecek olan bölümü teşkil etmektedir. Oyunun ortaya çıkışında genel olarak kabul gören anlatı birçok kaynakta şu şekilde kaydedilmektedir.

Osmanlı Sultanı Orhan Gazi tarafından Bursa şehrinde camii yapılması için emir verilmiştir. Camiinin inşasında çalışan Karagöz demircilik, Hacivat ise duvar ustalığı yapmaktadır. Nüktelerle dolu atışmalarıyla inşaatta çalışan işçileri oyalamaları nedeniyle Karagöz sultanın emriyle idam edilmiş, Hacivat ise Karagöz'ün başına gelenlerden dolayı şehri terk ederek kaçmış, yolda eşkıyalar tarafından katledilmiştir. Çeşitli sebeplerden dolayı yaşanan bu olaylardan üzüntü duyan Sultan Orhan'ı teselli etmek için çare arayan devlet erkânı, mutasavvıf bir kişi olan Şeyh Şüşteri'den yardım ister. Şüşteri bunun üzerine sarığına sarılı tülbendi iki sopa ile gerer ve ardında bir kandil yakarak, nalınları yardımıyla ikilinin arasındaki nüktelerle dolu diyalogları perdeye yansıtır. Dünyanın bir perde, insanların ise bu perdeden gelip geçen gölgeler olduğuna dair hikmet dolu sözlerle Sultan'ı etkilediği söylenmektedir.[25]

1326 – 1362 yılları arasında hükümet süren Osmanlı Sultanı Orhan Gazi zamanında yaşanan bu vakanın Bursa'da yaşandığına dair herhangi bir kanıt ne

Beçin Şehrinde Bulunan Şücâeddin Orhan Bey Camii

yazık ki mevcut değildir. Vakayı ispat niteliğini taşıdığı söylenen ve Karagöz ile Şeyh Şüşteri 'ye ait mezarların Bursa şehrinde bulunduğu iddiası mevcuttur. Kayıtlarda Şeyh Şüşteri 'ye ait olduğu söylenen mezar taşının Bursa'da yerinin bilindiği ancak 1961 yılında kaybolduğu söylenmektedir.[26] Söz konusu mezar taşlarının sonradan dikildiğine dair tespitler de mevcuttur.[27]

Gölge oyunu hakkında yapılan araştırmalar sonucunda, Anadolu Selçuklu dönemi ve erken dönem beyliklerde, hayal oyununun Anadolu coğrafyasında bilindiği söylenmektedir. Gölge oyunun çıkışının Çin kökenli olup, Moğollar ve Orta Asya Türkleri vasıtasıyla Acem diyarı, Mısır ve Anadolu'ya kadar ulaştığı söylenmektedir. Oyunun günümüzde bilinen son şeklini ise İstanbul'da aldığı kesindir.

Evliya Çelebi ve İbn Batuta'ya ait seyahatnamelerden yola çıkılarak hemfikir olunan söz konusu anlatıların iç yüzünü ele almak ihtiyacı hâsıl olmuştur. Yukarıda Batuta'nın 1332 yılı yazında Milas'a yaptığı ziyareti kaleme aldığı eserden naklettiğimiz bölümde yaşı 150'nin üstünde olan Şeyh Şüşteri adında dindar bir zat ile sohbet etmesinin ardından, Osmanlı Sultanı Orhan'la çağdaş olan Menteşe Sultanı Orhan'la mülakatını aktarmış ve Emir'in Barçın şehrinde Cuma Camii yaptırmaya teşebbüs ettiğini ancak tamamlayamadığını aktarmıştık. Anlatılarda adı geçen kişi ve olayların teşkil ettiği bütünsellik, çağdaş olan bir kaynak yani Batuta tarafından net bir şekilde ifade edilmiştir. 17.yy'da Evliya Çelebi'nin Milas'a gerçekleştirdiği ziyarette hem Orhan Bey'in yaptırdığı caminin kitabesini nakletmesi hem de şehirde metfun bulunan velilerden söz ederken Şeyh Şüşteri hakkında verdiği değerli bilgiler bir araya getirildiğinde, gölge oyununun ortaya çıkışı ile ilgili genel olarak kabul gören anlatının oluşturduğu koşulların tamamının, Şüşteri'nin yaşadığı yıllarda Milas'ta mevcut bulunduğu muhakkaktır. Şüşteri'nin hayatının son yıllarını bu şehirde tamamlaması, ömrü sona erdikten sonrada Milas şehrinde defnedilmesi, gölge oyununun ortaya çıkışı ile ilgili kabul gören varsayımları ve konuyla ilgili belirsizlikleri açıklığa kavuşturması bakımından önemlidir. Bu kültürel değerler Menteşe Beyliği'nin dağılmasından sonra sanatkâr, ulema vb. toplumsal sınıflarla birlikte Osmanlı Devleti'nin başkenti olan Bursa şehrine nakledilmesi nedeniyle Hayâl-i Zil, Karagöz ve Şeyh Şüşteri hakkındaki tüm bilinenler bir anlatıdan öteye geçememiştir. Sonuç olarak Şeyh Şüşteri'nin hayat verdiği Karagöz ve Hayâl-i Zil'in ortaya çıktığı coğrafyanın Muğla iline bağlı Milas ilçesi olduğunu net bir şekilde ifade edebiliriz.

SONUÇ

XIII. asrın ortalarından itibaren siyasi teşekkülünü tamamlayan Menteşe Beyliği dönemi ile ilgili yapılmış olan çalışmaların tafsilatlı bir şekilde ele alınamamış olması, mevcut verilerin daha sonraki yüzyıllarda ortaya konmuş pekiştirici bilgiler ile mukayese edilmemesi, yapılan çevirilerin hatalı veya kusurlu yapılması ortaya konulmuş olan yanlış varsayımların kabul görmesine neden olmuştur.

Menteşe Beyliği'nin siyasi, iktisadi ve askeri faaliyetlerinin yanı sıra edebi ve kültürel alanda telif ettikleri eserler, Anadolu coğrafyasının sınırlarını aşan bir üne sahip değerler haline gelmiştir. Özellikle kültürel değerler açısından ele aldığımızda Şeyh Şüşteri'nin Hayâl-i Zil ile Karagöz oyununun makalemizde sözünü ettiğimiz kültür taşıması nedeniyle, oyunun ortaya çıkışı ile ilgili kesin bulguların fark edilememesine, adı geçen değerlerin İran coğrafyasına mal edilmesine bile sebep olmaktadır.

Gerek coğrafyada gerçekleşen savaşların yarattığı yapısal tahribatlar; gerekse kitabe, yazma eserler vb. kaynak niteliği taşıması söz konusu olabilecek eserlerin tahrip, talan edilmesi yahut kaybolması, beyliğin yönetim yapısı ve söz konusu yapının işleyişi hakkında çok kısıtlı bilgiye sahip olmamıza neden olmaktadır.

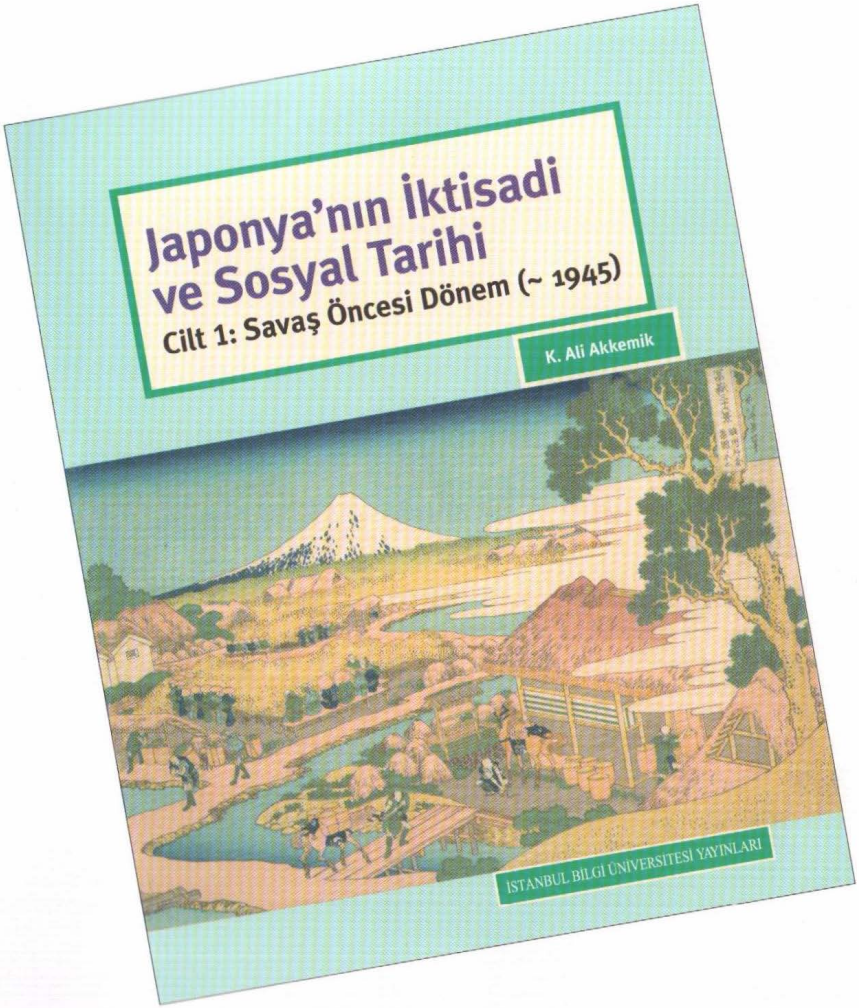
Yerli ve batılı kaynakları birbirini tamamlayan unsurlar halinde sağlıklı bir inceleme yapıldıktan sonra süzgeçten geçirilmesi halinde, iki yüz yıla yakın bir süre hüküm sürmüş bir beyliğe ait daha birçok bilginin gün yüzüne çıkması kaçınılmaz ve elzem bir durumdur.

DİPNOTLAR

1 Ramazan Şeşen "Ebû'l Fida Coğrafyası" İstanbul 2017 s. 302.
2 Paul Wittek. Menteşe Beyliği. Ankara 1944 s. 24.
3 Paul Wittek a.g.e. s.26
4 Elizabeth A. Zachariadou "Trade And Crusade Venatian Crete And The Emirates Of Menteshe And Aydın (1300-1415) Venice 1983 s. 3.
5 Paul Wittek a.g.e. s. 45.
6 Yaşar Yücel – Ali Sevim "Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi" Ankara 1989 s. 280.
7 Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s. 10. Michael Carr "Motivations And Response To Crusades in The Aegean c. 1300-1350" London 2011 s. 78
8 Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s. 11.
9 Yaşar Yücel-Ali Sevim a.g.e. s. 280.
10 Peter Lock "Marino Sanudo Torsello, The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross Liber Secretorum Fidellum Crucis" London and New York 2011 s. 117.
11 Charles Hopf "Chroniques Greco-Romanes" Berlin 1873 s. 145.
12 D. Ahsen Batur a.g.e. s. 146-169.
13 Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s. 109
14 L'Abbe De Vertot: The History The Knights Hospitallers Of St. John Of Jerusalem The Knights Of Rhodes. The Knight Of Malta Vol.I Dublin 1818 s. 499-500-501
15 Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s.18-188
16 Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s.18-188
17 Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s. 19-188
18 "The Oxford Companion To Wine Jancis Robinson and Julia Harding Fourth Edition" Commandaria - Dr Caroline Gilby MW ve Cyprus History - Dr Hanneke Wilson Bölümleri.
19 Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s.136
20 A. Sait AYKUT "Ebû Abdullah Muhammed İbn Batûta Tancî İbn Battûta Seyahatnâmesi I" İstanbul 2000 s. 420.
21 Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s.142. Paul Wittek a.g.e 154
22 Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s.109.
23 A. Sait Aykut a.g.e. s. 410.
24 Seyit Ali Kahraman "Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 9. Kitap 1. Cilt" İstanbul 2010 s. 231.
25 Zehra Kumışoğlu "T.C Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Karagöz Perde Gazelleri (İnceleme-Metinler) Doktora Tezi" Erzurum-2015 s. 25.
Aydın Öncü "A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED) 46" Erzurum 2011 s.123.
Melike Gökcan "Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE) ÖS-1: 83-92" 2016 s. 86.
Bursa Büyükşehir yayınları Sayı 5 Ocak 2013 "Bursa'da Zaman" s. 83.
Metin And " TDV İslâm Ansiklopedisi 24. Cilt 2001" s. 401-403.
26 Bursa Büyükşehir yayınları Sayı 5 Ocak 2013 "Bursa'da Zaman" s. 83
27 Melike Gökcan a.g.e. s. 86, Aydın Öncü a.g.e. s.123.

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz
AJANS PRESS
medya analizi
İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ
BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!
Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden Ajans Press, ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.
444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

K. ALİ AKKEMİK

JAPONYA'NIN İKTİSADİ VE SOSYAL TARİHİ
CİLT 1: SAVAŞ ÖNCESİ DÖNEM (~ 1945)

864 sayfa, iki renk, sert kapak
ISBN: 978-605-399-535-7

Doç. Dr. Ali Akkemik'in toplam üç ciltten oluşacak bu çalışmasının ilk cildi, Japonya tarihini antik dönemden alarak 1945 Pasifik Savaşı'na kadar getiriyor. Japonya'nın iktisadi ve sosyal tarihini ele alan bu eser, sanayileşme ve ekonomik gelişmeleri incelerken, Japon tarihini alt dönemlere ayırıyor ve her dönem için toplumsal, siyasi ve iktisadi gelişmeleri tartışıyor. Japon modernleşmesini, ekonomik dönüşüm ve değişim tarihlerini ayrıntılı bir şekilde anlatan bu çalışma, Batı dışı bir coğrafyada ortaya çıkan ilk sanayi ve bilim/teknoloji devriminin yarattığı bölgesel dönüşümleri de anlamamızı sağlıyor.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 64 63 Faks: 0212 310 24 15
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO

www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13
e-mail: punto@puntokitap.com